

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВІНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРІЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло
ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 7

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
(1900–1906)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2005

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядник Мирон КАПРАЛЬ

Автори коментарів: В.Александрович, М.Бандрівський,
М.Капраль, Я.Клиш, О.Купчипський, Ю.Лукомський, О.Мельник,
М.Мудрий, С.Панькова, В.Петегирич, А.Фелопок

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-439-5 (т. 7)

- © Інститут української археології та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2005
- © Коментарі, автори, 2005
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2005

Розділ I. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ, ПЕРЕДМОВИ

**Сторінка з історії українсько-руського сільського духовенства
(по самбірським актам XVI в.)**

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Сторінка з історії українсько-руського сільського духовенства // ЗНТШ. — Львів, 1900. — Т. XXXIV. — Кн. 2. — С. 1–82. Передрук зі збереженням первісної пагінації: Розвідки і матеріали до історії України-Руси. — Львів, 1902. — Т. 4.

Короткі анотації цієї статті українською та німецькою мовами автор опублікував раніше, див.: *Грушевський М.* Сторінка з історії сільського духовенства по самбірським актам XVI в. // ЗНТШ. — Львів, 1899. — Т. XXXI–XXXII. — С. 7; *Hruševskij M.* Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit aus den Samborer Akten des XVI Jahr. // ЗНТШ. — Львів, 1899. — Т. XXXI–XXXII. — С. 19–20.

Видання джерел з історії західноукраїнського сільського духівництва ранньомодерного часу продовжив М.Грушевський у 1903 р., див.: *Грушевський М.* Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII–XVIII в. // ЗНТШ. — Львів, 1903. — Т. LI. — С. 1–12 (стаття опублікована у нашому виданні на с. 102–111). Подаємо також основну історичну літературу про Самбірщину, церковні документи якої опублікував М.Грушевський: *Podoliński W.* Powiat Samborski. — Sambor, 1934; *Kuczera A.* Samborszczyzna: ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomii samborskiej. — Sambor, 1935. — Т. 1; 1937. — Т. 2; *Крип'якевич І.П.* Княжий Самбір і Самбірська волость // Літопис Бойківщини. — 1938. — Т. 10. — С. 26–33; *Інкін В.* Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях: історичні нариси. — Львів, 2004.

с. 3 Шість літ тому з нагоди ювілею Київської археографічної комісії... я підніс був, поруч з іншими прогалинами, брак матеріалів по історії сільського духовенства — йдеться про публікацію: *Грушевський М.* Тимчасова комісія для розгляду давніх актів. За традицією Київська археографічна комісія // ЗНТШ. — Львів, 1894. — Т. III. — С. 211–221. Нове видання: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2003. — Т. 5. — С. 351–359.

...Литовська метрика Московського архіву Міністерства справедливо-сті, IV. В., кн. 22 — сучасна архівна легенда: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. — Tzw. Metryka Litewska. — Dz. IV.B. — Ks. 22.

с. 4 *...війтства...* — коментар про інститут війтства див.: *Грушевський М.* Твори у 50 томах. — Львів, 2003. — Т. 5. — С. 514–515.

...ерекції на “попівства” (poronatus) — мається на увазі привілей на за-снування та майнове забезпечення священницької посади в селі.

...староста Старжеховський — Ян Стажеховський був самбірським старостою з 1565 по 1568 р.; після його смерті був укладений інвентар Самбірського староства перед вступом на урядування його наступника Станіслава Гербурта з Фульштина (*Sobiski W. Upadek rodziny Staruchowskich (Przyczynek do historii “egzekucji dobr”)* // *Eiusd. Szkice historyczne.* — Warszawa, 1904. — S. 187–237).

...Бону й Ізабелу, що мали якийсь час се староство в державі — Бона Сфорца (1494–1557) — польська королева, жінка Сигізмунда I Старого, дочка міланського князя; у 1537 р. отримала королівський привілей на викуп із рук Станіслава Одровонжа та пожиттєву оренду Самбірського староства; остаточний розрахунок за староство відбувся у 1545 р. (*Polski słownik biograficzny.* — Kraków, 1936. — Т. II. — S. 288–294). На час присутності в Польщі своєї дочки Ізабелли Ягеллонки (жінки угорського короля Яна Заполі) королева Бона дала їй право на адміністрування Самбірським староством.

...с. Головецьку... — тепер с. Головецьке Старосамбірського р-ну Львівської обл.; перша джерельна згадка про церкву датується 1507 р. (*Budzyński Z. Sieć parafialna prawosławnej diecezji Przemyskiej na przełomie XV i XVI wieku* // *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa /* Pod red. S. Stępnia. — Przemysł, 1990. — S. 143).

...с. Ільничку, — аби в новозаснованих селах наших Ільничку Малім або Дольнім... — тепер с. Ільник Турківського р-ну Львівської обл.; виникло у другій половині XV ст. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — К., 1968. — С. 878).

...Завадці... — тепер с. Завадівка Турківського р-ну Львівської обл.

с. 5 *...селі Рикові...* — тепер с. Риків Турківського р-ну Львівської обл. (*Dąbkowski P. Podział administracyjny województwa Ruskiego i Bełzkiego w XV wieku.* — Lwów, 1939. — S. 136).

...презенті... — мається на увазі право власників представляти на місця священників своїх кандидатів за погодженням із церковною ієрархією; ширше про презенту та право патронату див.: *Szady B. Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych: podstawy i struktura.* — Lublin, 2003.

...с. Лип'я — тепер с. Lipie на території Польщі.

...с. Смеречці — тепер с. Смерічка Старосамбірського р-ну Львівської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 784).

...с. Білині... — тепер с. Велика Білина Самбірського р-ну Львівської обл.; вперше джерельна згадка про церкву датується 1507 р. (*Budzyński Z. Sieć parafialna.* — S. 140).

с. 6 *...Дубової Яблінки* — тепер с. Верхня Яблінка Турківського р-ну Львівської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 878).

с. 7 ...с. *Нанчулової Волі* — тепер с. Соснівка Старосамбірського р-ну Львівської обл.; село перейменоване в 1939 р.

...с. *Любогір'я*... — тепер с. Любохора Турківського р-ну Львівської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 879).

с. 8 ...с. *Беріжка* — тепер с. Беріжок Турківського р-ну Львівської обл.

...с. *Лининки* — тепер с. Велика Лінина Старосамбірського р-ну Львівської обл.; перша джерельна згадка датується 1495 р. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 782).

с. 9 ...с. *Турки*... — тепер районний центр Львівської обл.; перша писемна згадка належить до початку XV ст. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 849–867). Про село, пізніше містечко Турки, а також про околицю писали детальніше: *Pulnarowicz W.* U źródeł Sanu, Stryja i Dniestru: historia powiatu Turczańskiego. — Turka, 1929; *Гайда Ю.* Турківщина від перших згадок до наших днів: нариси і матеріали з історії та народознавства. — Коломия, 1997.

...с. *Жукотина*... — присілок Жукотин, тепер частина с. Лімна Турківського р-ну Львівської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 880). Див. етнографічний опис с. Жукотина: *Кобільник В.* Матеріальна культура с. Жукотина Турчанського повіту // Літопис Бойківщини. — Самбір, 1936. — Т. 7. — С. 15–66; Т. 8. — С. 15–71; 1937. — Т. 9. — С. 76–115; окремою книгою: Самбір, 1937. — 154 с.

...*осаджувати підсусідків і городників (hortulanos, inguilinos)* — коментарі про підсусідків, комірників, загородників див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2003. — Т. 5. — С. 503.

с. 10 ...*“десятину від снопів або скопцдину” (decimasque manipulaneales alias skopsczyzne* — цей податок був від скопа, тобто барана, див.: *Zajda A.* Nazwy staropolskich powinności feudalnych danin i opłat (do 1600 roku). — Warszawa; Kraków, 1979. — S. 181; *Linde S.B.* Słownik języka polskiego. — Lwów, 1859. — Т. V. — S. 289.

с. 10–11 ...(*nulla morticinia, umarczizny communi appellatione dicta, як пояснюють се інші документи*), *ані за доньок своїх (видаючи їх заміж) данини, званої кунця, також і вола під час воєнного походу (pro expeditione bellica), ані овечої данини, ані данини букової: de faginatione alias zeru* — коментарі про назви податків див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2003. — С. 504–506, 510, 516.

с. 12 ...с. *Піняни* — тепер с. Піняни Самбірського р-ну Львівської обл.; перша джерельна згадка про церкву датується 1507 р. (*Budzyński Z.* Sieć parafialna. — S. 148).

с. 12–13 ...*староста Одровонж*... — Станіслав Одровонж (Stanisław Odrowąż) — тримав Самбірське староство у 1513–1537 рр., поки не вийшов королівський привілей на викуп староства королевою Боною (Polski słownik biograficzny. — Wrocław, etc., 1978. — Т. XXIII. — S. 556–559).

...*Висоцьку Нижнім*... — тепер с. Нижне Висоцьке Турківського р-ну

Львівської обл.; перша джерельна згадка датується 1505 р. під назвою “Високе (Wysokie)” (*Dąbkowski P. Podział administracyjny*. — S. 160), про церкву згадується у 1507 р., див.: *Budzyński Z. Sieć parafialna*. — S. 152.

с. 14 ...с. *Хащова...* — тепер с. Хащів Турківського р-ну Львівської обл.

с. 15 ...в *церковній уставі Всеволода* — князю Всеволоду Мстиславичу (рік народження невідомий — † 1138 р.) приписується видання “Устава о церковных судех и о людех и о мерилах торговых”, що доповнив “Устав” Володимира та Ярослава, розширив спадкові права смердів, приєднав до церковних людей ізгоїв. Російські дослідники В.Янін та Я.Цапов вважали цей документ компіляцією і що створений він, найімовірніше, у кінці XIII ст. (*Янін В. Новгородские посадники*. — М., 1962. — С. 89–93; *Цапов Я. Княжеские уставы и церковь: XI–XIV вв.* — М., 1972. — С. 165–177).

...с. *Котковець...* — тепер с. Чуква Старосамбірського р-ну Львівської обл.; німецьке право село отримало у 1415 р., див.: *Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях: історичні нариси*. — Львів, 2004; назва Чуква починає утверджуватися у XVII ст., див.: *Rejestr poborowy ziemi Przemyskiej z 1628 r.* / Wyd. Z. Budzyński, K. Przyboś. — Rzeszów, 1997. — S. 204.

с. 16 *Черхава* — тепер с. Черхава Самбірського р-ну Львівської обл.; перша джерельна згадка про церкву датується 1507 р. (*Budzyński Z. Sieć parafialna*. — S. 142).

с. 17 *Староста Я. Мелецький...* — Ян Мелецький (Jan Mielecki) (1501–1561) — подільський воєвода, великий коронний маршалок; тримав в оренді Самбірське староство у 1558–1561 рр. (*Polski słownik biograficzny*. — Wrocław, etc., 1975. — Т. XX. — S. 755–759).

с. 18 *Кобло* — тепер с. Кобло Старосамбірського р-ну Львівської обл.; перша джерельна згадка датується 1499 р. (*Dąbkowski P. Podział administracyjny*. — S. 133).

с. 23 *Тершів* — тепер с. Тершів Старосамбірського р-ну Львівської обл.; вперше згадується 1442 р. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 787).

с. 24 *Торчиновичі* — тепер с. Торчиновичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.; перша джерельна згадка про церкву датується 1507 р. (*Budzyński Z. Sieć parafialna*. — S. 150).

с. 26 *Ясінка* — тепер с. Ясениця Турківського р-ну Львівської обл.; перша джерельна згадка про церкву датується 1507 р. (*Budzyński Z. Sieć parafialna*. — S. 144).

с. 27 *Лімна* — тепер с. Лімна Турківського р-ну Львівської обл.; вперше згадується 1519 р. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 880).

с. 30 *Розлуч* — тепер с. Розлуч Турківського р-ну Львівської обл.; село засноване 1511 р. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 881).

Мокрани — тепер с. Мокряни Дрогобицького р-ну Львівської обл.; перша джерельна згадка про церкву датується 1507 р. (*Budzyński Z. Sieć parafialna.* — S. 147).

с. **31 Плоське** — тепер с. Плоське Старосамбірського р-ну Львівської обл.

с. **32 Мшанець** — тепер с. Мшанець Старосамбірського р-ну Львівської обл.; перша згадка у джерелах з 1446 р. Про село є багато відомостей завдяки діяльності сільського пароха Михайла Зубрицького. Його наукові праці про Мшанець охоче друкував М. Грушевський у виданнях НТШ, див.: *Зубрицький М.* Народний календар: народні звичаї і повірки, прив'язані до днів в тижні і до рокових свят, записані у Мшанці Старосамбірського повіту і по сусідніх селах // *Матеріали до українсько-руської етнології.* — Львів, 1900. — Т. 3. — С. 33–60; *Зубрицький М.* Село Мшанець Старосамбірського повіту: матеріали до історії галицького села // *ЗНТШ.* — Львів, 1906. — Т. 70. — С. 114–167; Т. 71. — С. 96–133; Т. 74. — С. 93–128; 1907. — Т. 77. — С. 114–170; *Зубрицький М.* Селянські будинки в Мшанці Старосамбірського повіту // *Матеріали до українсько-руської етнології.* — Львів, 1909. — Т. 11. — С. 1–22.

Ісаї — тепер с. Ісаї Турківського р-ну Львівської обл.; село згадується в джерелах з 1431 р. (*Dąbkowski P. Podział administracyjny.* — S. 132).

с. **33 Недільна** — тепер с. Недільна Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Михновець — тепер с. Michnowiec, що на території Польщі.

с. **35 Ясениця** — тепер с. Ясениця-Замок Старосамбірського р-ну Львівської обл.; перша джерельна згадка про церкву датується 1510 р. (*Budzyński Z. Sieć parafialna.* — S. 144).

Нанцівка — тепер с. Великосілля (з 1949 р.) Старосамбірського р-ну Львівської обл.; вперше згадується 1539 р. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 782).

с. **40 Ушне** — тепер с. Верхне Гусине (до 1939 р. — Гусне Вижне) Турківського р-ну Львівської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 877).

с. **41 Дністрик** — тепер с. Дністрик Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Лопушанка Хомина — тепер с. Лопушанка-Хомина Старосамбірського р-ну Львівської обл.; перша згадка датується 1532 р. (*Dąbkowski P. Podział administracyjny.* — S. 134).

с. **42 Прислоп** — тепер с. Присліп Турківського р-ну Львівської обл.

20 січня 1555 р. — помилкова дата, за опублікованим документом має бути “20 січня 1554 р.”.

Старий Самбір — як місто існує вже у княжі часи, із 1375 р. — центр повіту. У 1390 р. місто стало називатися Старим Самбором через заснування Самбора. У 1553 р. місто отримує магдебурзьке право, але міщани покликаються на попередній зниклий привілей (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 757). Про місто див. також: *Крип'якевич І.П.* Княжий Самбір і

Самбірська волость // Літопис Бойківщини. — 1938. — Т. 10. — С. 26–33;
Вовчик І. Древнє місто над Дністром: сторінки з історії Старого Самбора // Жовтень. — Львів, 1989. — № 6. — С. 102–103.

с. **43 Грозьова** — тепер с. Грозова Старосамбірського р-ну Львівської обл.; вперше згадується в документах 1492 р. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 783).

Сприня — тепер с. Сприня Самбірського р-ну Львівської обл.

с. **44 Рип'яни** — тепер с. Ріп'яна Старосамбірського р-ну Львівської обл.

с. **45 Лопушанка Лехнова** — тепер с. Лопушанка Турківського р-ну Львівської обл.

с. **51 Тисовець** — тепер с. Тисовиця Старосамбірського р-ну Львівської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 787).

Староста П. Боратинський... — Петро Боратинський (Piotr Boratyński) (1509–1558) — шляхтич руського (українського) походження, белзький каштелян; тримав в оренді Самбірське староство у 1555–1558 рр. (Polski słownik biograficzny. — Kraków, 1936. — Т. II. — S. 310).

с. **52 Вовча** — тепер с. Вовче Турківського р-ну Львівської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 878). Див. також: [*Анюнім.*] Село Волче Турчанського повіту і церков Введення пресвятої богородиці // Книжочка місійна. — Львів, 1902. — № 10. — С. 13–22.

с. **53 Стрілки** — тепер с. Стрілки Старосамбірського р-ну Львівської обл.; вперше згадується у джерелах 1437 р. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 785–786).

с. **57 Потік Великий** — тепер с. Потік Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Тиха — тепер с. Тиха Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Росохач — тепер с. Росохи Старосамбірського р-ну Львівської обл.

Яворів — тепер с. Яворів Турківського р-ну Львівської обл.

Кривка — тепер с. Кривка Турківського р-ну Львівської обл.

с. **58 Кульчиці** — тепер с. Кульчиці Самбірського р-ну Львівської обл. Див. монографію про це відоме село, батьківщину козацького гетьмана Петра Сагайдачного: *Волчко-Кульчицький І.* Історія села Кульчиць і роду Драго-Сасів. — Дрогобич, 1995.

Староста Очеський... — Ян Очеський (Jan Ocieski) (1501–1563) — бецький каштелян, великий коронний канцлер, генеральний краківський староста; тримав в оренді Самбірське староство у 1561–1563 рр. (Polski słownik biograficzny. — Wrocław, etc., 1978. — Т. XXIII. — S. 510).

с. **59 Бориня** — тепер с. Бориня Турківського р-ну Львівської обл.; короткий нарис історії села див.: Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 868–876.

с. **60 Бабина і Береги** — тепер села Бабина та Береги Самбірського р-ну Львівської обл.

Жупани — тепер с. Жупани Сколівського р-ну Львівської обл.

с. 61 *Висоцько Нижнє і Ботелка* — тепер села Нижнє Висоцьке та Верхнє Турківського р-ну Львівської обл.

с. 70 *Горішній Лужок* — тепер с. Лужок Верхній Старосамбірського р-ну Львівської обл.; перша джерельна згадка датується 1495 р. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 783).

с. 73 *Чернецька Яблінка* — тепер с. Нижня Яблінка Турківського р-ну Львівської обл.; перша джерельна згадка датується 1554 р. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 783).

М.К.

Лист кор[оля] Стефана Баторія до калги з р. 1577

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Лист кор[оля] Стефана Баторія до калги з р. 1577 // ЗНТШ. — Львів, 1901. — Т. XLIV. — Кн. VI. — Miscellanea. — С. 1–2. Автографічні нотатки зберігаються у: Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі — ЦДІАУЛ). — Ф. 401, оп. 1, спр. 49, арк. 3–4, 221.

с. 76 *...лист, знайдений мною в книгах т. зв. Руської метрики Московського архіву Міністерства справедливості* — про Руську метрику див. монографію: *Кулаковський П.* Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. — Львів; Острогож, 2002, а також коментар цього ж автора в попередньому томі нашого видання: *Грушевський М.* Твори у 50 томах. — Львів, 2004. — Т. 6. — С. 600.

...так звану Баторієву реформу козащини — ширше трактування реформи М. Грушевський подав у рецензії на роботу В. Антоновича “Бесіди про часи козацькі на Україні” (1898): *Грушевський М.* Примітки до історії козащини з поводу книжки: Бесіди про часи козацькі на Україні // ЗНТШ. — Львів, 1898. — Т. XXII. — Кн. II. — С. 1–14; а також в основній роботі вченого: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Київ; Львів, 1909. — Т. 7. — С. 152–169; 577–579.

Напад Татар на Волинь, про котрий іде тут мова, стався, як пояснив сам калга в листі до волоського воеводи, наслідком того, що “гетьман Шах” з низовцями розбив його (?) посла — напад козаків на татарського посла, що їхав із Москви, стався зимою 1576–1577 рр. та викликав спустошення татарами на початку 1577 р. Південної Волині, головно маєтностей Костянтина Острозького; див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Київ; Львів, 1909. — Т. 7. — С. 150–151.

М.К.

Монах ворожбитом

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Монах ворожбитом // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. XLVI. — Кн. II. — Miscellanea. — С. 1–2.

с. 78 ...*акти подільської палати в Московському архіві Міністерства спра-ведливості (Опись 5, в'язка 1, діло 13, л. 6–7)* — сучасне місцезнаходження документа не з'ясоване.

...*в містечкѣ Красномъ Ставѣ* — тепер м. Krasnostaw на території Польщі; виникло в давньоруські часи, у літописах княжої доби згадується під назвою Щекарів.

...*Галамуци въ езувицкой монастирь* — очевидно, тепер м. Оломоуч в історичній Моравії (на території Чехії).

...*в монастирь билской базилянской* — мається на увазі василіанський монастир в Більську Підляському (тепер містечко Bielski Podlaski на території Польщі).

...*епискомъ Василіемъ Залесскимъ епархьи галамуцкой* — в останньому ґрунтовному довіднику ієрархів Київської церкви названого єпископа та єпархії не зафіксовано, див.: *Блажейовський Д.* Ієрархія Київської церкви (861–1996). — Львів, 1996.

с. 78–79 ...*преосвященному архиепископу Виктору* — очевидно, владика Чернігівський Віктор (Садковський) у 1796–1803 рр., див.: *Блажейовський Д.* Ієрархія Київської церкви. — С. 388.

с. 79 ...*монастиры лебединской и корсунской...* — ці монастирі відомі в джерелах із XVII ст. (*Денисов Л.И.* Православные монастыри Российской империи. — М., 1908. — С. 311); Лебедин — тепер село Шполянського р-ну Черкаської обл.; Корсунь — тепер районний центр Черкаської обл.

...*в Шаргород...* — тепер районний центр Вінницької обл.

...*къ преосвященному Аникию...* — очевидно, владика Кам'янецький Іоникій (Никифорович) у 1795–1819 рр., див.: *Блажейовський Д.* Ієрархія Київської церкви. — С. 388.

...*Литинского уѣзда в деревню Багриновци...* — тепер с. Багринівці Літинського р-ну Вінницької обл.

М.К.

Причинки до історії роду Бибельських, зібрані арцибіскупом львівським Яном Прохніцьким. Подав Аристарх Крижановський

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Причинки до історії роду Бибельських, зібрані арцибіскупом львівським Яном Прохніцьким. Подав Аристарх Крижановський. До друку приладив М.Грушевський // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. XLVIII. — Кн. IV. — С. 1–12.

с. 80 ...*копії з рукописі, що знайшов він, збираючи матеріал до історії василіян на Русі, в бібліотеці краснопустинського монастиря...* — сучасна архівна легенда опублікованого рукопису: Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. — Ф. 3 (МВ), спр. 420, арк. 1–20.

...арцибіскуп львівський (перед тим біскуп камінецький) Ян Андрій Прохніцький — детальніше про його біографію див. монографію: *Gębarowicz M. Jan Andrzej Próchnicki (1553–1633). Mecenas i bibliofil. Szkic z dziejów kultury w erze kontrreformacji.* — Kraków, 1980; а також: *Polski słownik biograficzny.* — Wrocław, etc., 1985. — Т. XXVIII/3. — S. 547–550.

...кілька років був він послом Жигимонта III при іспанському дворі — насправді Я.Прохніцький у 1600–1607 рр. перебував у Неаполі як королівський посланник, вирішуючи різні королівські та державні справи.

Умер 1632 р. — точний рік його смерті — 1633 р.

Интересуючися історією свого роду, арцибіскуп] Прохніцький, як бачимо, зібрав тих кілька причинків до історії роду Бибельських, з которого виводили себе Порохницькі — польський дослідник Мечислав Гембаровіч вважав, що рукопис “*Chotconum ducum de Bybel...*” (Leopoli, 1629) Прохніцький сам особисто не писав, а тільки вніс деякі доповнення, див.: *Polski słownik biograficzny.* — Т. XXVIII/3. — S. 549.

с. 81 ...тодішньому славному латиністу Андрію Варгоцькому — Анджей Варгоцький (Andrzej Wargocki) — польський письменник, релігійний полеміст та перекладач (друга половина XVI — після 1629 р.); автор антипротестантського твору “*Apologia przeciwko Luteranom*” (Kraków; 1605) та ін., перекладач праць античних авторів Юстина, Юлія Цезаря, Валерія Максима та ін., див.: *Estreicher K. Bibliografia polska / Wyd. St. Estreicher.* — Kraków, 1938. — Т. XXXII. — S. 198–201.

...Бибельські виводяться від римського Бібуля, сучасника Цезаря, а з другого боку... — цікаво, що галицький рід виводив своє родинне коріння за прикладом литовської шляхти, яка ще в середині XV ст. прийняла римську генеалогічну легенду, щоб вирізнитися та виокремитися від польської шляхти; див.: *Kulicka E. Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów i jej stosunek do mitu sarmatyckiego // Przegląd Historyczny.* — Warszawa, 1980. — Т. LXXI. — Z. 1. — S. 11–13. Новіша література про сарматизм у ранньомодерній Речі Посполитій зібрана в монографії: *Tazbir J. Sarmaci i świat.* — Kraków, 2001.

...зв'язуються з папським родом Карафів — очевидно, джерелом цього було те, що Ян Прохніцький, маючи зустрічі в Неаполі з представниками давнього неаполітанського роду Карафів, виявив подібність їхніх гербових емблем до своїх; див.: *Polski słownik biograficzny.* — Т. XXVIII/3. — S. 549.

...за Меховським і Кромером, говорить про міграцію римлян на Литву... — про розвиток “римської” генеалогічної легенди в білорусько-литовських літописах та польській історіографії в стосунку до української та російської історії див.: *Русина О.* Київ — Троя: передісторія та історія міфілогемі // *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя.* — К.; Львів, 2004. — Т. 1. — С. 677–679.

с. 82 ...між галицькими боярами в польських часах ми не знаємо князів, хіба кілька фамілій з В[еликого] кн[язівства] Литовського... Припус-

кати, що тут дійсно заховалася традиція про колишній княжий титул *Бибельських*, — на мій погляд, трудно — на підставі генеалогічних джерел сучасний дослідник Ігор Мицько виводить князівське походження роду Бибельських по жіночій лінії або від князя Прокопія Кудиновича, близького родича галицько-волинського князя Лева Даниловича, або ж від литовського князя Гедиміна (*Мицько І.* Історія Галицько-Волинської держави у генеалогічних сюжетах // *Знак*. — Львів, 2000. — Ч. 20. — С. 3; див. також: *Він же.* Синодики монастирів як унікальне джерело української генеалогії: князі Острозькі // *Лавра*. — Львів, 1999. — Ч. 2. — С. 56).

М.К.

Два селянські контракти купна-продажі з початку XVI в.

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Два селянські контракти купна-продажі з початку XVI в. // *ЗНТШ*. — Львів, 1902. — Т. L. — Кн. VI. — С. 1–6. Автограф зберігається у: ЦДІАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 42, арк. 76–80.

Републікацією документів за виданням М.Грушевського, див.: *Панькевич І.* Дві лемківські грамоти з початку XVI ст. // *Slavia*. — Praha, 1954. — Roc. 33. — Ses. 1. — S. 30–31. Ще раз документ, датований М.Грушевським 1511 р., був виданий за вписом у судову книгу села Одрехови, але видавці датували його 1575 р. (*Акти села Одрехови / Упоряд. І.М.Керницький, О.А.Купчинський*. — К., 1970. — С. 52–53).

с. 90 *Права селянина на землю... Підняте недавно в науці історії нашого права і серйозніше студійоване, воно знаходить різне, дуже відмінне освітлення у різних дослідників* — детально розглянув проблему власності селянина на свою землю М.Грушевський у 1905 р., див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Львів, 1905. — Т. 5. — С. 152–161. При цьому він піддав ревізії свої попередньо висловлені погляди на цю тему, що селянин за староруською практикою, вклавши свою працю в землю, здобував на неї права “вічного і діничного володіння, або краще сказати уживання” (*Грушевський М.* Барское староство. Исторические очерки. — К., 1894. — С. 150–151). У 1905 р. М.Грушевський підтримує міркування І.Линниченка, що селяни вважали ґрунти своєю власністю, але в очах закону не мали на них ніякого права (*Линниченко І.А.* Суспільні верстви Галицької Русі в XIV–XV вв. // *Руська історична бібліотека*. — Т. 7. — Львів, 1899. — С. 200–201). М.Грушевський таке негугання правом селянина на землю тісно пов’язує з поступовою втратою ним особистої свободи, що відбувалася в коронних землях Польщі та Великого князівства Литовського упродовж XV–XVI ст.

...*Одрехови...* — тепер с. Odrzechowa на території Польщі; див. примітку до статті “Економічний стан селян в Сяноцькім старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин”.

...*мещанин [з] Заршина* — містечко Zarszyn на території Польщі.

с. 92 ...з Завоїв... — тепер с. Zawoje на території Польщі; у 1589 р. згадується в поборовому реєстрі (*Źródła dziejowe*. — Warszawa, 1902. — Т. 18. — Cz. 1. — S. 47).

с. 94 ...буду мати незадовго нагоду ширше говорити в V томі своєї "Історії України-Руси" — див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Львів, 1905. — Т. 5. — С. 152–161.

М.К.

Кілька грамот Володислава Опольського

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Кілька грамот Володислава Опольського // ЗНТШ. — Львів, 1903. — Т. LI. — Кн. I. — С. 1–8. Автограф (передмова без документів) зберігається у: ЦДАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 41, арк. 94–98.

с. 95 *Збираючи друкований матеріал до панування Володислава Опольського, при писанні IV тому своєї "Історії України-Руси", стягнув я й кілька невиданих його грамот* — найбільш повно зібрав звістки про князя Владислава Опольського та проаналізував його грамоти польський дослідник Алексі Гелєвіч, див.: *Gilewicz A. Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolskiego na Rusi w latach 1372–1378*. — Lwów, 1929. — S. 28–31. Його перелік грамот та вісток про надання Опольського з інших вірогідних джерел вміщує інформацію про 104 села та місцевості. Загалом Алексі Гелєвіч оцінює період панування Опольського як час найбільш інтенсивної праці "над економічним піднесенням краю і з'єднанням його з Заходом" (*Ibid.* — S. 35).

Три перші грамоти належать до першого, реального володіння Опольського Галичиною — перший період панування князя Владислава Опольського в Галицькій Русі датують дослідники 1372–1378 рр. Конкретного документа про впровадження Опольського на Русь не збереглося, перша згадка про його нові повноваження в новому краї датується 10 жовтнем 1372 р. (*Akta Grodzkie i Ziemskie*. — Lwów, 1872. — Т. III. — S. 46). Польський та угорський король Людовік 8 грудня 1378 р. замінив для Владислава Опольського Русь на Добжинську землю, див.: *Gilewicz A. Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolskiego*. — S. 4–5.

с. 96 *Руських грамот Володислава маємо досить мало* — окрім опублікованої М. Грушевським, маємо видані друком ще дві руські грамоти Владислава Опольського: надання Данилу Задеревецькому сіл у Зудечівській (Жидачівській) волості від 1375 р. (*Wyrostek L. Ród Dragów-Sasów na Węgrach i Rusi Halickiej*. — Kraków, 1932. — S. 78); надання маєтностей Ладоміру Волошину від 26–31 грудня 1377 р. (*Розов В.* Українські грамоти. — К., 1928. — Т. 1 (XIV в. і перша половина XV в.). — С. 23–24; *Грамоти XIV ст.* / Упоряд. М. Пещак. — К., 1974. — С. 59–61).

Дві дальші грамоти належать до другого, дуже неясного і правдоподібно — більше фіктивного панування Володислава в Галичині — детальніше

про другий період панування князя Владислава Опольського див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Львів, 1905. — Т. 4. — С. 117–120.

с. 97 ...*при ревізії прав 1469 р.... і знову при ревізії прав 1563 р.* — у руських землях Польського королівства в 1469 р. була здійснена ревізія надань королівських земель, причому стосувалася вона як земель Руського воеводства, так і подільських земель; результати ревізії опубліковані, див.: *Vona regalia operata in terris Russiae // Źródła dziejowe. Polska pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemie Ruskie. Ruś Czerwona / Opr. przez A. Jabłonowskiego.* — Warszawa, 1902. — Т. XVIII. — Cz. 1: Dodatek. — S. 1–72; на пйотрковському сеймі 1562–1563 рр. було ухвалено здійснити ревізію тих королівських маєтків, що були роздані після сеймової конституції 1504 р., яка забороняла це робити без згоди сейму. У результаті в 1564 р. було складено книгу, що містила привілеї на маєтки, подані подільською шляхтою; ця книга, що тепер зберігається у Варшаві (AGAD. — *Tzw. Metryka Litewska, IV. B.* — Ks. 17), стала джерельною підставою подільських документів, виданих М.Грушевським у даній публікації.

с. 98 *У Львові, 1378 р.* — у реєстрі цього документа, внесеного в книги Коронної метрики у Варшаві, зазначена точніша дата — 30 квітня 1378 р., див.: *Matricularum Regni Poloniae Summarium / Ed. Th. Wierzbowski.* — Varsoviae, MCMXV [1915]. — Pars IV. — Vol. 3. — Supplementum, nr 294.

...*село Старуня, а друге село Нове* — тепер с. Старуня Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.; Нове Село тепер не існує, очевидно, було в зазначеному районі, адже річка Мала Бистриця (тепер — Бистриця Солотвинська) тече саме в цьому районі, див.: *Gilewicz A. Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolskiego.* — S. 27.

...с. *Чераки в Галицькій землі* — тепер с. Жураки Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.

137... — збереглася облята цього документа до книг Коронної метрики у Варшаві, де подано місце та час його видання — Львів, 2 травня (Leopolis, dominica vigilia Philippi et Jacobi) 1378 р., див. реєстр: *Matricularum Regni Poloniae Summarium.* — Pars IV. — Vol. 3. — Supplementum, nr 295.

...*Lednis (неясно, може — Fedoris?) scribae* — за реєстром документа це Лев (Leon) scriba. А. Гілевич вважає, що йдеться про княжого писаря Леона, можливо, дяка. Він міг бути сином чи родичем відомого княжого писаря Костка Дяка Болестрашицького, див.: *Gilewicz A. Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolskiego.* — S. 31.

...*a Monasterczany usque [ad Borjeszczyc et a Borezczyc usque ad Szyno... antiquas gra...* — ідентифіковано с. Монастирчани Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. За реєстром Т.Вежбовського документа з Метрики Коронної у Варшаві цей фрагмент подано так: “a Monasterczany usque ad Bereszcie et abinque usque ad Szyno Dubye...” (*Matricularum Regni Poloniae Summarium.* — Pars IV. — Vol. 3. — Supplementum, nr 295).

с. 99 ...с. *Скоморохи, Войнилів і Раковичі* — тепер с. Старі Скоморохи Галицького р-ну, селище міського типу Войнилів Калуського р-ну та с. Раковець Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.

...*Zolibory*... — тепер с. Жалибори Галицького р-ну Івано-Франківської обл.

с. 100 ...*села Чолиню, Подлуб'я й Мужиловець*... — ідентифіковано села Чолгині, Підлуби та Мужиловичі Яворівського р-ну Львівської обл.

В Ополі, 22 липня 1386 р. — А.Гілевич датує цю грамоту 1376 р., виходячи з матеріалів люстрації 1564 р., див.: *Gilewicz A. Stanowisko i działalność gospodarza Władysława Opolskiego.* — S. 27.

М.К.

Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII—XVIII в.

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII—XVIII в. // ЗНТШ. — Львів, 1903. — Т. LI. — Кн. I. — Miscellanea. — С. 1–12.

с. 102 ...*моя публікація: “Сторінка з історії сільського духовенства (по самбірським актам XVI в.)”* — в “*Записках*”, т. XXXIV — див. публікацію на с. 3–75 нашого видання.

Подана при сій останній статті збірка документів (67 чисел) зістається досі найбільшою і властиво одинокою публікацією актового матеріалу до історії сільського духовенства і сільських парафій — див. коментарі на с. 597, 624–628 нашого видання.

Її доповнює ще одна аналогічна грамота, видана д. Зубрицьким в т. XXV “Записок” — див.: *Зубрицький М.* Продажа “попівства” в с. Скопові 1562 р. // ЗНТШ. — Львів, 1898. — Т. XXV. — С. 1–2.

...*витяги в церковних візитацій, поданих д. Зубрицьким в його статі: “Знадоби...” опублікованій в V т. “Збірника історично-філософичної секції”* — публікацію див.: *Зубрицький М.* Знадоби для характеристики життя сільського греко-католицького духовенства в Галицькій Русі в XVIII в. // Збірник історично-філософичної секції НТШ. — Львів, 1902. — Т. 5. — С. 17–46.

Заміхів — тепер с. Zamiechów на території Польщі.

с. 104 *Хирина* — тепер с. Chyżyna на території Польщі; церква вже існувала в селі в 1507 р. (*Budzyński Z.* Sieć parafialna prawosławnej diecezji Przemyśkiej na przełomie XV i XVI wieku // *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa / Pod red. S. Stępnia.* — Przemyśl, 1990. — S. 142).

Рушельчичі — тепер с. Ruszelczyce на території Польщі; церква вже існувала в селі в 1510 р. (*Budzyński Z.* Sieć parafialna. — S. 154).

с. 106 *Гречпіль* — тепер с. Reczpol на території Польщі.

с. 109 *Яцковичі* — село не ідентифіковане; можливо, тепер с. Jankowice на території Польщі, що розташоване поблизу с. Заміхів, див.: Шематизм всего клира греко-католического епархий соединенных Перемильской, Самборской и Сяноцкой на рок 1902. — Перемишль, 1902. — С. 263.

Дубковичі — тепер с. Dobkowice на території Польщі.

с. 110 *Село Дубковичі, чи Добковичі, прилучене тепер до парохії в Боратині, по шематизму перемиської єпархії в 1902 р., церкви не має* — тепер с. Boratyn на території Польщі; перша згадка про церкву в цьому селі належить до 1507 р. (*Budzyński Z. Sieć parafialna.* — S. 141). За шематизмом 1902 р. у с. Добковичах була тільки дзвіниця, див.: Шематизм всего клира... на рок 1902. — С. 262–263.

М.К.

Козаки в 1470-х рр.

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Козаки в 1470-х рр. // ЗНТШ. — Львів, 1903. — Т. LVI. — Кн. VI. — С. 1–6. Автограф зберігається у: ЦДІАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 41, арк. 85–91.

с. 112 *В третій книжці дипломатарія кримських генуезьких колоній — Amedeo Vigna, Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri, т. II, відділ II (в колекції: Atti della Societa Ligure, видаваній в Генуї, яко II частина тому сьомого), виданій іще в р. 1879* — йдеться про другий том серійного видання джерел та документів з історії Лігурії, регіону Італії з центром у Генуї: Atti della Societa Ligure di stori patria. — Genova, 1858–1935. — Т. 1–64.

с. 114 *...царевича Касима, сина казанського хана Улу-Магомета, що був від середини XV в. союзником і васалом московських князів* — детальніше про татарського царевича Касима та його нащадків див. у виданні: *Вельяминов-Зернов В.В.* Исследование о Касимовских царях и царевичах. — СПб, 1863–1887. — Т. 1–4. Про ефективність політики московських князів щодо нехристиянських народів у цьому прикордонному регіоні з метою поширення своєї влади див.: *Khodorkovsky M.* Frontier and non-Christian identities in early modern Russia // *Mapra Mundi.* Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. — Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996. — С. 178–198.

с. 116 *І нема сумніву, що в 1470-х рр. так само, як татарські й рязанські, також і наші українські вояки-промисловці... могли носити ім'я козаків* — в іншому місці (Історія України-Руси. — Київ; Львів, 1909. — Т. VII. — С. 82–83) М.Грушевський першою цілком певною щодо українських козаків вважав звістку від 1492 р. у листі великого князя литовського Олександра до кримського хана Менглі-Герая.

М.К.

Незаплачене київське подимне

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Незаплачене київське подимне // ЗНТШ. — Львів, 1903. — Т. LIII. — Кн. III. — Miscellanea. — С. 1–2. Автограф зберігається у: ЦДІАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 49, арк. 243.

с. 117 *Плата подимного, в заміну інших даней і оплат, була новиною, і, як показує поданий нижче документ, знайдений в Литовській метриці (т. зв. Руській метриці) Московського архіву Міністерства справедливості (Записі, В., кн. 11, л. 100 — сучасна архівна легенда: Российский государственный архив древних актов. — Ф. 389, оп. 1, д. 201, л. 100.*

В виданні д. Яблоновського (Zródła dziejowe, т. XX) подимних тарифів в Київського воєводства для XVI в. не бачимо; не знаходжу їх і в своїх записках з архіву Коронного Скарбу, але на певність їх не положуся — записів про подимні тарифи чи поборові реєстри для Київського воєводства у XVI ст. не збереглося, за винятком невеликого фрагмента з 1570 р., див.: ЦДДАУК. — Ф. 44 (Вінницький городський суд), оп. 1, спр. 1 (за інформацією М.Г. Крикуна).

М.К.

“Козаки” в Галичині 1605 р.

Публікується за виданням: *Грушевський М.* “Козаки” в Галичині 1605 р. // ЗНТШ. — Львів, 1904. — Т. LXI. — Кн. V. — Miscellanea. — С. 1–2.

с. 118 *...з претензіями за незаплачену за інфлянтську кампанію платню... — про участь козаків та коронних військ у лівонській (інфлянтській) кампанії початку XVII ст., за яку польський уряд заборгував великі суми, див.: Грушевський М.* Історія України-Руси. — Київ; Львів, 1909. — Т. 7. — С. 315–318.

М.К.

Матеріали до історії Коліївщини

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Матеріали до історії Коліївщини. I. Василянські записки й листи про Коліївщину / Подав *А.Крижановський* // ЗНТШ. — Львів, 1904. — Т. LVII. — Кн. I. — С. 1–24. Автограф (передмова) зберігається у: ЦДДАУА. — Ф. 401, оп. 1, спр. 41, арк. 99–104.

с. 120 *Маючи в редакційній теці кілька серій матеріалів різного роду про Коліївщину, приступаємо до публікування під повище поданим титулом пам'яток — загалом від 1904 до 1922 р. було опубліковано сім джерельних матеріалів, що стосуються Коліївщини; див.: Грушенко С.* Кілька документів про участь ченців київських монастирів в гайдамацьких рухах XVIII ст. // ЗНТШ. — Львів, 1904. — Т. LXII. — С. 1–16; *Франко І.* Польська поема про уманську різню // Там само. — Львів, 1904. — Т. LXII. — С. 1–40; *Грушевський М.* Оповідання очевидця про смерть Гонти // Там само. — Львів, 1907. — Т. LXXIX. — С. 94–96; *Шпитковський І.* Тринітарський мемуар про Коліївщину // Там само. — Львів, 1908. — Т. LXXXIII. — С. 134–157; *Його ж.* Мемуар Домініка Завроцького // Там само. — Львів, 1910. — Т. XCVI. — С. 58–93; *Т.ХСVII.* — С. 26–73; *Його ж.* Мемуар Ігнатія Филиповича // Там само. — Львів, 1922. — Т. CXXXIII. — С. 85–98.

...вийнятих о. Аристархом Крижановським... — про нього див. на с. 593–594 нашого видання.

...василіянського архіву в Кристинополі — у Кристинополі (тепер м. Червоноград Львівської обл.) було побудовано в XVII ст. монастир на кошти київського воєводи Францішка Потоцького (*Łukan R. Autor Dziejopisu Monasteru Krystynopolskiego, o. Korneliusz Sroczyński, ZSBW (ur. 17. XI. 1731 † 21. III. 1790). Krótki Życiorys. — Kraków, 1939. — S. 6–15*).

...не виказані навіть в польській історичній бібліографії Л. Фінкля — Людвік Фінкель (*Ludwik Finkel*) — історик, історик літератури, з 1892 р. надзвичайний професор австрійської історії, з 1899 р. звичайний професор, 1901 р. — декан, 1911 р. — ректор Львівського університету. Автор “Бібліографії історії Польщі” (Краків, 1895–1906, тт. 1–3), див.: *Konopczyński W. Finkel Ludwik // Polski słownik biograficzny. — Kraków, 1948. — Т. VI/5. — Z. 30. — S. 466–469.*

...меморіал К. Сорочинського... — Корнелій Сорочинський (*Korneliusz Sroczyński*) (1731–1790 рр.) — василіанин із 1754 р., висвячений у 1756 р. Протягом 1766–1776 рр. ігумен і префект василіанської місії в Кристинополі. Потім ігумен у Лаврові (1781–1788 рр.). Активно долучився до будівництва монастиря і церкви в Кристинополі (1771–1775 рр.). Автор історії монастиря від 1766 р. (*Łukan R. Autor Dziejopisu Monasteru Krystynopolskiego. — S. 5–10*).

...два листи Льва Заславського — Леон Заславський — ксьондз, місіонер уманської місії василіан у містечку Буки, очевидець захоплення Умані гайдамаками 1768 р.

с. 121 *...досить звісним свого часу львівським архівістом Людвиком Зелінським* — Людвік Зелінський (*Ludwik Zeliński*) — львівський редактор, видавець, укладач генеалогій шляхти, прозаїк та поет. Видавав часописи “Львів'янин” (1840 р.), “Крайові історичні пам'ятки” (1841 р.) (*Encyklopedia ogólna wiedzy ludzkiej. — Warszawa, 1877. — Т. XII. — S. 403; Encyklopedia powszechna. — Warszawa, 1868. — Т. 28. — S. 486–487*).

...від о. Компаневича... — Варлаам Компаневич (1777–1858) — василіанин, родом із Волині. У 1822–1842 рр. прокуратор василіан в Галичині (*Енциклопедія українознавства. Словникова частина. — Львів, 1994. — Т. 3. — С. 1092*.)

...Константин Словінський... — Константин Словінський (*Konstanty Słowiński*) (1793–1846) — публіцист, директор Оссолінеуму. Доклався до реорганізації Оссолінеуму в наукову установу. За організацію підпільної друкарні 1834 р. заарештований, а 1837 р. засуджений на 12 років ув'язнення. У 1830 р. редактор “Наукового часопису публічної бібліотеки ім. Оссолінських” (*Kieniewicz S. Słowiński Konstanty // Polski słownik biograficzny. — Warszawa; Kraków, 1999. — Т. XXXIX/1. — Z. 160. — S. 52–54*).

...а між джерелами своєї статті називає автор і “Zamek Kaniowski” Гощинського — йдеться про вступну статтю Северина Гощинського “Кілька

слів про Україну та уманську різню” до поеми “Канівський замок”, див. напр.: *Goszyński S. Zamek kaniowski. Powieść. — Warszawa, 1909.*

A. Ф.

Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. Серія перша (ч. 1–80) (1361–1530)

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. Серія перша (ч. 1–80) (1361–1530) // ЗНТШ. — Львів, 1905. — Т. LXIII. — Кн. I. — С. 1–46; Т. LXIV. — Кн. II. — С. 47–94.

с. 140 *...я подаю те, що зібрав протягом довгих літ, займаючися внутрішнім устроєм і відносинами українських земель в польсько-литовських часах, по різних архівах* — М. Грушевський почав збирати джерельні матеріали від часу роботи над своєю магістерською працею про Барське староство з кінця 1890 р.; детальніше про його архівні пошуки в цей період пише Микола Крикун, див.: *Крикун М.* Магістерська дисертація Михайла Грушевського // *Грушевський М.* Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.). — Львів, 1996. — С. 582–590. Після захисту магістерської дисертації та переїзду до Львова у 1894 р. М. Грушевський запропонував широку програму видання джерел з історії України, зокрема актових документів як Західної, так і Східної України XV–XVIII ст.; див.: *Едиційна археографія в Україні у XIX–XX ст.: Плани, проекти, програми видань.* — Вип. 1. (= Проблеми едиційної та камеральної археографії: історія, теорія, методика. Вип. 15). — К., 1993. — С. 53–55, 151–152.

...шляхетського землеволодіння кінця XIV і першої половини XV віку, інтересного і своїми служебними, прекарними формами — детальніше на еволюції шляхетського землеволодіння в Україні автор зупинився в: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — К., 1994. — Т. 5. — С. 27–106; особливо див. С. 42–46, 65–66, 78–82, 91–106. Під прекарними (від латинського слова “precarium” — майно, надане в тимчасове володіння) формами землеволодіння маються на увазі тимчасові, віддані в оренду землі та маєтки.

с. 141 *Для Східного Поділля я видав збірку матеріалів в моїх “Актах Барського староства”, т. I і II* — див.: *Архив Юго-Западной России.* — К., 1893–1894. — Ч. 8. — Т. 1–2 (= Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации: акты Барского староства. — Т. 1–2).

с. 142 *Щодо архівів, з котрих документи сі видані, то се* — *Львівський краєвий архів, Київський головний, Коронна метрика Варшавського головного архіву й Московського архіву Міністерства справедливості...* — тепер це такі сучасні архівні установи: Центральний державний історичний архів України у м. Львові, Центральний державний історичний архів України у м. Києві

(Ф. 37: Кам'янецький земський суд), Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (Метрыка Когонна), Российский государственный архив давних актов (Москва).

с. 143 ...*loca nostra deserta in districtu Sanocensi videlicet Iurowce, Srogow et altera Srogow...* — тепер с. Jurowce, Srogów Dolny, Srogów Górny на території Польщі.

с. 144 *Юрій і Олександр Коріатовичі надають ґрунти і права міщанам, спровадженим до Камінця, 7 січня 1374 р. (В скороченні)* — нещодавню републікацію документа див.: *Jureczko A. Dokument lokacyjny Kamieńca Podolskiego // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu / Red. F.Kiryk. — Kraków, 2000. — S. 61–62.*

с. 145 ...*датується вона 7/XI або 7/II, але треба “лютий” розуміти як “січень”* — Януш Куртика виступив із критикою датування, яке запропонував М.Грушевський. Він датував цей документ 24 лютим 1374 р., вважаючи, що була застосована латинська система датування документа (24 лютого у 1374 р. припадало на свято “Invencio caritis S. Joannis Baptistae” у п’ятницю — feria 6–a), а при перекладі з руської мови та вписі до книг “ревізії листів” 1564 р. виникла помилка, див.: *Kurtyka J. Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 r. // Rocznik Przemyski. — Przemyśl, 2004. — Т. XL. — Z. 4: Historia. — S. 148.*

...с. *Угорці, Радилівці й Корнелівці в Самбірському повіті* — із 1939 р. с. Угорці має назву Нагірне, а с. Радилівці — Ралівка. Останнє село відоме в письмових джерелах із 1375 р. як Радилівичі (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 686). Село Корнелівці тепер існує під назвою Корналовичі і відоме в джерелах з 1375 р. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 683).

с. 146 ...с. *Новошиці і Ступницю в пов[іті] Самбірському* — тепер села Новошиці і Ступниця розташовані в Дрогобицькому р-ні Львівської обл.

с. 147 ...с. *Путятичі і надає, натомість, с. Куйматичі* — тепер с. Путятичі розташоване в Городоцькому р-ні Львівської обл., а с. Кульматичі — у Мостиському р-ні тієї ж обл.

с. 148 ...*селище Голинь в пов[іті] Жидачівському* — тепер с. Калуського р-ну Івано-Франківської обл. (*Капраль М. Жидачівський повіт Львівської землі в XVI столітті (за матеріалами поборових реєстрів) // До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Київ; Львів, 2004. — Т. 1. — С. 752.*

с. 149 ...с. *Койданів в пов[іті] Тереховальському* — тепер с. Киданів Тернопільської обл. (*Dąbkowski P. Podział administracyjny województwa Ruskiego i Bełzkiego w XV wieku. — Lwów, 1939. — S. 173.*)

с. 150 ...с. *Желехів з сусіднім монастирем* — тепер с. Великосілки Кам'яно-Бузького р-ну Львівської обл.; під сусіднім монастирем, очевидно, мається на увазі монастир у Підгірцях, див.: *Dąbkowski P. Podział administracyjny. — S. 304.*

с. 151 ...*in districtu Podhorayensi...* — тільки в цьому документі наприкінці XIV ст. виступає загадковий “Підгорайський повіт”. Виключено, щоб повіт чи

волость могли взяти назву від міста чи села, місцевості з подібною назвою у цьому районі немає і не було. Пшемислав Домбковський пояснював це тим, що назва могла з'явитися як орографічна на означення повіту під горами (близька місцевість Підгірці), а "гори" власне починалися у Львові з Високого Замку, Піскової гори та Чортової Скелі і продовжувалися далі до Гологір; ширше див.: *Dąbkowski P. Podział administracyjny*. — S. 303–304.

Семовит мазовецький надає кляштору домініканів у Белзі село Костешино — тепер с. Kosciaszyn на території Польщі (*Dąbkowski P. Podział administracyjny*. — S. 2).

с. 152 ...села Ліски й Божанку й дворище намісника в Белзі — тепер с. Liški розташоване на території Польщі, а с. Божанка стало присілком с. Карів Сокальського р-ну Львівської обл. (*Dąbkowski P. Podział administracyjny*. — S. 1).

с. 153 Ягайло надає с. Кормильче Георгію, війту камінецькому — тепер с. Кормильча, розташоване в Чемеровецькому р-ні Хмельницької обл.

...село Просік в Свяноцькій землі ... — тепер с. Prusiek на території Польщі; відоме з джерел із 1361 р. (*Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu / Wyd. A.Fastnacht; do dr. przygot. A.Fastnacht-Stupnicka i A.Gąsiorowski*. — Kraków, 2002. — Cz. 3. — S. 63).

с. 155 с. Ольховець й Михайлівці в Камінецькій повіті — тепер с. Вільхівці розташоване в Чемеровецькому р-ні Хмельницької обл. (*Крикун М. Кількість та структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII ст. // ЗНТШ*. — Львів, 2002. — Т. ССXLIII. — С. 423). Друге село — це, очевидно, с. Михайлівка цього ж району Хмельницької обл.

с. 156 ...Ходиківці в Камінецькій повіті — тепер с. Зарічанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. (*Крикун М. Кількість та структура поселень*. — С. 444).

с. 157 с. Чорнокунці й Криве в Скальській повіті — тепер с. Чорнокінці та Криве Тернопільської обл. (*Крикун М. Кількість та структура поселень*. — С. 410, 415).

с. 158 ...в Тербовальській повіті, с. Яблонів — тепер с. Яблунів Гусятинського р-ну Тернопільської обл.

... Podhaysce... — тепер м. Підгайці Тернопільської обл.; згадується в історичних джерелах як місто в 1463 р., а в 1539 р. отримало магдебурзьке право; див.: *Історія міст і сіл Української РСР: Тернопільська область*. — К., 1973. — С. 110.

с. 161 ...в Камінецькій повіті селі Нова Руда... — тепер с. Руда Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. (*Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область*. — К., 1971. — С. 362).

с. 162 ...Sutrimiencze, tho yoho oicizni dwie ssielyca, tretheye selo Mielieiwcze — тепер, очевидно, с. Шутроминці Тернопільської обл.; у XVI ст. мало назву Сутермінці, див.: *Крикун М. Кількість та структура поселень*. —

С. 414. Друге село тепер має назву Милівці і розташоване в Тернопільській обл., див.: *Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 411.

...thry szela: Kudziewczy, a nasse pridanie Czorny Ostrow, a Mikithincze — зі згаданих ідентифіковано селище міського типу Чорний Острів Хмельницького та с. Микитинці Ярмолинецького районів Хмельницької обл. й, можливо, с. Кудринці Хмельницького р-ну цієї ж обл.; див.: *Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 475; *Михайловський В.* Західне Поділля під володінням Вітовта у 1411–1430 роках: надавча політика у світлі документів // До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — Київ; Львів, 2004. — Т. 2. — С. 125. Публікацію двох грамот за іншими копіями див.: *Pułaski K.* Stare osady w ziemi kamienieckiej i dziedziczące na nich rody podolskiej szlachty historycznej // *Przewodnik Naukowy i Literacki.* — Lwów, 1902. — Z. 30. — S. 147, 147–148; *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430* / Wyd. J. Ochmianski. — Warszawa; Poznań, 1986. — Nr 104, 106.

с. 163 *...с. Кутновичі в землі Холмській...* — місцевість не ідентифіковано; село з такою назвою не існувало вже на межі XVII і XVIII ст.; див.: *Gil A.* Chełmskie diecezje obrządku wschodniego: zagadnienia organizacji terytorialnej w XVII i XVIII wieku // *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa.* — Przemysł, 2000. — Т. 5. — S. 29–60.

с. 164 *...на селищі Волоска в Бакотській волості...* — тепер, очевидно, с. Волоське Деражнянського р-ну Хмельницької обл.; у XVII ст. село мало назву Карачинці (*Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 498).

...с. Лукавицю в пов[іті] Самбірським... — тепер с. Лукавиця Самбірського р-ну Львівської обл.

с. 166 *...с. Шаравці в пов[іті] Камінецьким* — у документі йдеться про с. Шарівка Смотрицького повіту (*Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 490); тепер це село розташоване в Ярмолинецькому р-ні Хмельницької обл.

...с. Поляках в пов[іті] Скальським — тепер с. Пукляки Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.

с. 167 *...с. Турку в Самбірським повіті* — див. примітку на с. 598 нашого видання.

с. 168 *...с. Рункушівцях в пов[іті] Бакотським* — тепер, можливо, с. Рункошів Хмельницької обл. (*Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 451; *Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область.* — С. 358).

с. 170 *...с. Кужелевій в пов[іті] Бакотським* — тепер с. Велика Кужелева Хмельницької обл.; див.: *Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 456–457.

...с. Супрунківцях в Камінецьким повіті — тепер с. Супрунківці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. (*Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область.* — С. 363). Републікацію документа див.: *Zbiór dokumentów małopolskich* (далі — ZDM) / Wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś. — Kraków; Wrocław, 1975. — Cz. VIII. — Nr 2187.

с. 171 ...с. Ушиці в Бакотському повіті — тепер с. Стара Ушиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; відоме як місто на сторінках давньоруських літописів із 1144 р. (Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область. — С. 350–351); село було затоплене в 1982 р. Републікацію документа див.: ZDM. — Cz. VIII. — № 2188.

с. 172 ...с. Балиній в Смотрицькій повіті — тепер с. Балин Дунаївецького р-ну Хмельницької обл. (Крикун М. Кількість та структура поселень. — С. 446; Михайловський В. Надання земельної власності у Подільському воєводстві за панування Владислава III (1434–1444) // Український археографічний щорічник. — К., 2004. — Вип. 8–9. — С. 247). Републікацію документа див.: ZDM. — Cz. VIII. — № 2190.

...дворище Шепелівське в с. Даровичах... — тепер с. Darowice на території Польщі.

с. 173 ...Червоногородським старостві... — детальніше про виникнення Червоногородського староства та інших адміністративних одиниць на Поділлі писав Микола Крикун, див.: Крикун М. Початки подільського повітового устрою // Проблеми української історичної медієвістики. — К., 1990. — С. 33–52; Крикун М.Г. Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях // Проблеми слов'янознавства. — Львів, 1990. — Т. 42. — С. 24–41; Grykup M.H. Podział na powiaty województwa Podolskiego od XVI do XVIII wieku // Europa środkowa i wschodnia w średniowieczu i czasach wczesnonowożytnych. — Lublin, 1992. — S. 38–52; Крикун М.Г. Повітовий устрій Подільського воєводства в XV–XVI ст.: перспективи джерелознавства історичної географії України // Український археографічний щорічник. — К., 1992. — Т. 1. — С. 157–178.

с. 174 ...villis Schatanow et aliis villis... Iablonow, Striowa, Postolowcze et Gorczowka ac etiam villa Zinkowcze cum... Grzimeczka, Bessukowicze, Mieszakow, Squarnicze et alias Nyssni Mukarow et curia alias Bogathego Iacussa Dwor[is]cze dicta in districtu Smotricensi et alia villa Czesschi in districtu Laticzoviensi... — републікацію документа за тією ж джерельною підставою див.: ZDM. — Cz. VIII. — № 2251. Із перелічених сіл вдалося ідентифікувати існуючі тепер села Сатанів Городоцького району, Постолівка Волочиського району, Grim'ячка Вінківського р-ну, Загінці та Божиківці Деражнянського р-ну, Чехи Старосинявського р-ну Хмельницької обл., с. Мізяків Калинівського р-ну Вінницької обл., селище міського типу Зіньків, с. Морозів Дунаївецького р-ну Хмельницької обл. (Михайловський В. Надання земельної власності. — С. 253; Крикун М. Кількість та структура поселень. — С. 436–437, 450, 509; Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область. — С. 358), а також не існуюче с. Стрийка, див.: Крикун М. Кількість та структура поселень. — С. 441).

с. 176 ...осадити село на ур[очищі] Радошичі — тепер с. Radoszyce на території Польщі; як місцевість відоме з 1361 р. (Dąbkowski P. Podział administracyjny. — S. 154).

с. 178 *...castro Baccotha et villis Poteremcze et Burnakowcze ad ipsum districtum pertinentibus* — с. Бакота Хмельницької обл. (*Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 446), у XIII ст. — центр Пониззя Галицько-Волинської держави, перша літописна згадка датується 1240 р. (див. монографію про Бакоту: *Винокур І., Горішний П.* Бакота: столиця давньоруського Пониззя. — Кам'янець-Подільський, 1994); з інших двох сіл локалізовано с. Теремці (*Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 452); обидві локалізовані місцевості були затоплені у 1982 р. Републікацію документа за тією ж джерельною підставою див.: ZDM. — Cz. VIII. — № 2357.

с. 179 *...regalium villarum Wielkie Bielie, Biali Potok, Biczkowcze, Vhelcze, Lopuschno, Tudorow in fluvio Sereth et districtu Trebowliensi sitarum...* — ідентифіковано сучасні села Біла, Білий Потік, Бичківці Чортківського р-ну Тернопільської обл.; давні й неіснуючі тепер села Лопушно та Угельче ідентифікуються тепер із с. Бичківці, див.: *Dąbkowski P.* Podział administracyjny. — S. 174, 176.

...с. Дяківці й Йосипівці в пов[іт]і Камінецьькім — тепер с. Дяківці та с. Кусиківці Вінницької обл., див.: *Михайловський В.* Надання земельної власності. — С. 262. Републікацію документа за іншою джерельною підставою, а саме з книг Коронної метрики, див.: ZDM. — Cz. VIII. — № 2431.

с. 181 *...villis... Borsukowcze, Bulchakowcze et Olchowicz* — ідентифіковано села Борсуки, Боришківці та Вільхівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. (*Михайловський В.* Надання земельної власності. — С. 263; *Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 421, 423). Републікацію документа див.: ZDM. — Cz. VIII. — № 2448.

с. 182 *...в заміну за с.Внучківці...* — тепер с. Радівці Хмельницької обл. (*Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 504).

...super vastitate Bobliwa Crinicza, inter medias hereditates: Orzynyn et Zynkowcze iacente et Suchodambye et inter Pudlowcze — ідентифіковано села Оришин, Зіньківці, Пудлівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

с. 183 *...с. Нижній Березні в пов[іт]і Хмельницькім* — тепер, очевидно, с. Березна біля м. Хмільник у Вінницькій обл.; див.: Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область. — С. 673.

с. 184 *...на с. Мойсейківцях (Суслівцях) в пов[іт]і Летичівськім* — тепер с. Суслівці Летичівського р-ну Хмельницької обл. (*Михайловський В.* Документи подільських (кам'янецьких) генеральних старост на заставу королівщин (1442–1506 рр). // Київська старовина. — К., 2003. — № 3. — С. 75).

...право містечку Краснополю (Нижанківцям) в пов[іт]і Перемишльськім — тепер м. Нижанковичі Старосамбірського р-ну Львівської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 775).

с. 187 *...с. Олексичі в пов[іт]і Червоногородськім...* — тепер с. Олексинці Тернопільської обл. (*Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 411).

с. 188 *...vastitate alias na pustyni Lachnowo, Syedlicze, Na babynye dolinye, in terra Podolie et districtu Camenecensi...* — місцевості не ідентифіковано.

... *super vastitate dicta Stictowo* — місцевість не ідентифіковано.

с. 189 ...*vastitates in Crynycza sub silva Spyechorow et aliam in fluvio Morachwa* — місцевість не ідентифіковано.

с. 190 ...с. *Ярославку в пов[іті] Камінецьк[і]м...* — тепер не існує, у XVII ст. село одночасно мало назву Жабівці (*Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 453).

с. 191 ...села *Медики...* — тепер с. Медука біля м. Перемишля на території Польщі.

с. 194 ...с. *Лозині Львівського пов[іту]...* — тепер с. Лозина Яворівського р-ну Львівської обл.; перша джерельна згадка датується 1444 р. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 928).

с. 196 ...*in bonis Czaple in districtu Lethiczoviensi...* — тепер с. Чапля Хмельницької обл. (*Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 508).

...*opido Chmielnik in terra Podolie sito* — тепер м. Хмільник, районний центр Вінницької обл.; відомий у писемних джерелах із 1362 р. (Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область. — С. 661).

...*bonis regalibus, videlicet Cozlkowcze...* — місцевість не ідентифіковано.

с. 197 ...*redimendis villis: Suslow et Popowcze in districtu Camenecensi...* — можливо, помилка в назві повіту — не Кам'янецького, а Летичівського, оскільки у XVI ст. ці села існували саме у другому повіті (*Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 504, 507), тоді можна ідентифікувати їх як сучасні села Суслівці та Попівці Летичівського р-ну Хмельницької обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область. — С. 420).

...с. *Заголовня (Зедраниковець) в пов[іті] Хмельницьк[і]м* — тепер не існує; у XVIII ст. мало назву Сандраки, див.: *Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 466.

с. 198 ...*ville Schmankowcze et medietatem alterius ville dicte Sffankowcze in terris Podolie et districtu Skalnensi...* — тепер с. Шманьківчики Чортківського р-ну Тернопільської обл. (*Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 416).

с. 199 ...с. *Деревні і Коблі, в старостві Самбірськ[і]м* — див. примітку на с. 599 нашого видання.

с. 202 ...с. *Гуменця в Хмельницьк[і]м пов[іті]* — тепер село не існує, можливо, це колишнє село, що у XVII с. мало подвійну назву Івашківці або Гуминці; див.: *Крикун М.* Кількість та структура поселень. — С. 497.

с. 204 ...с. *Кнегинина* — тепер с. Княгиничі Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.; назва села свідчить беззаперечно про княжий час виникнення, хоча це село відоме в джерелах тільки з 1444 р. (Історія міст і сіл Української РСР: Івано-Франківська область. — К., 1971. — С. 476).

с. 207 ...с. *Смольник...* — тепер с. Smolnik на території Польщі.

с. 209 ...село *Ропінку..* — тепер с. Ропієнка на території Польщі.

с. 213 ...с. *Тисменичани і Волосів в пов[іті] Галицьк[і]м...* — тепер с. Тисьменичани і Волосів Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Івано-Франківська область. — С. 436, 439–440).

с. 215 ...с. *Вовчої в пов[іті] Самбірським* — див. примітку на с. 601 нашого видання.

с. 216 ...с. *Черхави* — див. примітку на с. 599 нашого видання.

с. 218 ...*аби при торговельних зносинах Камінця з Литвою не поминали львівського складу* — цей королівський мандат був виданий на прохання львівських райців, які були зацікавлені в ефективному використанні львівського права складу. Упродовж XVI ст. львів'яни домоглися ще кількох подібних королівських мандатів (див.: Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233–1799. — К., 1972. — С. 169 (мандат від 18 березня 1512 р.); С. 201 (мандат від 11 квітня 1527 р.); С. 222 (мандат від 2 жовтня 1535 р.), однак дієвість королівських наказів була незначною.

с. 219 ...с. *Зубкова...* — тепер с. Lurków на території Польщі; М. Грушевський помилково прочитав назву села як Зубків (*Fastnacht A. Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340–1650.* — Wrocław, 1962. — S. 157)

с. 221 ...*осадити с. Репедзу на волоським праві* — тепер с. Rzepedź на території Польщі; А. Фастнахт відносить локаційний привілей до 1527 р., а початки осадництва до 1517 р. (*Fastnacht A. Osadnictwo.* — S. 156).

Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. Серія друга (ч. 81–132) (1531–1574)

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. Серія друга (ч. 81–132) (1531–1574) // ЗНТШ. — Львів, 1906. — Т. LXIX. — Кн. I. — С. 84–166.

с. 228 ...с. *Рогів...* — тепер с. Rogi на території Польщі; перша згадка датується 1485 р. (*Dąbkowski P. Podział administracyjny.* — S. 154).

Правительство супроти надужить в середині XVI в. держиться норми торунсько-бидгощської (ч. 98); пізніше, покликуючися на “zwyczaj pospolity i statut kogonny” (ближче нам незвідний), вважає нормою з лану дводневну панщину на тиждень... — на торунському сеймі 1520 р. для селян була встановлена обов'язкова норма панщини: один день на тиждень з одного лану оброблюваної землі; див.: Volumina Legum / Ed. J. Ohryzko. — Petersburg, 1859. — Vol. I. — S. 178–179. У цьому ж році проходив також вальний сейм у Бидгощі, який підтвердив торунську ухвалу, тому М. Грушевський розглядає торунську та бидгощську сеймові конституції в цілості (*Żytkowicz L. Próby regulacji pańszczyzny w Polsce w latach 1447–1520 // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych.* — Warszawa, 1985. — Т. XLV. — Roczn. 1984. — S. 10–18).

с. 230 ...*Солонки під Львовом...* — тепер с. Солонка Пустомитівського р-ну Львівської обл.

с. 232 ...с. *Лопушанку...* — див. примітки на с. 600–601 нашого видання.

...*de villa Komarniki* — тепер с. Комарники Турківського р-ну Львівської

обл.; перша згадка датується 1493 р. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 579).

...*villae nostra Strzylki* — див. примітку на с. 601 нашого видання.

с. 234 ...*села Івадова Горка* — тепер не існує, було розташоване біля с. Журавне Вінницької обл. (Крикун М. Кількість та структура поселень. — С. 468).

...*скарги селян с. Страхотина...* — тепер с. Strachocina на території Польщі; перша джерельна згадка датується 1434 р. (Akta Grodzkie i Ziemskie (далі — AGZ). — Lwów, 1886. — Т. XI. — № 644).

с. 236 ...*curie bonorum Blazow et Volya Blazowsska...* — тепер с. Блажів та Воля Блажівська Самбірського р-ну Львівської обл.

... *villa regali Loskowcze* — тепер с. Лісківці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. (Крикун М. Кількість та структура поселень. — С. 449).

с. 240 ...*с. Дешні* — тепер с. Deszna на території Польщі.

с. 241 ...*ad limites uillae Krolikowa* — тепер с. Królik на території Польщі; уперше згадується в 1434 р. (AGZ. — Lwów, 1879. — Т. VII. — № 40).

...*с. Куманівці...* — тепер с. Куманівці Хмельницького р-ну Вінницької обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область. — С. 673).

с. 243 ...*с. Батятич, в старостві Камінецькім* — тепер с. Батятичі Кам'яно-Бузького р-ну Львівської обл.; уперше згадується в джерелах із 1406 р. (Pomniki dziejowe Lwowa. — Lwów, 1896. — Т. II. — № 73).

с. 244 ...*цехові устави м. Ліська* — тепер м. Lisko на території Польщі.

с. 247 ...*per Zalosc, Hodow, Konyuchy, Szaranczuky et Szumliany...* — ідентифіковано села: Заложці та Годів Зборівського, Конюхи Козівського, Саранчуки Бережанського, Шумляни Підгаєцького р-нів Тернопільської обл.

с. 248 ...*с. Любича, в Белькім старостві* — тепер с. Lubecz на території Польщі; перша згадка датується 1491 р. (AGZ. — Lwów, 1906. — Т. XIX. — № 2203).

с. 250 ...*villae Sczawne...* — тепер с. Szcawne на території Польщі; перша джерельна згадка від 1433 р. (AGZ. — Т. XI. — S. 78).

...*селян с. Беська і Вороблика...* — тепер м. Besko та с. Wróblík Królewski на території Польщі; перше відоме в джерелах із 1419 р, а друге — із 1425 р. (Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu / Wyd. A. Fastnacht; do dr. przygot. A. Fastnacht-Stupnicka i A. Gašiorowski. — Brzozów, 1991. — Cz. 1. — S. 37–40; Cz. 3. — S. 242).

с. 251 ...*villae: Hoczow, Hiskrzina, Kroszcien, Bieszczana et Wroblicza-na...* — ідентифіковано існуючі тепер села Hoczew, Iskrzynia, Krościenko Wyzne, Wróblík на території Польщі.

с. 252 ...*с. Врочанки в стар[остві] Сяноцькім* — тепер с. Wrocanka на території Польщі; за римо-католицьким шематизмом фундаційна грамота на костел існувала вже в 1490 р., отже, з того часу можемо вести історію села; див.: Schematismus universi venerabilis clero saecularis et regularis diocesis rit. lat. Premisliensis pro anno Domini 1902. — Premisliae, 1901. — P. 133.

с. 253 ...князівство в Горішній і Долішній Тернаві... — тепер с. Tarnawa Górna і Tarnawa Dolna на території Польщі.

с. 259 ...Жигимонт Август дозволяє єп[ископу] перемиському Антонію Радилловському поставити на церковних ґрунтах доми для ремісників, а тим ремісникам заложити свій особний цех — за цим документом у Перемишлі утворювалася духовна юридика перемиського владика; майже в той же час у Львові також була утворена Святоюрська юридика львівського владика. Саме з другої половини XVI ст. у містах Речі Посполитої розпочався процес активного створення як духовних, так і шляхетських юридик, внаслідок чого територія під міською юрисдикцією надзвичайно зменшилася; ширше про це у: *Bogucka M., Samsonowicz H. Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej.* — Wrocław; Warszawa; Kraków etc., 1986. — S. 494–498, 504–505.

с. 261 Кор[оль] Жигимонт Август потверджує маєткові права однакові для католиків, русинів і вірмен м. Камінця і підсудність їх своїм юрисдикціям — у Львові українці та вірмени отримали подібні привілеї за часів правління Сигізмунда Августа, проте через опір міської влади, що була в руках католицького патриціату, вони не змогли забезпечити собі рівні можливості в економічному житті міста; ширше про це див.: *Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини).* — Львів, 2003. — С. 102–106, 169–172.

с. 263 ...*villa eorum hereditaria Malniowka* — село не ідентифіковано.

...лан ґрунту в с. Ольхівці... — тепер, очевидно, с. Olchowce на території Польщі; відоме в джерелах з 1424 р. (*Słownik historyczno-geograficzny.* — Cz. 3. — S. 12).

с. 264 ...осадження села Прилук... — тепер с. Przeluki на території Польщі; локаційний привілей отримав священник Федір-русин (*Fastnacht A. Osadnictwo.* — S. 159).

с. 268 ...с. Нової Короликової — тепер с. Królik Wołoski на території Польщі.

...ad graniciem villae Kamionka — тепер с. Kamionka на території Польщі.

с. 269 ...Лукавиці й Черхави — див. примітки на с. 599 нашого видання.

с. 271 ...на попівстві в с. Мощанці — тепер с. Moszczaniec на території Польщі; локаційний привілей на волоському праві датується 1526 р.; на наданій території пізніше були засновані села Дарів та Ясель (*Fastnacht A. Osadnictwo.* — S. 138; *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu / Wyd. A. Fastnacht; do dr. przygot. A. Fastnacht-Stupnicka i A. Gąsiorowski.* — Brzozów; Wzdów; Rzeszów, 1998. — Cz. 2. — S. 149).

с. 273 ...села Гнилої Мочарки в старостві Самбірським... — тепер с. Гнила Турківського р-ну Львівської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 878).

с. 275 ...с. Старій Поляні... — тепер не існує, територія відійшла до с. Лупків (*Dąbkowski P. Podział administracyjny.* — S. 152).

с. 281 ...с. *Головенки в старостві Сяноцькім* — тепер с. Głowienka на території Польщі; відоме в джерелах з 1445 р. (Słownik historyczno-geograficzny. — Cz. 1. — S. 124–125).

с. 282 ...*обов'язки для селян, осаджених ним на Руді Городецькій* — очевидно, село виникло на землях старицького фільварку (тепер с. Старичі Яворівського р-ну Львівської обл.) і згодом увійшло до складу цього села (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 930–931).

...*осадити с. Багнувату на потоках Багнуватім і Риневі...* — тепер с. Багнувате Турківського р-ну Львівської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 880).

с. 284 ...*villarum nostrarum Starewa, Lopusnicza, Smolnicza, Prossik, Bandrowa, Stebnik, Vstriki, Lodina, Berehi, Krossno, Lyskowathy, Kalina, Szmereczna, Zahaykow, Korostenskye incolarum...* — ці села, належні до Перемиського староства, здебільшого виникли у XVI ст. (див.: *Dąbkowski P. Podział administracyjny*. — S. 94–122) і були засновані на волоському праві. Селяни протестували, окрім загального збільшення натуральних повинностей, насамперед проти збільшення панщини (“*grauarentur et laboribus illegitimis contra phas et aequum*”), оскільки в селах волоського права, на відміну від сіл руського права, панщина була значно меншою; ширше про стан селян та економічну ситуацію в Перемиському старостві у XVI ст. див.: *Грушевський М.* Економічний стан селян в Перемиськім старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин // *Жерела до історії України-Руси*. — Львів. 1897. — Т. II. — С. 1–35; див. також передрук статті з коментарями Петра Кулаковського: *Твори: У 50 т.* — Львів, 2003. — Т. 5. — С. 290–320.

с. 285 ...с. *Ясені* — тепер с. Ясень Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Івано-Франківська область. — С. 515).

с. 289 ...*селянами з с. Буцева* — тепер с. Буців Мостиського р-ну Львівської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 497).

с. 291 *Опись с. Зелева, в Львівськім старостві* — тепер с. Зелів Яворівського р-ну Львівської обл.; село відоме за письмовими джерелами з 1441 р. (*Dąbkowski P. Podział administracyjny*. — S. 85).

с. 292 ...*осадити над Вислоком село Полаву...* — тепер с. Poława на території Польщі (*Dąbkowski P. Podział administracyjny*. — S. 152).

с. 295 ...*дає попам з Торків...* — тепер с. Torki поблизу м. Перемишля на території Польщі.

с. 297 ...*наказує державцеві м. Тирави...* — Тиравя (Тиравя) — тепер м. Mrzygłód на території Польщі; очевидно, місто існувало у княжкі часи; перша джерельна згадка відноситься до 1424 р. (AGZ. — Lwów, 1886. — Т. XI. — S. 1); як місто було локоване на магдебурзькому праві у 1431 р., а 1439 р. відбулося розмежування із сусіднім селом Тиравною Сільною (*Филипчак І.* Нарис історії Тиравни Сільної // ЗНТШ. — Львів, 1937. — Т. 154. — С. 133–138); теперішня назва Мжиглод почала вживатися з 1615 р.

[Вступне слово до т. VIII “Руської історичної бібліотеки”]

Подається за першою публікацією: *Грушевський М.* Вступне слово // Руська історична бібліотека. — Львів, 1900. — Т. VIII: Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв. — С. III—VI. У 1991 р. цей том був перевиданий репринтним способом у Львові десятитисячним тиражем.

У виданні вміщені дві праці, перекладені з російської мови: *Левицький О.* Внутрішній стан західно-руської церкви в Польсько-литовській державі в XVI ст. та Унія. — С. 1—80; *Антонович В.* Нарис становища православної церкви на Україні від половини XVII до кінця XVIII ст. — С. 81—146.

Про історію унії та унійних змагань від початку XX ст. існує надзвичайно багато літератури: основні вибрані позиції див.: *Ukraine und die kirchliche Union.* — Berlin, 1930; *Halecki O.* From Florence to Brest // *Sacrum Poloniae Millennium.* — Roma, 1956. — V. 5. — P. 9—444; *Bendza M.* Tendencje unijne względem cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej w latach 1674—1686. — Warszawa, 1987; *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich.* — Kraków, 1994; Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. — Львів, 1995; Держава, суспільство і церква в Україні в XVII ст. — Львів, 1996; Берестейська унія та внутрішнє життя церкви в XVII ст. — Львів, 1997; *Gudziak B.* Crisis and reform: the Kyivan metropolitanate, the patriarchate of Constantinople and the union of Brest. — Cambridge, 1998 (українською мовою: *Гудзяк Б.* Криза і реформи. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. — Львів, 2000).

с. 300 ...про статтю *Іванишева...* в “Сочинениях” *Іванишева* — Микола Іванишев (1811—1874) — відомий український та російський історик та археограф, про його історичні погляди та археографічну діяльність див.: *Лаптева Л.П.* Профессор университета св. Владимира Н.Д.Иванишев (1811—1874) и его деятельность в Киевской археографической комиссии // Український археографічний щорічник. — К., 1992. — Т. 1. — С. 47—58; *Андрейцев В.І., Короткий В.А.* Микола Іванишев. — К., 1999. М.Грушевський згадує статтю М.Д.Иванишева “Сведения о начале унии, извлечённые из актов Киевского центрального архива”, опублікованій в: *Русская беседа.* — 1858. — № 3. — С. 1—61; *Архив Юго-Западной России.* — К., 1859. — Ч. 1. — Т. 1. — С. 11—87 [передмова]; *Иванишев Н.Д.* Сочинения. — К., 1876. — С. 299—369.

...екскурс про виборні порядки в українській церкві XII—XIV в. не згоджується з фактами — М.Грушевський критично ставився до тези, яку висловив О.Левицький про участь мирян у виборі духовних осіб у княжу епоху; ширше про це див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Львів, 1905. — Т. 5. — С. 461—462.

...до зачіпленої на с. 16 справи крилосів відсилаємо до спеціальної розвідки д. Лотоцького в т. IX “Записок Науков[ового] т[овариства] ім. Шевченка” — йдеться про статтю: *Лотоцький О.* Соборні крилоси на Україні та

Білій Русі в XV–XVI в. // ЗНТШ. — Львів, 1896. — Т. IX. — С. 1–34. Олександр Лотоцький (1870–1939) — громадсько-політичний діяч, історик, письменник, дійсний член НТШ з 1900 р. Про його наукову діяльність див.: *Лотоцький О., Лотоцький Б.* Друковані праці Олександра Лотоцького: 1891–1983 рр. // Лицар праці і обов'язку. — Торонто, 1983. — С. 120–156.

с. 301 ...*Голубев, Петр Могила... т. III заповіджено* — третій том монументальної монографії Сергія Голубева про Петра Могилу (*Голубев С. Т.* Киевский митрополит Пётр Могила и его сподвижники. — К., 1883. — Т. 1; 1898. — Т. 2) не вийшов друком.

...*Эйгорн, Сношения малорусского духовенства с московским в царствование Алексея Михайловича ("Чтения" московські, 1894)* — ця розвідка В.Ейгорна виходила друком протягом 1893–1899 рр., див.: *Эйгорн В. И.* Очерки из истории Малороссии в XVII в.: сношения малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича // Чтения в обществе истории и древностей российских. — М., 1893. — Т. 2. — С. 3–370; 1894. — Т. 3. — С. 371–570; 1898. — Т. 4. — С. 570–794; 1899. — Т. 1. — С. 795–922; 1899. — Т. 2. — С. 933–1104. Окр.: М., 1899.

...*розвідка Терновського про прилучення Київської митрополії до Московського патріархату в т. V ч. I "Архива Юго-Запад[ной] России"* — див.: *Терновский Ф. А.* Исследование о подчинении Киевской митрополии московскому патриарху // Архив Юго-Западной России. — К., 1872. — Ч. 1. — Т. 5. — С. 1–172.

М.К.

[Передмова до т. XXI "Руської історичної бібліотеки"]

Подаємо за першою публікацією: *Грушевський М.* Вступне слово редакції // Руська історична бібліотека. — Львів, 1901. — Т. XXI: Розвідки про селянство на Україні-Русі в XV–XVIII ст., ч. 1. — С. III–IV. Автограф зберігається в: ЦДІАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 46, арк. 164–166.

У виданні були опубліковані дві статті: *Новицький І.* Начерк історії селянської верстви в Правобічній Україні XV–XVIII вв. — С. 1–112; *Антонович В.* Про правне та економічне становище селян у XVIII в. — С. 113–161.

До сьогодні історія українського селянства в багатьох аспектах маловивчена, про що свідчить зовсім нечисленна література. Окремі загальні праці про селянський стан на українських землях див.: *Барвинський В. А.* Крестьяне в Левобережной Украине в XVII–XVIII вв. // Записки Харьковского университета. — Харьков, 1909. — № 1. — С. 1–116; № 2. — С. 117–211; № 3. — С. 212–296 (окрема відбитка: Харьков, 1909); *Бойко І. Д.* Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст. — К., 1963; Історія селянства Української РСР. — К., 1967. — Т. 1; *Маркина В. А.* Крестьяне правобережной Украины конца XVII в. — 1760 г. — К., 1971; *Гурбик А. О.* Еволюція соціально-територіальних спільнот в середньовічній Україні: волость, дворище, село, ся-

бринна спілка. — К., 1998. На останню працю вийшла рецензія (*Ворончук І. Кому належить сору right? // Український гуманітарний огляд. — К., 1999. — Т. 1. — С. 165—177*), що засвідчила кризу сучасних наукових підходів на засадах істориків другої половини ХІХ — початку ХХ ст.

М.К.

[Вступне слово від редакції до т. ХХІІ “Руської історичної бібліотеки”]

Подаємо за першою публікацією: *Грушевський М.* Вступне слово від редакції // Руська історична бібліотека. — Львів, 1902. — Т. ХХІІ: Розвідки про селянство на Україні-Руси в ХV—ХVІІІ ст., ч. 2. — С. ІІІ—V. Автограф зберігається у: ЦДІАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 49, арк. 246—248.

У виданні вміщені перекладені з російської мови статті: *Владимірській-Буданов М.* Форми селянського володіння в Литовсько-руській державі ХVІ в. — С. 1—41; *Владимірській-Буданов М.* Селянське володіння в Західній Русі до половини ХVІ в. — С. 43—123; *Лазаревський О.* Українські посполиті (1648—1783): історично-правничий очерк — С. 125—216.

с. 304 *Сі статті доповнюють розвідки, подані в томах VII і ХХІ, що ілюструють становище селян головно під правом польським* — йдеться про праці: *Линиченко І.* Суспільні верстви Галицької Русі ХІV—ХV вв. // Руська історична бібліотека. — Львів, 1899. — Т. 7; *Новицький І.П.* Начерк історії селянської верстви в Правобічній Україні ХV—ХVІІІ вв. // Руська історична бібліотека. — Львів, 1901. — Т. 21. — С. 1—112; *Антонович В.Б.* Про правне та економічне становище селян у ХVІІІ в. // Руська історична бібліотека. — Львів, 1901. — Т. 21. — С. 113—161.

М.К.

[Передмова до т. ХХІІІ—ХХІV “Руської історичної бібліотеки”]

Публікується за виданням: *Грушевський М.* [Передмова до т. ХХІІІ—ХХІV “Руської історичної бібліотеки”] // Руська історична бібліотека. — Львів, 1903. — Т. ХХІІІ—ХХІV: Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в ХV—ХVІІІ ст. — С. V—IX. Автограф зберігається у: ЦДІАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 41, арк. 258—260.

Видання вміщує переклад з російської мови монографії В.Владимирського-Буданова “Німецьке право в Польщі та Литві” (с. 1—308), переклад передмови В.Антоновича до 1-го тому 5-ї частини “Архива Юго-Западной России”, що в українському перекладі отримала назву “Українські міста” (с. 311—383), та переклад статті Д.Багалія “Магдебурзьке право на Лівобережній Україні” (с. 387—442).

Із часу приїзду до Галичини в 1894 р. М.Грушевський намагався розвинути міську проблематику в українській історіографії. Цього ж року він одночасно з

іншими археографічними проектами запропонував видати акти до історії Львова XV—XVI ст. (Едиційна археографія в Україні у XIX—XX ст.: Плани, проекти, програми видань. — К., 1993. — Вип. 1. — С. 53), однак тільки на початку XX ст. на своїх семінарах він виховав історика, який зумів підняти цю тему. Ним став Іван Крип'якевич, що в 1907 р. видав розвідку про львівських українців ранньомодерного періоду, яка ґрунтується саме на новому актовому матеріалі; див.: *Крип'якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI ст. // ЗНТШ. — Львів, 1907. — Т. 77. — С. 77—106; Т. 78. — С. 26—50; Т. 79. — С. 5—51. Окремо: Львів, 1907; 2-ге вид.: Львів. — 1994.

Спеціальної розвідки про урбаністичну проблематику України середньовічного та ранньомодерного періоду М.Грушевський не залишив. Однак досить повно його погляди про українські міста викладені в “Історії України-Руси”. Сучасний дослідник А.Заяць виклав та проаналізував концепції М.Грушевського, див.: *Заяць А.* Погляд Михайла Грушевського на розвиток міст України XVI—XVII століть // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. — Львів, 1994. — С. 155—161.

До сьогодні проблематика середньовічного та ранньомодерного міста в українській історіографії порівняно слабо розроблена. Поряд з іншим це можна пояснити тим, що від початку XX ст. історики надто мало впровадили в науковий обіг джерел, які дають змогу по-новому поглянути на урбаністичну історію України. У 10-томній бібліографічній праці Миколи Жарких “Бібліографія старої України: 1240—1800 рр.” (К., 1998—2001) навіть немає окремого розділу чи параграфа, де були би зібрані описи видання джерел з історії українських міст. Можна назвати тільки одне видання джерел, що стосуються не цілої території України, а тільки одного регіону — Лівобережної України; див.: Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х—40-х років XX століття / Упоряд. В.Андрейцев, В.Ульяновський, В.Короткий. — К., 2000. З великих міст України тільки до історії Львова в післявоєнний період опубліковано порівняно велику кількість документів у кількох збірниках: Соціальна боротьба в місті Львові в XVI—XVIII ст.: Зб. док. — Львів, 1961; Історія Львова у документах і матеріалах. — К., 1986; Привілеї міста Львова XIV—XVII ст. — Львів, 1998; Привілеї національних громад міста Львова XIV—XVII ст. — Львів, 2000.

Наявні синтети з історії міст та міського управління в Україні є нечисленними й часто застарілими з методологічної точки зору. Окрім цього, жоден з них не дає цілісного уявлення про всі сторони урбанізаційного розвитку України, не стосується всіх регіонів країни; див. напр.: *Грушевський А.С.* Города Великого княжества Литовского в XIV—XVI вв.: старина и борьба за старину. — К., 1918; *Клименко Ф.В.* Місто і територія на Україні за Гетьманщини: 1654—1767 рр. // Записки Історико-філологічного відділу ВУАН. — К., 1926. — Т. 7—8. — С. 309—357; *Компан О.С.* Міста України у другій половині XVII ст. — К., 1963; *Швидько А.К.* Социально-экономическое развитие городов Украины в

XVI—XVIII вв. — Днепропетровск, 1979; *Сас П.М.* Феодальные города Украины в конце XV в.—60-х гг. XVI в. — К., 1989.

З'являються статті та монографії про окремі міста та містечка України, але більшість із них має краєзнавчий та популярний характер. Особлива увага дослідників звернута на дослідження міст у західному регіоні України, стосовно якого збережено та опубліковано значно більше джерел; див.: *Нормова Е.* Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590—1648. — Opole, 1963; *Кісь Я.П.* Виникнення і розташування міст на території Руського і Белзького воєводств від XIV до середини XVII ст. // Архіви України. — К., 1968. — № 1. — С. 35—41; *Норм М.* Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600—1647 na tle stosunków gospodarczych. — Wrocław, 1972; *Мотылевич Ж.* Miasta ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku. — Przemyśl, 1993; *Заяць А.Є.* Урбанізаційний процес на Волині в XVI — першій половині XVII ст. — Львів, 2003.

Особливий внесок у розвиток міської проблематики в Україні зробила дніпропетровська джерелознавча школа, яку очолював М.Ковальський. Він та його учні (С.Абросимова, Г.Швидько та ін.) розробляли окремі питання джерелознавства українських міст XVI—XVIII ст., див.: *Ковальський Н.П.* Источниковедение социально-экономической истории Украины XVI — первой половины XVII вв.: акты о городах. — Днепропетровск, 1983; *Абросимова С.В.* Книги переписей Литовской метрики середины XVI в. как источник по истории городов Украины // Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории. — Днепропетровск, 1985. — С. 123—128; *Абросимова С.В.* Документы Литовской метрики как источник по истории городов Украины первой половины XVI в.: Автореф. ... канд. ист. наук. — Днепропетровск, 1988; *Швидько А.К.* Источники по истории городских поселений левобережной Украины в отечественных архивохранилищах: вторая половина XVII — середина XVIII вв. — Днепропетровск, 1986; *Швидько А.К.* Источники по социально-экономической истории городов левобережной Украины второй половины XVII — середины XVIII вв.: Автореф. ... д-ра ист. наук. — К., 1987 та ін.

Щодо спеціальної проблематики, яку почали порушувати ще в XIX ст. В.Владимирський-Буданов, В.Антонович та інші дослідники, досі ведеться дискусія про вплив та значення для української історії магдебурзького права; див.: *Отамановський В.Д.* Развитие городского строя на Украине в XIV—XVIII вв. и магдебургское право // Вопросы истории. — М., 1958. — № 3. — С. 122—135; *Кулаковський В.М.* Історіографія міст лівобережної України XVIII ст. // Історіографічні дослідження на Україні. — К., 1972. — Т. 5. — С. 114—126; *Тхор В.І.* Про стан вивчення історії міст України XVII—XVIII ст. // Український історичний журнал. — К., 1974. — № 8. — С. 138—145; *Швидько А.К.* Советская историография о сущности и роли немецкого права в городах Украины XV—XVIII вв. // Вопросы германской истории и историографии. — Днепропетровск, 1975. — Т. 3. — С. 126—136; *Швидько А.К.* Советская историогра-

фия социально-экономического развития городов Украины в XV—XVIII вв.: Автореф. ... канд. ист. наук. — К., 1979; *Гошко Т.* Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV — поч. XVII ст. — Львів, 2002.

Нещодавня дискусія про час запровадження магдебурзького права в Києві, коли дослідники запропонували кілька взаємозаперечуючих дат, засвідчила слабкість розробки міських питань в українській історіографії загалом; див.: *Делімарський Р. С.* Магдебурзьке право у Києві. — К., 1996; *Круглова Т. А.* Магдебургское право в Киеве: поиск точки отсчёта. — К., 1999; Самоврядування в Києві: історія та сучасність: Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права (Київ, 26—27 листопада 1999 р.). — К., 2000.

с. 307 ...доповнити тут образ розвою міст і міського стану не місце — я буду мати нагоду зробити се незадовго (в V т. “Історії України-Руси”) — див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — К., 1994. — Т. 5. — С. 222—260, 342—355.

с. 308 *Далеко соліднішу роботу про німецьке право в задніпрянській Україні дав Багалій: Магдебургское право в Левобережной Малороссии... яку надіємося також подати в дальшій томі* — див.: *Багалей Д. И.* Магдебургское право в городах левобережной Малороссии // Журнал Министерства народного просвещения. — СПб, 1892. — № 3. — С. 1—55. Переклад українською мовою: Руська історична бібліотека. — Львів, 1904. — Т. 24. — С. 387—442.

М. К.

[Передмова до т. III “Жерел”]

Подаємо за публікацією: *Грушевський М.* [Передмова до т. III “Жерел”] // Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1900. — Т. III. — С. I.

Автограф зберігається у: ЦДДАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 49, арк. 244—245.

с. 309 ...люстрації подільських королівщин і староств Любомльського і Ратенського (Холмської землі) видані були ще раніше Київською археографічною комісією в 1890 р., в ч. VII т. II “Архива Юго-Западной России” — див.: Архив Юго-Западной России. — К., 1890. — Ч. 7. — Т. 2. — С. 128—135 (люстрація Барського староства 1565 р.); С. 135—165 (люстрації Хмельницького староства 1565 р.); С. 215—272 (опис містечок та сіл, належних до Барського староства в люстрації 1565 р.); С. 272—320 (люстрація Ратненського староства 1565 р.); С. 321—363 (люстрація Любомльського староства 1564 р.)

...*Жидачівської з книги № 12 Московського архіву Міністерства справедливості (відділ IV B), Любачівської і Львівської з книги № 19 (там же)* — Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). — Tzw. Metryka Litewska. — Dz. IV.B. — Ks. 12; 19.

...*С. Томашівським...* — Степан Томашівський (1875—1930) — відомий український історик, публіцист та політик; учень М. Грушевського по семінару у

Львівському університеті, дійсний член НТШ з 1899 р. (ширше про нього: *Крип'якевич І.П.* Некролог // ЗНТШ. — Львів, 1931. — Т. СІІ. — С. 224–230; *Бортняк Н.* Матеріали до бібліографії наукових праць Степана Томашівського // ЗНТШ. — Львів, 1998. — Т. ССXXXIII: Праці Історико-філософської секції. — С. 271–294; *Халак Н.В.* Наукова спадщина і громадсько-політична діяльність Степана Томашівського: Автореф. ... канд. іст. наук. — К. 1999).

с. 310 ... *Тепер на черзі в сій колекції стоїть видання люстрації руських королівщин 1570 р.* — видання вийшло друком 1903 р., див.: *Жерела до історії України-Руси.* — Львів, 1903. — Т. 7.

М.К.

[Передмова до т. VII “Жерел”]

Публікується за виданням: *Грушевський М.* [Передмова до т. VII “Жерел”] // *Жерела до історії України-Руси.* — Львів, 1903. — Т. VII. — С. I–II.

с. 311 *Результати їх роботи маємо в двох рукописних книгах архіву Коронного Скарбу (тепер в Варшавськiм головному архіві, в відділі люстрацій під ч. 45 і 46* — сучасна архівна легенда: AGAD. — ASK. — Dz. XLVI. — Nr 45–46.

І в тій і в другій нема описей цілого ряду галицьких королівщин, люстрованих в 1564–1565 рр., що тепер також мусили підпасти люстрації; не кажу вже про Волинь, що також мусила бути злюстрована сими люстраторами — до цього дня видано також люстрацію 1570 р. для Підляського воєводства: *Lustracje województwa Podlaskiego 1570 i 1576 /* Wyd. Jerzy Topolski. — Wrocław, 1959.

с. 311–312 ...*видані в давніх додатках до час[опису] “Gazeta Lwowska” описі Скальського й Коломийського староства (Скальське староство — в річнику 1859, ч. 37–40, Коломийське — 1861, ч. 23–24, в копій XVIII в.)* — див.: *Starostwo Skalskie r. 1570: lustracja czyli opis pożytków skarbowi królewskiemu przypadających //* Dodatek miesięczny do “Gazety Lwowskiej”. — Lwów, 1859. — Nr 37. — S. 160; Nr 38. — S. 164; Nr 39. — S. 168; Nr 40. — S. 171–172; *Opis dochodów i pożytków starostwa kołomyjskiego i miasta, sporządzony r. 1570 //* Dodatek miesięczny do “Gazety Lwowskiej”. — Lwów, 1861. — Nr 23–24;

...люстрація, видана в отсім томі, не була досі друкована, а вийшло під сею назвою акт слідства в ріжних спірних справах Львівського староства, переведеного ревізорами під час люстрації 1570 р. (в програмі реальної школи в Стрию за р. 1900) — згадане видання здійснив польський дослідник Корнелій Гек, див.: *Heck K.J.* Pomniejsze źródła do dziejów literatury i cywilizacji polskiej w XVI i XVII ww. — Stryj, 1890. — Т. 2 (= Sprawozdanie dyrekcji wyższego gimnazjum realnego w Stryku za rok szkolny 1890).

М.К.

Розділ II. АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Бронзові мечі з Турецького повіту (Галичина)

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Бронзові мечі з Турецького повіту (Галичина) // ЗНТШ. — Львів, 1900. — Т. XXXIII. — С. 1–4. Передрук зі збереженням первісної пагінації: Розвідки і матеріали до історії України-Руси. — Львів, 1902. — Т. 4.

Автограф зберігається у: ЦДІАУК. — Ф. 1235, оп. 1, спр. 201, арк. 1–4 зв.

с. 315 *...бронзової культури у властивім значінні того слова не було; тільки... гірські карпатські краї входили в круг багатой середньодунайської чи угорської... культури* — згідно з останніми даними, не лише Українські Карпати, але й прилеглі землі Покуття та Західного Поділля, починаючи з 2800-х рр. до нар. Хр., були включені в орбіту ранньобронзової цивілізації Подунав'я. Тут, на середньодністровських теренах, в той час використовувалась передкомарівська група пам'яток, тісно пов'язана із середньодунайськими культурами Зок та Вучедол, див.: *Бандрівський М., Крушельницька Л.* Суспільство передкомарівської доби: культурно-хронологічний та поховально-обрядовий аспекти // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. — Львів, 2004. — Кн. 1. — С. 19–27.

...переслав їх на показ ц[ісарсько-]к[оролівському] консерватору старинностей д-ру І.Шараневичу, що був ласкав подати мені сі відомості про обставини сеї нахідки — Ізидор Шараневич — видатний український історик, археолог, сеньйор Ставропігійського інституту у Львові, будучи в той час державним службовцем, також подав інформацію про знахідку бронзових мечів з Комарник, причому того ж року у періодичному пам'яткоохоронному виданні, див.: *Szaraniewicz Iz.* Miecze bronzowe z epoki przedhistorycznej // *Teka konserwatorska.* — Lwów, 1900. — S. 101–102; *Janusz B.* Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej. — Lwów, 1918. — S. 255–256 (629).

с. 316 *Всі три мечі належать до типу широко розповсюдженого і характеристичного для середньодунайської бронзової культури, властиво — її пізнішого періоду* — в сучасній археологічній літературі тип бронзових мечів, про який згадує М.Грушевський, має назву лігтавського (*Dreiwulstenschwerter*). Такі мечі набули поширення в тогочасних культурах Центральної Європи, в основному в періоді НаА₂ (за П.Райнеке), що відповідає, приблизно 1250–1150 рр. до нар. Хр.

Мечі з Комарник представляють універсальний тип клинкової зброї колюче-рубаючого призначення. Центр ваги меча (який позначений у М.Грушевського під № I-с) зумисне зміщений на середину, від чого лезо набрало листоподібної форми. Такі мечі призначались для нанесення дуже важких ударів. Розширений в середній частині клинок меча давав додатковий ефект “розвалювання” рубленої

рани, а за рахунок збільшення ваги в цій частині леза додатково посилював удар. Прекрасна збалансованість меча з Комарник при ударі зводила до мінімуму віддачу на руків'я, див.: *Hrala J. Otaška původy a rozšíření meču Liptovského typu a meču s čiskovitou rukojetí // Archeologické rozhledy. — Praha, 1954. — VI, 2. — S. 215–226.*

М.Б.

Ковтки “київського типу” у сучасних кавказців

Публікується за виданням: *Грушевський М. Ковтки “київського типу” у сучасних кавказців // ЗНТШ. — Львів, 1900. — Т. XXXVII. — Кн. V. — С. 1–4.*

с. 319 ...над так званім київським ковтком (дротяний обручик з трьома металічними насадженнями на нього і прикрученими галочками) — термін ковтки “київського типу” виник у кінці XIX ст. внаслідок поширення таких виробів у скарбах Києва і Київської землі. В археологічній літературі другої половини XX ст. вживаються різноманітні назви щодо т. зв. ковтків київського типу. Їх називають “скроневи́ми кільцями з трьома намистинами” (*Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. — М., 1948. — С. 337–338*), “сережками з трьома намистинами” (*Корзухина Г.Ф. Русские клады IX–XIII веков. — Москва; Ленинград, 1954. — С. 30*), “ковтками з нанизаними намистинами” (*Пастернак Я. Археология Украины. — Торонто, 1961. — С. 556–557*) або просто “сережками” (*Гончаров В.К. Пам'ятки ремесла // Археология Української РСР. — К., 1975. — Т. 3. — С. 338*) чи “скроневи́ми кільцями” (*Археология і нумізматыка Беларусі. Энциклапедыя. — Мінск, 1993. — С. 566*). Із матеріалів археологічних досліджень відомо, що такі прикраси використовувалися по-різному: їх підвішували на стрічках або ремінцях до головного убору, чіпляли до волосся, продягали у вуха, вони могли слугувати частинами складніших підвісок. Тому до них не завжди підходить термін “ковтки”, який вживався в значенні прикрас для вух (*Седова М.В. Украшения из меди и сплавов // Древняя Русь. Быт и культура. — М., 1997. — С. 65*). Більш вдалою слід визнати назву “тринамистинні прикраси” (*Жилина Н.В. Трехбусинные украшения древнерусских кладов XII–XIII веков (типология, эволюция, технология и орнаментика) // Культура славян и Русь. — М., 1998. — С. 297–315*).

с. 321 З сих двох джерел в данім разі я уважав би більш правдоподібним се друге — східне — дослідники одностайні в тому, що тринамистинні прикраси виготовлялися в Києві та інших великих містах. Однак тривають дискусії щодо їх походження (див. згадані праці Б.О.Рыбакова і Г.Ф.Корзухіної). В останні роки починає переважати думка про візантійські прототи́пи для таких виробів (див. згадану працю Н.В.Жилиної).

В.П.

Печатки з околиць Галича

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Печатки з околиць Галича // ЗНТШ. — Львів, 1900. — Т. XXXVIII. — Кн. VI. — С. 1–4.

У статті описані три олов'яні печатки-молібдули, виявлені на терені давнього Галича в кінці XIX ст. Дві з них (із церквища Спаса на Карпиці та з Крилоса) автор пов'язує за написами з особою галицького єпископа Косьми. Щодо образу Божої Матері з Христом, наявного на всіх трьох молібдулах, він висловлює здогад, що це міг бути патрональний образ галицької катедрі. Ярослав Пастернак, виявивши на території Крилоса (у розвідковій траншеї на захід від існуючої Успенської церкви) ще одну аналогічну, але гірше збережену печатку Косьми, погодився з цими двома гіпотезами М. Грушевського. При цьому Я. Пастернак розвинув його аргументацію щодо атрибуції печаток єпископу Косьмі (*Пастернак Я.* Старий Галич. — Краків; Львів, 1944. — С. 200–202). Він також вважав, що образ на печатці “Знам'я Богородиці” (Влахернська Богородиця-Оранта з дитям на колінах) був узятий зі старого собору і вмурований у середню апсиду нинішньої крилоської церкви (Там само. — Табл. XVI, малюнок знизу). На жаль, фресковий медальйон з Богородицею-апсидою було зафарбовано в 1991 р. з дозволу церковної громади с. Крилос. Третю печатку зі св. Теодосієм Я. Пастернак пов'язував з ім'ям невідомого ближче галицького владика (Там само. — С. 199).

У 1999 р. на дитинці давнього Галича, в Крилосі, було виявлено різьблений камінь із кириличними написами, один з яких відчитано: “Господи, Кузьма писав...” і, як вважають першовідкривачі, належить галицькому єпископові Косьмі (Космасу, Кузьмі): *Вуйцик В., Лукомський Ю., Петрик В.* Різьблений камінь XII ст. з галицького дитинця // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 2000. — Вип. 4. — С. 324–326. Проте В. Александрович висловив припущення, що авторство цього напису може належати місцевому різьбяреві Кузьмі (*Александрович В.* Мистецтво Галицько-Волинської держави. — Львів, 1999. — С. 51–52).

Знаходження першої молібдули при дослідженні церквища Спаса на Карпиці підтверджує гіпотезу про те, що саме тут була резиденція галицького князя Володимирка Володаревича і його сина Ярослава Осмомисла, коли єпископську кафедру в Галичі обіймав Косьма.

Ю.Л.

Розділ III. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Хронологія подій Галицько-Волинської літописі

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Хронологія подій Галицько-Волинської літописі // ЗНТШ. — Львів, 1901. — Т. XLI. — Кн. III. — С. 1–72.

Автограф без кінця зберігається у: ЦДІАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 42, арк. 194–283.

с. 329 *В теперішніх виданнях літописі, що в основу кладуть Іпатський кодекс* — М. Грушевський користувався найавторитетнішим на той час виданням Галицько-Волинського літопису: *Летопись по Ипатскому списку*. — СПб, 1871. Уперше літопис вийшов у світ у 1843 р. у 2-му томі “Полного собрания русских летописей”. У 1908 р. О. Шахматов повторно опублікував пам’ятку в зазначеній серії. Цю публікацію було перевидано фототипічним способом у 1950 та 1998 рр. Інші видання: *Галицко-Волинская летопись // Памятники литературы Древней Руси. XIII век*. — М., 1981. — С. 235–425 (перевидання: Библиотека литературы Древней Руси. — СПб, 1997. — Т. 5. — С. 184–357); Староруські київські і галицько-волинські літописи. Острозький список (Хлебніковський) і список Четвертинського (Погодінський) / Гарвардська бібліотека давнього українського письменства. — Корпус текстів. — Гарвард, 1990. — Т. 8; *Галицко-Волинський літопис*. — К., 2002.

...усобиця галицька могла розвинутися десь з кінцем 1207, але головню в 1208 р. — Л. Махновець датує цю подію осінню 1207 р. (Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. — К., 1989. — С. 370).

с. 334 *Тому можемо лише приблизно датувати: вигнання Святослава 1208 [роком], перехід Інгвара до Володимира 1209 роком* — інше датування цих подій: 1207 р. (Там само. — С. 370).

...друге князювання Олександра 1210 — інше датування: 1207–1209 рр. (Там само. — С. 370).

с. 335 *...угорську окупацію не можемо класти скорше як на сам кінець 1210 р. і початки 1211 р.* — інше датування: осінь 1208—середина 1209 рр. (Там само. — С. 371).

Отже, прихід Ігоревичів припадав би більше-менше на весну, боярська різня на літо, а в вересні 1211 р. повішено Ігоревичів — інше датування: прихід Ігоревичів — 1209 р., боярська різня — кінець 1209 р. (Там само. — С. 371–373).

...на р. [р.] 1213–1214 мусимо покласти війну Лешка і Мстислава з Володиславом і надання Романовичам Тихомля і Перемиля — спроба точнішого датування: весна 1214 р. (Там само. — С. 374).

с. 338 *...Мстислав... дістав запросини від Лешка... отже 1216 рік для нього дуже правдоподібний* — інше датування: початок літа 1217 р. (Там само. — С. 374).

с. 340 *Мстислав засідає в Галичі на поч[атку] 1219 р., дуже скоро потому Данило жениться з його донькою* — інше датування: 1217 р. (Włodarski B. Polska i Ruś. 1194–1340. — Warszawa, 1965. — S. 68–70; Літопис руський. — С. 375; *Полонська-Василенко Н.* Історія України. — К., 1995. — Т. I. — С. 195; *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. — Poznań; Warszawa, 2002. — S. 68).

...десь в марті, напр., міг Данило вибратися на поляків, і Лешко відповів йому по тому нападом — інше датування: кінець зими 1217–1218 рр., весна 1218 р. (Літопис руський. — С. 375).

с. 341 ...похід *Філі ми* мусили б покласти десь на липень — інше датування: зима 1220—1221 рр. (Там само. — С. 377).

...*Мстиславою кампанію на серпень* — інше датування: весна 1221 р. (Там само. — С. 377—378).

...*угода з Лешком... ми могли б класти її на р. 1222 або коло того* — інше датування: 1221 р. (Там само. — С. 378).

с. 342 ...*спустошення Белзької землі, тоді б мали ми для нього 1223 р.* — інше датування: початок літа 1222—початок 1223 рр. (Там само. — С. 379).

с. 344 ...*Мстислав... його абдикацію можна б класти десь при кінці 1227 р.* — інше датування: середина 1227 р. (Там само. — С. 383).

с. 345 ...*набіг ятвягів на Берестя, де їх бив і сам Данило — м[а]б[уть], на початку 1228 р.* — інше датування: кінець 1227—початок 1228 рр. (Там само. — С. 384).

с. 347 ...*королевич умер, і галицькі бояри піддалися — м[а]б[уть], початок 1234 р.* — інше датування: кінець 1233 р. (Там само. — С. 390).

с. 348 ...*Данило... під Торчеськом попав у таку біду, що стратив решту війська й мусив тікати в Галич — се було би десь в маю-червні* — інше датування: кінець травня 1235 р. (Там само. — С. 391).

...*значить, похід бояр треба класти на першу половину 1236 р. (весна?)* — інше датування: травень 1236 р. (Там само. — С. 391).

с. 349 ...*Романовичі... запросив їх Бела "на честь", і вони були у нього десь весною 1238 р.* — інше датування: початок весни 1237 р. (Там само. — С. 392).

с. 350 *Ярослав забрав Київ від Володимира (се треба зв'язати з оповіданням про київські події 1235 р. і з згадкою про Володимирову поміч Данилові в кампанії 1236—1237 рр. — Іпат., с. 515 і 516), але незадовго уступився (весна 1238 р.)* — інше датування: близько 10 березня 1238 р. (Там само. — С. 392).

...*Данило... захопив Галич — се могло статися вже восени 1238 р., але могло наступити й пізніше, в 1239 р.* — інше датування: кінець 1238 або початок 1239 рр. (Там само. — С. 393).

...*Данило... постановив іти в Польщу — се була, мабуть, друга половина грудня 1240 р.* — інше датування: початок 1241 р. (Там само. — С. 398).

с. 352 ...*похід Ростислава на Галич і Данила на Ростислава треба клас-ти на весну 1242 р.* — інше датування: початок 1242 р. (Там само. — С. 400).

с. 353 ...*шлюб Ростислава треба б класти на рр. 1243—1244; супроти дальших вказівок правдоподібніший рік 1243* — інше датування: початок 1244 р. (Там само. — С. 400).

...*походи Романовичів на Люблін треба класти коло р. 1243* — інше датування: зима 1243—1244 рр. (Там само. — С. 401).

На той же рік, себто — евентуально й на початок дальшого, до I/III — очевидно, кладе літописець похід Ростислава на Перемишль — інше датування: початок 1244 р. (Там само. — С. 401).

...набіг Литви в околиці Мельниці. Сказати напевно, коли се сталося — ще перед Ярославською битвою (тоді треба б се класти десь на 1245 р.), чи пізніше, трудно, бо літописець тут збирає історії литовських набігів в різних часів — спроба датування: 1245 р. або пізніше (Там само. — С. 401).

с. 354—355 ...Данило... побут його у Бату треба класти десь на грудень-січень 1245—1246 рр. — інше датування: січень 1246 р. (Там само. — С. 406).

...женять Льва. Се останнє мусило мати місце вже, мабуть, в 1247 р. — інші датування: 1246 р. (Пашуто В.П. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — М., 1950. — С. 237—238; Włodarski B. Polska i Ruś. — S. 68—70); друга половина 1246—перша половина 1247 рр. (Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. — S. 110—111); 1251—1252 рр. (Sroka S. Piastówna śląska Maria królowa Węgier // Sroka S. Z dziejów stosunków polsko-węgierskich w różnym średniowieczu. — Kraków, 1995. — S. 33).

с. 356 Для Данилового походу на Угорщину, отже, можна думати тільки про р. 1248 або початок 1249... 1248 рік правдоподібніший — спроба точнішого датування: літо 1248 р. (Літопис руський. — С. 409).

с. 357 ...шлюб Романа з Гертрудою Бабенберг. Шлюб сей стався десь весною 1252 р. — інше датування: січень 1252 р. (Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów. — S. 129).

Див. про се, зрештою, ще: Історію, I, [Icosum] cf[atum] — помилкове посилання на I том "Історії України-Руси". Про німецькі літописи, у яких згадується шлюб Романа з Гертрудою Бабенберг, йдеться у III томі "Історії України-Руси".

...Данило стрічає в Кракові папських послів і не згоджується прийняти від них корони, правдоподібно — се осінь 1253 р. — інші датування: кінець серпня 1253 р. (Літопис руський. — С. 412); близько 1254 р. (Пашуто В.П. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — С. 258).

с. 358 ...коронація сталася, м[а]б[уть], восени 1253 р. — інше датування: грудень 1253 р. (Літопис руський. — С. 413).

с. 359 ...похід Куремси на Волинь і дальші події можемо класти безпечно на 1254 р. — інші датування: 1253 р. (Пашуто В.Т. Образование Литовского государства. — М., 1959. — С. 380); 1253—1254 рр. (Łowmiański H. Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. — Wilno, 1932. — Т. 2. — S. 344); 1254—1255 рр. (Latkowski J. Mendog król litewski. — Kraków, 1892; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów. — S. 171—172).

Похід ... ніщо не перешкоджає нам прийняти зиму 1254—1255 рр. — інше датування: зима 1255—1256 рр. (Włodarski B. Polska i Ruś. — S. 178; Літопис руський. — С. 414; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów. — S. 136).

Данило висилає свого даньщика зібрати з них дань, і частину зібраної дані посилає в Польщу "послушства ради". Се мало б місце в 1255 р. — інше датування: 1256 р. (Літопис руський. — С. 415).

с. 360 ...*Роман... його поворот супроти того можна класти на кінець 1253—початки 1254 рр.* — інші датування: після липня 1253 р. (*Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów.* — S. 110); кінець липня 1254 р. (*Пашуто В.П. Очерки по истории Галицко-Вольнской Руси.* — С. 131); квітень 1254 р. (*Włodarski B. Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i początku XIV wieku (1250—1309).* — Lwów, 1931. — S. 17).

...*мабуть, 1255 р.: “веснѣ же бывши” Данилове військо воює землі по Случі й Тетереву* — інше датування: весна 1256 р. (Літопис руський. — С. 416).

с. 360—361 ...*похід Данила на Возв'язль треба класти на осінь 1255 р.* — інше датування: літо—осінь 1256 р. (Там само. — С. 417).

с. 361 ...*похід Куремси на Волинь. Можливо, що се діялося ще того ж 1255 р., при кінці; хоч можна думати й про пізніший час, але ніщо виразно не вказує на нього, — противно, дальша хронологія промовляє скорше за 1255 р.* — інші датування: рання весна 1256 р. (*Білецький С. Перша історична згадка про місто // Нариси історії Львова.* — Львів, 1956. — С. 20); листопад 1257 р. (Літопис руський. — С. 417).

с. 363 *з'їзд в Тернаві... то, значить, не скорше як при самім кінці 1262 р.* — інше датування: осінь 1262 р. (Там само. — С. 424).

...*Войшелк... значить, два до три роки, в Полонині, отже, 1254—1256 рр., можливо — 1255—1257 рр.* — Л.Махновець датує цю подію 1255—1257 рр. (Там само. — С. 424).

...*але вернувся з дороги й перебував в монастирі коло Новгородка та вже в 1258 р.* — інше датування: 1257 р. (Там само. — С. 424).

с. 365 ...*смерть Данила можна класти найправдоподібніше на літо 1264 р.* — інше датування: 1265 р. (*Баумгартен Н. Вторая ветвь князей галицких. Потомство Романа Мстиславича // Летопись историко-родословного общества в Москве.* — М., 1909. — Вып. 1. — С. 13).

...*1264 р. — умерла Олена, жінка Василька* — спроба точнішого датування: після 2 жовтня 1264 р. (*Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów.* — S. 98).

с. 367 ...*для абдикації й смерті Войшелка можна вагатися хіба о рік — то значить, між 1266—1267 і 1267—1268 для абдикації й 1267 і 1268 рр. — для смерті Войшелка. Мені одначе більш правдоподібними здаються раніші роки — 1266—1267 для абдикації і 1267 — для смерті* — інше датування: для зречення — 1267 р., для смерті — 1268 р. (Літопис руський. — С. 427).

Коли Тройден став в[еликим] князем десь в р. 1270—1271 (можлива якась перерва по смерті Шварна, але можливі і р. 1269—1270), то значило б се, що він умер десь в р. 1281—1282 (або й 1280—1281) — спроба точнішого датування: сходження на князівський трон — близько 1270 р., смерть — близько 1282 р. (Літопис руський. — С. 427).

с. 368 ...*Василько мав умерти в р. 1269* — інше датування: 1270 р. (*Пресняков А.Е. Лекции по истории русской истории.* — М., 1939. — С. 424).

...відновлення угоди треба класти десь на р. 1272–1273 — інше датування: 1271–1272 рр. (Там само. — С. 428).

Лев і Мстислав ходили в поміч Болеславу й самі на Шлезьк, а Володимир тоді воював з ятвягами — все 1273 р. — інше датування: 1271 р. (Там само. — С. 428).

...вибралися походом на ятвягів... отже, се зима 1273–1274 рр. — інше датування: 1271–1272 рр. (Там само. — С. 428).

...з по корою, очевидно — вже в 1274 р. — інше датування: 1272 р. (Там само. — С. 428).

с. 371 ...десь, може, в М'ясниці 1282–1283 рр. вислано наречену його на Волинь, а весілля його справляли тут ще пізніше — інше датування: 1282 р. (Баумгартен Н. Вторая ветвь князей галицких. — С. 31; Пашуто В.П. Очерки по истории Галицко-Волинской Руси. — С. 299; Полонська-Василенко Н. Історія України. — Т. I. — С. 278).

...десь коло лютого 1285 р., під час татарського походу — інше датування: весна 1285 р. (Літопис руський. — С. 435).

с. 372 ...Болеслав... і вони всаджують на нього Литву. Се могло бути ще в 1285 р., могло перейти і в 1286 — інше датування: березень 1285 р. (Там само. — С. 434).

Похід Татар через Русь на Польщу.. Се мусило бути десь при кінці падоліста — інше датування: кінець осені 1287 р. (Там само. — С. 435).

Пошисть у Польщі, на Русі і “в Татарех” був “тоє же зимы”, як татари ходили на Польщу, отже, 1286–1287 рр. “Тоє же зимы” умер у Юрія син Михайло — інше датування: зима 1287–1288 рр. (Там само. — С. 436).

...в марті 1287 р. — розійшлася чутка про велику повінь в Німеччині — інше датування: березень 1288 р. (Там само. — С. 436).

с. 373 ...уважаю для записок про війну Лешка й литовський похід правдоподібною датою р. 1287 — інше датування: 1288 р. (Там само. — С. 437).

с. 375 ...Володимир умер “свѣтающе пятку”. Тим часом в 1289 р. 10 грудня було не в п'ятницю, а в суботу. В п'ятницю сей день припадав в 1288 році — інше датування: 10 грудня 1289 р. (Баумгартен Н. Вторая ветвь князей галицких. — С. 28; Андрусяк М. Історичні нариси (княжа доба). — Краків, 1940. — С. 50).

с. 378 ...похід Льва на Краків можна класти на початки липня — найраніше — інше датування: друга половина червня 1289 р. (Літопис руський. — С. 451).

...Мстислав будеє капліцю в Володимирі й вежу в Чорторійську.. мусять належати до літа-осені 1289 р. — спроба точнішого датування першої події: 9 вересня 1289 р., другої — осінь 1289 р. (Там само. — С. 452).

До справи хронологічної зв'язі в Галицько-Волинській літописі. Кілька заміток до статті Б.Барвінського

Публікується за виданням: *Грушевський М.* До справи хронологічної зв'язі в Галицько-Волинській літописі. Кілька заміток до статті Б.Барвінського // ЗНТШ. — Львів, 1903. — Т. LII. — Кн. II. — С. 1–5.

с. 388 ...вищеподану розвідку д. Барвінського — Барвінський Богдан Олександрович (1880–1958) — український історик, дійсний член НТШ. Основні праці: “Історичний розвій імени українсько-руського народу” (1909), “Крайовий архів актів городських і земських у Львові” (1917). Йдеться про його статтю: Прешбурський з'їзд в справі спадщини по Бабенбергах (Причинок до історії великого австрійського безкоролів'я) // ЗНТШ. — Львів, 1903. — Т. LII. — С. 1–27.

...нестійність сього погляду виказав я в рецензії: “Записки”, [т.] L) — йдеться про рецензію М.Грушевського на розвідку Б.Барвінського “З'їзд галицького князя Данила з угорським королем Белою IV в Прешбурзі 1250 р. (історично-критична аналіза)”. — Львів, 1901. — 18 с. (відбитка з часопису “Руслан”), опубліковану в L томі “ЗНТШ”, с. 12–13.

Я.К.

Економічний стан селян в Сяноцькім старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Економічний стан селян в Сяноцькім старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин // Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1900. — Т. III. — С. 1–27. Передрук з власною пагінацією вийшов у т. 4 “Розвідок і матеріалів до історії України-Руси” (Львів, 1902).

Стаття завершує триаду статей-передмов М.Грушевського до видання люстрації Руського воеводства 1564–1565 рр. у “Жерелах до історії України-Руси” (Львів, 1895–1900. — Т. 1–3). У двох попередніх статтях автор розглянув економічне та правове становище сільського населення Галицького Подністров'я (охоплюючи аналізом Снятинське, Галицьке, Тереховельське, Стрийське, Дрогобицьке та Самбірське староства) та села Перемиського староства (див. публікацію з коментарями П.Кулаковського: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2003. — Т. 5. — С. 243–320). У третій, кінцевій статті М.Грушевський проаналізував устрій та життя селянства найзахіднішого регіону Руського воеводства — Сяноцького староства. При написанні статті, крім власне матеріалів люстрації 1564–1565 рр., автор використав кілька допоміжних джерел із першої половини XVI ст.: реєстр доходів Сяноцького староства 1523–1524 рр., 1524–1525 рр. та 1548 р.; інвентар після смерті старости Себастьяна Любомірського 1558 р. та реєстр доходів того ж часу. М.Грушевський користується тим же планом дослідження, що й у попередніх статтях: чисельність сіл, їхнє розміщення.

правові категорії селян (свобідні, слуги, загородники, підсусідки тощо), форми землеволодіння, рівень оподаткування, селянські обов'язки та служба. Проте інше коло джерел зумовило новий ракурс дослідження. Зокрема, саме на прикладі сіл Сяноцького староства автор простежив важливий процес скупівлі селянських господарств шляхтичами. М.Грушевський використав ці дані в "Історії України-Руси", стверджуючи про відсутність права селян на землю у правовій системі Польської держави: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Львів, 1905. — Т. 5. — С. 155–156.

Див. основну літературу, видання матеріалів та джерел про Сяноччину в Середньовіччя та ранньомодерний час: *Winiarz A.* Ziemia Sanocka w latach 1463–1552 // *Kwartalnik Historyczny.* — Lwów, 1896. — Т. 10. — S. 286–306; *Kucharski W.* Sanok i Sanocka ziemia w dobie Piastów i Jagiełłonów. — Lwów, 1905; *Dąbkowski P.* Ziemia Sanocka w XV stuleciu. — Lwów, 1931. — Т. 1–2; *Fastnacht A.* Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340–1650. — Wrocław, 1962; *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu /* Wyd. A.Fastnacht; do dr. przygot. A.Fastnacht-Stupnicka i A.Gąsiorowski. — Brzozów, 1991. — Cz. 1; Brzozów; Wzdów; Rzeszów, 1998. — Cz. 2; Kraków, 2002. — Cz. 3; *Rejestr poborowy ziemi sanockiej z 1640 r. /* Wyd. Z.Budzyński, K.Przyboś (=Polska południowo-wschodnia w epoce nowożytnej. — Źródła dziejowe, t. 2, cz. 1). — Rzeszów, 1998; *Rejestr poborowy ziemi sanockiej z 1655 r. /* Wyd. Z.Budzyński, K.Przyboś (=Polska południowo-wschodnia w epoce nowożytnej. — Źródła dziejowe, t. 2, cz. 2). — Rzeszów, 1998.

с. 392 ...за старостування Мик[олая] Вольського — Миколай Вольський (Mikołaj Wolski) — сяноцький староста в 1553–1558 рр. (Urządnicy województwa Ruskiego XIV–XVIII wieku: ziemie halicka, lwowska, przemyska i sanocka. Spisy / Opr. K.Przyboś. — Wrocław, etc., 1987. — S. 294).

...старости Себ[астяна] Любомірського — Себастьян Любомірський (Sebastian Lubomirski) — сяноцький староста в 1523–1548 рр. (Urządnicy województwa Ruskiego XIV–XVIII wieku. — S. 293).

...реєстр доходів... 1523–1524 р., сумаричний викав доходів за р. 1524–1525, реєстр доходів 1548 р., інвентар... 1558 р., і реєстр доходів без року з того ж більше-менше часу — сучасні архівні легенди цих документів: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. — Archiwum Skarbu Koronnego. — Oddz. I. — Ks. 21; Oddz. IX. — Ks. 55; Oddz. LVI. — Ks. S 2876.

с. 393 Сянок і Коросно — Сянок (Сянік) як місто та адміністративний центр від 1150 р. у літопису: *Летопись по Ипатьевскому списку.* — СПб, 1871. — С. 282. За останнього володаря Галицько-Волинської держави князя Юрія II Тройденевича в 1339 р. отримує магдебурзьке право (*Przywilej lokacyjny miasta Sanoka z 1339 roku /* Wstęp i oprac. F.Kiryk. — Przemyśl, 1992). Із середини XIV ст. входить до складу Польщі, а з утворенням Руського воеводства перед 1434 р. стає центром Сяноцької землі. Тепер розташований на території Польщі.

Коросно (Кросно) — місто, яке заснували німецькі колоністи близько середини XIV ст.; найраніша згадка датується 1358 р. (*Fastnacht A. Osadnictwo.* — S. 121). А. Фастнахт вважав, що локаційний привілей був виданий у 1348 р. (Ibid. — S. 122). За короткий час стало найбільшим містом Сяноцької землі.

... *“голе доживоття”* — йдеться про позиттєве королівське надання маєтностей без зазначення грошового забезпечення; під час екзекуційного руху шляхти в середині XVI ст. саме такі маєтності були відібрані в попередніх державців і знову перейшли до категорії королівських маєтностей.

Сяноцьке передмістя — тепер с. Przedmieście Sapońskie на території Польщі; відоме в джерелах з 1419 р. (Ibid. — S. 104).

Дубрівка Руська — тепер с. Dąbrówka Ruska на території Польщі; відоме в джерелах з 1426 р. (Słownik historyczno-geograficzny. — Cz. 1. — S. 80–81).

Дубрівка Німецька — тепер с. Dąbrówka Polska на території Польщі; відоме в джерелах з 1515 р. (Ibid. — S. 79–80).

Половці — тепер с. Półwce на території Польщі; відоме в джерелах з 1429 р. (AGZ. — Lwów, 1886. — Т. XI. — Nr 304; Słownik historyczno-geograficzny. — Cz. 3. — S. 37).

Посада — тепер частина міста Сянока під назвою: Posada Olchowska; як село відоме в джерелах з 1432 р. (AGZ. — Т. XI. — Nr 485; Słownik historyczno-geograficzny. — Cz. 3. — S. 61).

Просік — див. примітку на с. 614 нашого видання.

Чертіж — тепер с. Czerteż на території Польщі; відоме в джерелах із 1439 р. (Ibid. — Cz. 1. — S. 74).

Терепча — тепер с. Terpca на території Польщі; відоме в джерелах із 1339 р. (*Fastnacht A. Osadnictwo.* — S. 104–105; Słownik historyczno-geograficzny. — Cz. 3. — S. 190).

Новосільці — тепер с. Nowosielce на території Польщі; відоме в джерелах із 1390 р. (Ibid. — S. 163).

Костарівці — тепер с. Kostarowce на території Польщі; відоме в джерелах із 1390 р. (Ibid. — S. 69).

Заболоття — тепер с. Zabłotce на території Польщі; існувало вже в давньоруські часи (*Fastnacht A. Osadnictwo.* — S. 105), хоча відоме в джерелах тільки з 1456 р. (Słownik historyczno-geograficzny. — Cz. 3. — S. 251).

Вільхівці — тепер с. Olchowce на території Польщі; відоме в джерелах із 1424 р. (Ibid. — S. 12).

Межиброддя — тепер с. Międzybrodzie на території Польщі; існувало вже в давньоруські часи (*Fastnacht A. Osadnictwo.* — S. 105), хоча відоме в джерелах із 1439 р. (AGZ. — S. 153).

Тирава Сільна — тепер с. Tyrawa Wołoska на території Польщі; існувало вже в давньоруські часи (*Fastnacht A. Osadnictwo.* — S. 105), хоча відоме в джерелах із 1402 р. (Słownik historyczno-geograficzny. — Cz. 3. — S. 205). Див. також нарис історії села: *Филитчак І.* Нарис історії Тиряви Сільної // ЗНТШ. — Львів, 1937. — Т. 154. — С. 115–138.

Добра — тепер с. Dobra на території Польщі; відоме в джерелах із 1402 р. (Słownik historyczno-geograficzny. — Cz. 1. — S. 86).

Коростенко Підміське (або Нижнє) — тепер с. Krościenko Niżne на території Польщі; відоме в джерелах із 1408 р. (Ibid. — Cz. 2. — S. 95).

Коростенко Війтівське (або Вишне) — тепер с. Krościenko Wyżne на території Польщі; відоме в джерелах із 1386 р. (Ibid. — S. 96).

Білобереги — тепер с. Białobrzegi на території Польщі; першу згадку А.Фастнахт датує за копією XV ст. 1410 р. (Ibid. — Cz. 1. — S. 42).

Головенка — див. примітку на с. 622 нашого видання.

Суходіл — тепер с. Suchodół на території Польщі; відоме в джерелах із 1430 р. (Fastnacht A. Osadnictwo. — S. 122).

Іскриня — тепер с. Iskrzynia на території Польщі; засноване в 1352 р. (Słownik historyczno-geograficzny. — Cz. 1. — S. 166–169).

Гочів — тепер с. Hoczew на території Польщі; відоме в джерелах із 1400 р. (Ibid. — S. 150–154).

Вороблик — див. примітку на с. 620 нашого видання.

Одрехова — тепер с. Odrzechowa на території Польщі; відоме в джерелах із 1419 р.; локоване в 1420 р. на волоському праві (Fastnacht A. Osadnictwo. — S. 138).

Босько — див. примітку на с. 620 нашого видання.

...Щавне на Ославі (осадчий привілей дано 1470 р.) — див. примітку на с. 620 нашого видання.

Суровиця — тепер с. Surowica на території Польщі; вперше згадується в документі від 1361 р. (Słownik historyczno-geograficzny. — Cz. 3. — S. 161).

с. 394 Смольник (на Ославі, над пот[оком] Зубенським, осадчий привілей 1511 р.) — див. примітку на с. 618 нашого видання.

Репеда (коло Ославиці, прив[ілей] 1513) — див. примітку на с. 619 нашого видання.

Команча (на Ославиці, в 1523 ще “на свободі”) — тепер с. Komańcza на території Польщі; локаційний привілей був виданий у 1512 р. (Fastnacht A. Osadnictwo. — S. 156). На локованій території пізніше були засновані ще чотири села: Должиця, Чистогорб, Яворник та Перелуки (Ibid. — S. 156).

Туринсько (коло Ослави, в 1523 уже “на свободі”, але привілей 1527 р.) — тепер с. Turzańsk на території Польщі; локаційний привілей був виданий у 1514 р. (Ibid. — S. 156; Słownik historyczno-geograficzny. — Cz. 3. — S. 196).

Чистогорб (коло Ославиці, прив[ілей] 1524 р.) — тепер с. Czystohorb на території Польщі; перша згадка датується 1524 р. (Ibid. — Cz. 1. — S. 75).

Лупків (під Бескидом, прив[ілей] 1526 р.) — тепер с. Łupków на території Польщі.

Куляшне (на Ославі, прив[ілей] 1546 р.) — перша згадка датується 1538 р.; локаційний привілей на суровому корені був виданий у 1546 р. (Fastnacht A. Osadnictwo. — S. 157).

Яворник (коло Ослави, привілей] 1546 р.) — тепер с. Jawornik на території Польщі; локаційний привілей був виданий у 1546 р.; із 1512 р. відомо про потік з такою назвою (Ibid. — S. 157; Słownik historyczno-geograficzny. — Cz. 2. — S. 39—40).

Мигова (на Ославі, привілей] 1546 р.) — село отримало назву від Міхарусина, князя с. Їльник; за привілеєм мало мати назву: Ослава Міхова Воля (Fastnacht A. Osadnictwo. — S. 157).

Мошанець (на верх[ів'ї] Вислоку, мабуть, десь в 40-х рр.) — див. примітку на с. 621 нашого видання.

Банниця (“під Бескидом”, привілей] дано 1549 р., але осаджуватися стали тут від 1561 р.) — тепер с. Balnica на території Польщі; локаційний привілей був виданий у 1549 р. (Ibid. — S. 158—159).

Зубенсько (там же, привілей] 1549, осаджув[алися] від 1559 р.) — локаційний привілей напевно був виданий у 1549 р. (Ibid. — S. 158—159); інші дані про це село відсутні (Słownik historyczno-geograficzny. — Cz. 3. — S. 276).

Манівка (там же, привілей] 1594 р.) — локаційний привілей був виданий у 1554 р. (Fastnacht A. Osadnictwo. — S. 158—159). У даті, поданій у тексті статті, очевидно, припущена друкарська помилка.

Должиця (коло Ославиці, мабуть, в 50-х рр.) — початки осадництва в цьому селі А. Фастнахт відносить до 1548 р. (Ibid. — S. 158).

Волосатка (Волосате, під Бескидом, привілей] 1557 р.) — локаційний привілей був виданий у 1557 р. зі звільненням від сплати податків на 23 роки (Ibid. — S. 179).

Прилуки (над Ославою, привілей] 1557 р.) — див. примітку на с. 621 нашого видання.

Ясель (над Яселкою, коло верх[ів'я] Вислоку, привілей] 1559 р.) — тепер с. Jasiel на території Польщі; виникло на землях, наданих для осадження с. Мошанець (Ibid. — S. 138).

Солинка (в бас[ейні] верх[ів'я] Сяну, на угорській гран[иці]) — тепер с. Solinka на території Польщі; виникло приблизно у кінці 40-х—на початку 50-х років XVI ст. (Ibid. — S. 174).

Лишня (там же) — пізніше село отримало назву Розтоки (Roztoki Góme) (Ibid. — S. 174).

Банничка (коло Банниці?) — А. Фастнахт вважав, що ця мала осада біля села Банниці, що потім з'єдналася з нею (Ibid. — S. 160).

Собанка (?) — у пізніших джерелах більше не згадується, важко ідентифікувати (Ibid. — S. 160).

Миків (коло Ослави) — тепер с. Mików на території Польщі.

Магориця (?) — у пізніших джерелах не згадується, важко ідентифікувати (Ibid. — S. 160).

Веремівка (?) — тепер с. Wernejówka на території Польщі; виникло в 1559 р. (Ibid. — S. 139).

Ославиця (на верх[ів'ї] Ославиці) — А. Фастнахт припускає, що це міг бути присілок села Каманьчи (Ibid. — S. 160).

Дарів (на верх[ів'ї] Вислоку) — тепер с. Darów на території Польщі; виникло на землях, наданих для осадження села Мощанець (Ibid. — S. 138).

с. 395 *Вінка (Wienkowie, Wienkowcze)* — тепер це село не існує; правдоподібно, у раніших часах — фільварок між селами Дубровка Польська та Дубровка Руська (Słownik historyczno-geograficzny. — Cz. 3. — S. 225).

с. 397 *...загородників* — коментарі про категорії селян див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Т. 5. — С. 503–504.

с. 400 *...тягло (zacziaг) відробляли правильно* — йдеться про роботу на панщині з худобою; див.: Там само. — С. 246.

с. 401 *...села різних “прав” руського, німецького й волоського права...* — коментар про ці права див.: Там само. — С. 499–501.

с. 402 *списного* — оплата, яку вимагали збирачі податків за запис сплаченого податку, тобто за квит про сплату (див.: *Горбачевський Н.* Словарь древнего актового языка Северо-западного края и Царства Польского. — Вильно, 1874. — С. 338).

ахтелового — сплата за одиницю міри вареного пива, званого ахтелем (*Zajda A.* Nazwy staropolskich powinności feudalnych danin i opłat (do 1600 roku). — Warszawa; Kraków, 1979. — S. 88). Про інші податки: поволощинину, пчільну десятину, чинш, стацію, яловицю, куну, жер, подимне, лазебне, ставниче, або пошту, очкове, ямницю, лісне, кінне, кухонне, попруту, стругу, празничне див. коментарі до аналогічних статей автора про селянські повинності: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Т. 5. — С. 504–506, 508, 510, 514–518.

кор[ця] — корець — міра об'єму, дорівнювала в різних місцевостях 20–32 гарням; гарнець дорівнював близько 4 л (Торгівля на Україні: XIV–середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина. — К., 1990. — С. 369). Про інші метрологічні та нумізматичні терміни: лан, гривню, локіть, колоду див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Т. 5. — С. 505–506, 514.

с. 411 *...голосної в наших часах фамілії Добрянських* — можливо, М. Грушевський мав на увазі також відомого закарпатського діяча Адольфа Добрянського (1817–1901), але він був родом із Земплищини (с. Рудлів). У Галичині представники цієї родини були греко-католицькими священиками, один із них — А. І. Добрянський, автор ґрунтовної церковно-історичної роботи: *Добрянский А.* История епископов трёх соединённых епархий перемышльской, самборской и саноцкой от наидавнейших времён до 1794 г., по источникам составленная. — Львов, 1893.

М.К.

Економічне становище селян в Львівському старостві в середині XVI віку на основі описей королівщин

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Економічне становище селян в Львівському старостві в середині XVI віку на основі описей королівщин // *Жерела до історії України-Руси.* — Львів, 1903. — Т. VII. — С. 1–32.

с. 414 *Найдавніший інвентар Львівського староства з 1495 р. видав я в "Записках Наукового товариства ім. Шевченка" в т. XII — див.: Грушевський М. Опись Львівського замку р. 1495 // ЗНТШ. — Львів, 1896. — Т. XII. — Miscellanea. — С. 1–12 (передрук у виданні: Грушевський М. Твори: У 50 т. — Львів, 2004. — Т. 6. — С. 144–153).*

...Варшавського скарбового архіву, відд[іа] LVI, літера L. 1, т. I. — AGAD. — Archiwum Skarbu Koronnego. — Oddz. LVI. — Ks. L 2756.

с. 414–415 *В околиці Львова лишилися при львівським замку... Білка* — тепер села Карачинів, Вороців, Великополе, Стрілки (село в Перемишлянському р-ні), Блищиводи, Залісся (село в Яворівському р-ні), Нове Село (село в Жовківському р-ні), Смереків, Пруси, Борщовичі, Верхня Білка, Скнилів (нині частина села увійшла до складу Львова), Сокільники, Солонка, Жирівка, Нагоряни, Яснище й Лозина, що входять до складу Яворівського, Пустомитівського, Перемишлянського та Жовківського р-нів сучасної Львівської обл. (місцевості ідентифіковано за такими виданнями: *Dąbkowski P. Podział administracyjny; Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область*). Не ідентифіковано с. Навоз.

с. 415 *В околиці Щирця... Попеляни* — тепер села Лани (село в Перемишлянському р-ні), Піски (село в Пустомитівському р-ні), Никонковичі (колись Михончичі), Гуменець, Заболоття, Попеляни, Добряни (село в Пустомитівському р-ні), Красів, Бродки, Луб'яна, Курний (раніше Демня) Перемишлянського, Миколаївського та Пустомитівського р-нів сучасної Львівської обл. (місцевості ідентифіковано за вищезгаданими виданнями).

В околиці Глинян... Словита — тепер села Полоничі, Перегніїв, Полтва, Замістя, Кривичі, Словіта Золочівського та Буського р-нів сучасної Львівської обл. (місцевості ідентифіковано за вищезгаданими виданнями).

Друге — Поручна — тепер село не існує; можливо, було розташоване в околиці с. Лозина Яворівського р-ну Львівської обл.

Прибинь, осаджене на ґрунті с. Жадович — тепер с. Прибинь Перемишлянського р-ну Львівської обл.; відоме в джерелах із 1448 р. (*Hładytowicz J. Zmiany krajobrazu w ziemi lwowskiej od połowy XV do początku XX wieku // Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone F. Bujakowi. — Lwów, 1931. — S. 122*).

с. 417 *...Миклашів* — тепер с. Миклашів Пустомитівського р-ну Львівської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 602).

Острів — тепер с. Острів Пустомитівського р-ну Львівської обл. (Там само. — С. 597).

Сухоріччя — тепер с. Сухоріччя Пустомитівського р-ну Львівської обл. (Там само. — С. 601).

с. 419 *...с. Туринці* — тепер с. Туринка Жовківського р-ну Львівської обл. (Там само. — С. 539).

с. 420 ...*супроти постанов торунської конституції про дводенну панщину* — див. примітку на с. 619 нашого видання.

...*обляті львівського гроду* — *Архів краєвий, кн. 397, с. 1821* — сучасна архівна легенда: ЦДАУЛ. — Ф. 9, оп. 1, спр. 397.

с. 421 ...*4 мади...* — маца — давня міра для сипких тіл, дорівнювала 20–25 гарнцям (детальніше про це див.: *Горбачевский Н.* Словарь древнего актового языка Северо-западного края и Царства Польского. — Вильно, 1874. — С. 203).

... *міру вівса* — звичаєва назва найчастіше вживаної одиниці об'єму — бочки, чвертки, солянки, корця (див.: *Торгівля на Україні XIV–середина XVII століття.* — С. 369).

Подібні “новини”, розуміється... не минали без селянських утеч, — коли громада не потрапила від такої напасті відборонитися — статистику селянських втеч від своїх панів у XVI–XVII ст. див. у збірнику документів: *Селянський рух на Україні: 1569–1647 рр.* — К., 1993.

с. 422 ...*Знесіння* — тепер частина Львова. Історичний опис села див.: *Андрусак М.* З минулого Знесіння // *Діло.* — Львів, 1932. — № 126–130; окремих відбиток: Львів, 1932.

Орташів — тепер с. Артасів Жовківського р-ну Львівської обл.; перша згадка про село датується 1444 р. (*Dąbkowski P.* Podział administracyjny. — S. 73).

с. 424 ...*Кошелів* — тепер с. Кошелів Жовківського р-ну Львівської обл.; перша згадка про село датується 1509 р. (Там само. — S. 66).

с. 425 ...*Жорниця* — тепер с. Жорницька Яворівського р-ну Львівської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 926).

...*Жеравка* — с. Жирівка Пустомитівського р-ну Львівської обл.; про село відомо в історичних джерелах із 1440 р. (AGZ. — Lwów, 1889. — Т. XIV. — Nr 1).

Зелів — тепер с. Зелів Яворівського р-ну Львівської обл.; перша згадка про село датується 1441 р. (*Dąbkowski P.* Podział administracyjny. — S. 85).

с. 426 *Задвір'я* — тепер с. Задвір'я Перемишлянського р-ну Львівської обл. (Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. — С. 569).

Стронятин — тепер с. Стронятин Жовківського р-ну Львівської обл.; перша згадка про село датується 1454 р. (*Dąbkowski P.* Podział administracyjny. — S. 81).

...*півпрута* — прут, прутик та півпрута — поземельні міри в Польщі та Литві (детальніше про це див.: *Горбачевский Н.* Словарь. — С. 279–280, 382–383).

с. 428 ...*ральця* — данина, яку платили, ймовірно, від сохи (див.: Там само. — С. 295).

с. 439 ...*слугам з Добри, в королівщині Сяноцькій* — детальніше про це див. с. 411 нашого видання.

М.К.

Чи маємо автентичні грамоти кн[язя] Льва?

Критично-історична розвідка

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Чи маємо автентичні грамоти кн[язя] Льва? Критично-історична розвідка // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. XLV. — Кн. I. — С. 1–22.

Сьогодні немає сумнівів у тому, що М.Грушевський уперше в українській науці ґрунтовно й критично вивчав і використовував у своїх працях писемні джерела. Діапазон цих джерел на диво широкий і багатий у видовому, типологічному та жанровому відношеннях. Учений досліджував як українські, так і інші слов'янські, а також західноєвропейські джерела. Використовував усі відомі історичні пам'ятки, що кидають хоча б найменше світло на духовну й матеріальну історію українського народу від найдавніших часів до ХХ ст. Окрему увагу звернув учений на документи князя Лева (Лева Даниловича). Ці документи М.Грушевський досліджує в публікованій праці, а також у статті “Еще о грамотах кн[язя] Льва Галицкого (По поводу статьи проф. Линниченка)” (Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. — СПб, 1904. — Т. IX. — Кн. 1. — С. 268–283) та обширних коментарях до III і V томів “Історії України-Руси” (Львів, 1905. — Т. III. — С. 108–109, 520–521; Т. V. — С. 145, 150) та ін.

Заслуга М.Грушевського полягає в тому, що він:

по-перше, як ніхто до нього в українській науці, зайнявся детальним фаховим аналізом документів, складених від імені князя Лева (Лева Даниловича), розглянувши відомі на той час списки;

по-друге, при дослідженні грамот застосовував класичний — історично-порівняльний та інші дипломатичні методи оцінки документів, спираючись на відомий східнослов'янський дипломатарій і заодно використовуючи візантійську, ватиканську та загальноєвропейську дипломатичну традиції; зосереджувався на цілому комплексі внутрішніх ознак документів (про зовнішні не йдеться, оскільки, як уже зазначено, усі грамоти з іменем князя Лева (Лева Даниловича) дійшли в копіях), а саме на їхніх змісті, структурі та мові;

по-третє, аналізуючи документи, не задовольнявся вузьким вивченням їхніх текстів, смислового навантаження клаузул грамот, а всебічно досліджував їх, послідовно спираючись на широкий історичний матеріал, що давало змогу зрозуміти історичний контекст грамот, а водночас епоху, в якій вони з'явилися.

с. 443 ...*зігнував їх зовсім в своїй пізнішій “Історії”* — йдеться про працю: *История древнего Галицко-русского княжества.* — Львов, 1852. — Ч. I–II; 1855. — Ч. III. Д.Зубрицький згадує і публікує тільки тексти грамот князів Лева та Андрія Юрієвичів у III частині своєї “Історії” (с. 250–251).

с. 445 *Першу грамоту маємо ніби в найбільше чистій формі, можемо про сю форму судити, і мусимо сконстатувати, що вона “неблагополучна”* —

дослідник веде мову про грамоту князя Лева, якою він надає “братанцям” із Литовської землі Тутенію та Монтсіку право власності на с. Добаневичі Перемиської волості. Аналізуючи документ, М.Грушевський висловлює багато сумнівів щодо “неблагополучності” і визнає його неавтентичним. Висловлені міркування спираються на власний досвід і, звичайно, досягнення слов’янського джерелознавства початку ХХ ст.

По-перше, вченого насторожувала «напись, що мала бути на тім ніби оригіналі “А се листь...”». Він констатує також “дивну для оригінальних документів” наявність винесеного на початку речення. Пізніше М.Грушевський повторює цей закид у статті: *Еще о грамотах кн[язя] Льва Галицкого (По поводу статьи проф. Линниченка) // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. — СПб, 1904. — Т. IX. — Кн. 1. — С. 273.* Втім, те речення перед основним текстом грамоти: “А се листь кня^а Ильво^а на Добаниви^а” слід розглядати по-суті не як частину документа, а як заголовок, який був створений пізніше, правдоподібно, під час реєстрації документа в канцелярії чи інших записів, що зовсім не заперечує його правдивості, а навпаки, підтверджує автентичність, вказуючи на пряму провенієнцію пам’ятки. Можна також припустити, що заголовок є частиною документа і що ця дипломатична модель розвинулась у князівських канцеляріях із давньої візантійської традиції. Однак для України другої половини ХІІІ—початку ХІV ст. це малоімовірно. Водночас малоімовірно, щоб псевдофальсифікатор із ХV ст. спромігся на створення власного заголовка і ним розпочав текст. Зрештою, заголовок нічого не вирішував у справі. Не міг його створити також писар гродського суду при внесенні грамоти в актову книгу.

По-друге, “правопись і мова занадто вульгарна для княжої канцелярії, а трудно припустити, щоб всі сі вульгаризми належали тому, хто вписував грамоту до гродської книги”. Роблячи це зауваження, М.Грушевський, очевидно, не брав до уваги того факту, що кожна копія через нові, суто мовно-історичні умови (вони могли виникати ще й у князівські часи) завжди фіксує певні зміни. Тут радше виникає питання про авторство документа. Існують численні докази цього, про сказане свідчить також текстологія літописів та інших наративних пам’яток. Щодо досліджуваної грамоти застереження викликала також “нетиповість” лексем і зворотів. І.Линниченко припускав навіть, що під час вписування документа могла відбутися певна зміна тексту, передусім його мови, відповідно до умов ХV ст. (*Линниченко И. Критический обзор новейшей литературы по истории Галицкой Руси // ЖМНП. — СПб, 1891. — Ч. ССLXXV. — С. 147–148*). Проте своїх міркувань дослідник не аргументує. На це питання звернув увагу А.Генсборський. За даними дослідника, наприклад, слово “головинитъство” — у давньоруський період зафіксоване в “Руській правді” — у розглядуваній грамоті подане в наближеному звучанні “гольвнितъство” (*Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка. — СПб, 1893. — Т. I. — С. 554*). Водночас дослідник зауважує, що “навіть чи в ХV ст. це слово у такій формі було відоме і фальсифікатор міг скористатися ним”, тим паче, що тоді Галичина підля-

гала Польському королівству, де діяли інші правові норми, фігурувала інша термінологія, а цей давньоруський термін загально замінювався терміном “головное”. Тепер це підтверджує реєстр “Словника староукраїнської мови XIV—XV ст.” (К., 1977. — Т. 1. — С. 249). Інше словосполучення: “и серпо” и с коса” у значенні з повинністю “жнив і косовиці” А.Генсьорський вважає певним реліктивним явищем у сфері актової мови. У жодній відомій сьогодні давньоруській грамоті не зазначені в такій формі повинності селян. Порівняльний аналіз розвитку слів “серп” і “коса” на основі східно- та західнослов’янських (зокрема польських) писемних пам’яток дає підстави стверджувати, що переносні значення цих слів, зокрема в названому сполученні, “утворилися на давньоруським ґрунті і потім в певній мірі впливали на малопольський діалект”. Такі явища, до речі, не поодинокі. Тому навряд, чи допустимий “фальсифікатор XV ст. міг скористатися ними з польської мови” (*Генсьорський А. З коментарів до Галицько-Волинського літопису (Волинські та галицькі грамоти XIII ст.) // Історичні джерела та їх використання. — К., 1969. — Вип. 4. — С. 180*). Стосовно внесень у документ відомостей про звільнення від повинностей, то такі факти відомі з латинських грамот XII ст. щодо земель Польщі. На їх основі можна зробити висновок, що практика зазначення в дарчих грамотах таких повинностей, про які йдеться в аналізованому акті, характерна для XIII ст. у міжслов’янському аспекті (*Генсьорський А. З коментарів до Галицько-Волинського літопису. — С. 179–180*). Не можна відкидати й русько-угорського взаємовпливу.

Інші лексеми грамоти, очевидно, також не були чужими мові XIII ст. Не засвідчені пам’ятками XIII ст. слова “братънѣца”, “ставо”, “оужитки” використовуються в давньоукраїнських документах середини XIV ст., проте це не означає, що вони не могли вживатися раніше, наприклад, у першій половині того ж століття чи у другій половині XIII ст. Про них ми не знаємо, очевидно, лише через нестачу джерел.

Щодо морфологічних форм документа, то вони не суперечать рівню розвитку мови XIII ст.: “переписувач XV ст. лише в деяких випадках поступився правописові свого часу” (заміна “и” на “ъ” після “j” — “ѣма”, “съ гаѣ” і т. д. та після м’якого “ч” — “Листъ [...] на Добаниивиѣ” та ін.); див.: *Генсьорський А. З коментарів до Галицько-Волинського літопису. — С. 181*.

Отже, сказане про правопис і мову грамоти не дає прямих підстав вважати документ невірогідним.

По-третє, сумнівним для М.Грушевського є зміст документа під кутом зору оцінки автентичності. На жаль, ці дані знову ж таки пізнавальні лише частково. Не всі винесені в диспозиції факти вдається пояснити та підтвердити (так часто трапляється для Середньовіччя).

Залишається відкритим питання про прибульців із Литви і надання їм с. Добаневичі. Ніколи не зможемо з’ясувати, крім висловлення апріорних міркувань, чому відбулося дарування “братънѣцам” села і всіх належних до нього земель та повинностей і, нарешті, хто були для князя Лева Тутеній і Монтсіка. Це ж стосується браку нібито реальної підстави для виникнення, певною мірою також існу-

вання вотчинного (домініального) суду, натяк на який вміщує грамота, оскільки “в інших пам’ятках з часів руського державного життя... не стрічаємо ніяких вказівок на право пана судити і подирати судові кари... з свобідних селян”.

Сьогодні на багато з цих питань науковці намагаються знайти відповідь. Прямих свідчень функціонування домініальних судів в Україні не знаходимо в правових кодексах і статутах XIII ст., однак вони наявні вже в документах XIV ст. (а не у 1447 р., як запропоновано), наприклад, у грамоті від 17 березня 1375 р. (*Розов В.* Українські грамоти. XIV і перша половина XV ст. — К., 1928. — С. 20). Домініальні суди могли розвинутиись під впливом західних інститутів судочинства. М.Грушевський в іншому місці навіть припускає — “в зв’язку їх близькості до Польщі і польських порядків” (*Грушевський М.* Ще о грамотах кн[язя] Льва. — С. 272–273). Проте не зрозуміло тоді, чому ці суди не виникли на якихось 100 років раніше. Адже з появою монголо-татарських орд простежуються тривкі і різнобічні контакти Галицько-Волинського князівства зі сусідніми Польщею, Угорщиною та Чехією, де функціонував домініальний суд і звідки його засади вже тоді могли запозичуватися. Це непрямо підтверджують впливи інших феодальних інститутів країн Європи на Південно-Західну Русь (*Гашуто В.* Очерки из истории Галицко-Волынской Руси. — М., 1950. — С. 140–141 та ін.). Окрім цього, як зауважує А.Генсьорський, право повного (домініального) суду князі надавали, мабуть, лише в особливих випадках. Так було в тогочасній Польщі. Наприклад, “з 10 дарчих грамот краківського князя Болеслава, з яким Лев знаходився у близьких стосунках, лише дві дають це право сандомирському підкоморію Микулину та краківському канцлеру Прокопію”. Причому в першій чітко зазначено, що воно надається як виняток — “*de speciali autem gratia*”, тобто як “вияв особливої ласки”. Це могло бути прийнятним також у практиці Галицько-Волинського князівства, тим паче, що явище було новим, тому і є небагато згадок про нього. Князь Лев надавав право суду як виняток тим чи іншим особам, особливо тим, яких викликав. Дослідник робить висновок: “Отож вказівка дарчої грамоти Тутенію і Монтсіку на домініальний суд не свідчить проти її автентичності” (*Генсьорський А.* З коментарів до Галицько-Волинського літопису. — С. 178–179).

с. 446 Згадка “Самбірської волості”, — Самбір перед польськими часами звісний нам тільки в Львових грамотах та інших апокрифічних документах й існування такої “волості” за часів Льва дуже сумнівне — згадується Самбірська волость у грамоті князя Лева, згідно з якою він дарує Степанові Лізді села Гординю і Дорошево. Ця ж волость згадується також у дарчій для Мелентія Туркевича на с. Колчичі (Кульчиці). Незважаючи на те, що про Самбірську волость відомо переважно з реконструйованих документів, категорично нині заперечувати її існування у XIII ст. немає підстав. На це у свій час звернули увагу ще І.Крип’якевич (*Крип’якевич І.П.* Княжий Самбір і Самбірська волость // Літопис Бойківщини. — Самбір, 1938. — Вип. 10. — С. 26) і Т.Коструба (*Коструба Т.* Самбірське єпископство в часах князя Льва // Літературно-науковий додаток “Нового часу”. — Львів, 1939. — 9 квіт. — Ч. 15

(78)). Не цілком переконливий також метод оцінки факту — якщо факт відсутній в інших джерелах, то він невірогідний у досліджуваному документі. Наступна звітка про Самбірську волость документована 1375 р. Виникає питання, хто створив цю волость у 70-х роках XIV ст. У джерелах другої половини XIV ст. не згадуються жодні адміністративно-територіальні зміни Галицької Русі. Про відсутність таких змін свідчить історична ситуація в Галичині. Король Казимир III, приєднавши Галицьку Русь до Польщі в 1349 р., згідно з угодою між Польщею та Угорщиною, управляв нею із збереженням її окремого статусу (Галицька Русь була під владою, але не у складі Польщі), тобто традиційного поділу земель, старостинського управління, судочинства, врешті, діловодної мови тощо. Тоді ніхто не утворював нових волостей (у другій половині XIV ст. децю розширюється значення слова “волость”: волостями називали “давні князівства та їх округи”) (*Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. — К., 1984. — С. 129*), а отже, не змінював давнього адміністративно-територіального поділу, тому появу Самбірської волості слід відносити до князівського періоду, можливо, до другої половини XII ст. (*Генсьорський А. З коментарів до Галицько-Волинського літопису. — С. 182*). Про існування волості з центром у Самборі (сучасний Старий Самбір) свідчить писемна традиція про наявність у ньому окремого єпископства (*Коструба Т. Самбірське єпископство в часах князя Льва*), а також традиція, яка пов'язує Самбір і прилеглі до нього монастирі у Спасі, Лаврові та інші з останнім періодом життя князя Лева Даниловича (*Голубець М. Лаврів. Історично-археологічна студія // Записки Чину св. Василя Великого. — Жовква, 1927. — Т. II. — Вып. 1. — С. 30–40; Лукань Р.-С. Могила князя Льва й лаврівський некрополь // Лавра. Часопис монахів Студитського уставу. — Львів, 1999. — Ч. III. — С. 37–43; Ч. IV. — С. 44–46*). У літературі висловлювалося припущення, що Самбірську волость створив Лев Данилович для “свого дядька” Лавра по лінії жінки князя Шварна Даниловича (вона була донькою Міндовга, сестрою Войшелка), і що прибули в цю волость дружинники Лізди та інші (разом з “братинцями” Тутенієм і Монсіком) з Литви після смерті Шварна (*Генсьорський А. З коментарів до Галицько-Волинського літопису. — С. 182*).

Незвісна в руських часах і категорія “бортників” — очевидно, йдеться про безпредметний сумнів щодо неіснування у XII ст. слова “бортник”, відповідно й “категорії бортників” на основі виразу “z bortnici”, “ze wssymi wsith[ky] . i ziemlyem . u syenoziathmi, u z dubrowamy . u z liessamy . z bortnicy . s soczem . z gekamy” не можна шукати людей “бортников”, а лише “борти” — пасіки. В інших варіантах документа (Перемиського гродського суду) це слово звучить “z bortamy”, “Bortny” (*Купчинський О. Акти і документи Галицько-Волинського князівства XIII–першої половини XIV століть. — Львів, 2004. — С. 705*). Втім, і “бортники” як окремий суспільний прошарок населення відомі ще в XII ст. (грамоти Ростислава Смоленського). Згодом М. Грушевський уточнює свою думку в суперечці з І. Линниченком, зазначаючи, що йому йшлося лише про вживання терміна “бортники” (*Грушевський М. Еще о грамотах князя Льва. —*

С. 275). Взагалі, спирання питань дипломатики, зокрема питань, що стосуються автентичності документів, на хронологію засвідчень тих чи інших слів і термінів у пам'ятках дуже небезпечно. Ніколи не слід забувати, що в тих випадках маємо справу лише з простою фіксацією слова, а не з історичним фактом існування і вживання слова.

с. 447 ...*д-р Прохаска...* — йдеться про працю відомого польського дослідника середньовічної історії А.Прохаски: *Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu // Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny. — Kraków, 1902. — Seria II. — T. XVII. — S. 1–30.*

с. 456 ...*сі Львові грамоти...* — обидва документи на с. Вітошинці, написані від імені кн. Лева, не вірогідні. Однак можливо, що для їх створення могла в минулому існувати якась реальна писемна підстава. М.Грушевський уперше проаналізував грамоти з погляду їх автентичності, навівши широкий історичний матеріал (*Купчинський О. Акти і документи Галицько-Волинського князівства XIII—першої половини XIV століть. — С. 602–618, № 15–16.*)

с. 457 ...*незвісне нам роздавання сіл від князя боярам за службу чи з обов'язком служби* — М.Грушевський аналізує не лише повні тексти документів, а й згадки про них. Особливо уваги варті ті документи, які підтверджував король Казимир III на початку 60-х років XIV ст., про які нічого не знаємо, крім цих підтверджень. Це єдині на сьогодні свідчення про акти і документи XIII—першої половини XIV ст. та особливий історичний документально-дипломатичний вид актів на сьогодні, яких відомо понад 100. Виходячи із змісту, в автентичності документів, що підтверджувались, М.Грушевський також сумнівається: "...ми не маємо ніяких вказівок, аби в давній Русі була така практика, щоб князі потверджували особливими грамотами контракти купна. Це з більшим натиском мусимо піднести, що в давній Русі незвісне нам роздавання сіл від князя боярам за службу чи з обов'язком служби". Тезу М.Грушевського заперечив І.Линниченко (*Линниченко И.А. Грамоты галицкого князя и значение подложных документов как исторических источников // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. — СПб, 1904. — Т. IX. — Кн. 1. — С. 80–102; Кн. 4. — С. 269–277*), а пізніше І.Каманін (*Каманін И.М. Из истории подложных документов. 1. Грамота галицкого князя Льва // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. — К., 1907. — Кн. XX. — Отд. V. — С. 3–7*), що одночасно з іншими висновками спричинило, якщо говорити про грамоти Лева взагалі, порівняно тривалу дискусію між галицько-волинськими дослідниками. Загалом у вищеподаному трактуванні М.Грушевського, як нам здається, відчутна данина вченого традиційному розглядові явищ, непорушності запропонованих ним оцінок.

с. 460 *Грамоти з ім'ям кн[язя] Льва, які досі маємо, всі підроблені* — М.Грушевський вважає, що всі документи, які написані від імені Лева Даниловича, чи Лева, належать до пізніших фальсифікатів. Виявлені від часу написання статті нові матеріали і нові тексти грамот, а також певне дослідження суперечать

такому категоричному твердженню. Принаймні на сьогодні дві грамоти можна вважати автентичними пам'ятками кінця XIII—початку XIV ст., а загалом грамоти князя Лева (Лева Даниловича) можна поділити на:

- 1) беззастережні фальсифікати;
- 2) такі, що за сучасним станом нашої науки вважаються підробками, але остаточно їх оцінка потребує подальших досліджень (такий факт допуслав і М. Грушевський);
- 3) автентичні, до яких є окремі застереження;
- 4) безумовно автентичні.

О.К.

Ще про грамоти кн[язя] Льва галицького.

З приводу статті проф. Линниченка

Публікується в українському перекладі за виданням: *Грушевский М.* Еще о грамотах кн[язя] Льва галицкого. По поводу ст[атьи] проф. Линниченка // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. — СПб, 1904. — Т. IX. — Кн. 1. — С. 268—283.

Стаття з'явилася в результаті дискусії М. Грушевського з І. Линниченком навколо вірогідності галицько-волинських документів XIII—XIV ст., зокрема грамот князя Лева, чи Лева Даниловича. Вона була прямою відповіддю на низку зауваг І. Линниченка стосовно грамот кн. Лева Даниловича, зокрема на статтю: *Линниченко И.* Грамоты галицкого князя Льва и значение подложных документов как исторических источников. — Кн. 1. — С. 80—102; Кн. 4. — С. 269—274. Пор. також праці того самого автора: *Черты из истории сословий в Юго-Западной (Галицкой) Руси XIV—XV вв.* — М., 1894 (український переклад: Львів, 1899); *Юридические формы шляхетского землевладения в Галицкой Руси и судьба древнерусского боярства в Юго-Западной Руси XIV—XV вв.* // Юридический вестник. — М., 1892. — № 6—7. — С. 275—313.

с. 461 ...стаття моя з'явилася в журналі... він може мати дуже незначне поширення і бути доступним лише для небагатьох наукових установ і спеціалістів, які також здебільшого неохоче користуються цією "невизнаною літературою" — такими словами (другий абзац) М. Грушевський розпочинає статтю (очевидно, одночасно намагаючись досягти іншої мети), натякаючи про неможливість через це об'єктивно оцінити ("судити про справедливість") предмет суперечки з І. Линниченком навколо грамот, написаних від імені князя Лева, або Лева Даниловича. Цим він ще раз нагадує про репресивне ставлення царської влади до українських незалежних інституцій на західноукраїнських землях і української мови.

Сама ж критика п. Линниченка не є такою об'єктивною й обережною у ставленні до моїх поглядів, аби могла сама по собі дати про них вірне уявлення — після цих слів М. Грушевський спростовує зауваги І. Линниченка, зде-

більшого звертаючи увагу на три дарчі князя Лева на села Добаневичі, Гординю і Ритеровичі, не відступаючи від своєї попередньої оцінки. Загалом вчений уже не такий категоричний у своїх оцінках, як у попередній статті, а названі документи називає “найбільш надійними”. Водночас в одному випадку визнає рацію: “Єдиний аргумент, від котрого я можу відмовитися з огляду на його (Линниченка — О.К.) зауваження — це міркування щодо бортників”.

О.К.

Кілька заміток до “Чуда св. Климента папи римського”

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Кілька заміток до “Чуда св. Климента папи римського” // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. XLIX. — Miscellanea. — Кн. V. — С. 1–4. Автограф зберігається у: ЦДІАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 46, арк. 1051–106; спр. 49, арк. 366–367.

с. 472 До історії Климентової легенди, що слідить тепер на сторонах нашої часописі д-р Франко — йдеться про розвідку І.Франка “Святий Климент у Корсуні, причинки до історії староруської легенди”, сім розділів якої були опубліковані в “Записках НТШ” (1902 р., т. XLVI–XLVII) перед цією статтею М.Грушевського.

В “Известиях II отд[еления] акад[емии] наук” за р.1901 (I кв., с. 1–8) опублікував проф. Соболевський... — йдеться про публікацію: *Соболевский А.И.* Чудо св. Климента, папы римского: Древнерусское “слово” (домонгольского периода) // Известия императорской Академии наук по отделению русского языка и словесности. — СПб, 1901. — Т. 6. — № 1. — С. 1–8.

...(видане в часті кн[язем] Оболенським в “Киевлянинне” за р. 1850) — див.: *Оболенский М.А.* О двух древнейших святых Киева: мощах св.Климента и кресте великой княгине Ольги // Киевлянин. — К., 1850. — Т. 3. — С. 144–147. Див. також: *Бегунов Ю.К.* Русское слово о чуде Климента Римского и кирилло-мефодиевская традиция // Slavia. — Прага, 1974. — R. 43. — S. 26–46.

...як то бачимо у Іларіона, в найдавнішій літописі — Іларіон (XI ст.), київський митрополит, автор “Слова про закон і благодать”. Див.: *Молдован А.И.* “Слово о законе и благодати” Илариона. — К., 1984. — 240 с.

с. 473 ...вказати на Кирила Туровського — Кирило Туровський (XII ст.), церковний діяч, автор релігійних творів. Див. видання його творів: *Еремін І.П.* Литературное наследие Кирилла Туровского // Труды Отдела древнерусской литературы. — М.; Л., 1955. — Т. 11. — С. 342–367.

...св. Володимир... — Володимир Святославич (980–1015 рр.) — великий київський князь.

...в Київщині сидів кн[язь] Рюрик — Рюрик Ростиславич, втретє був київським князем у 1194–1201 рр.

...слово з нагоди будови стіни в Видубицькій монастирі — ця літературна пам’ятка входить до складу Київського літопису. Див.: *Ипатьевская*

летопись // Полное собрание русских летописей. — М., 1998. — Т. II. — Стб. 708—715.

...*Рюрикового попередника Святослава* — Святослав Всеволодович втретє був київським князем у 1181—1194 рр.

с. 474 ...*Клима Смолятича* — Климентій Смолятич (XII ст.), київський митрополит і письменник. Із його значної творчої спадщини до наших днів дійшло тільки одне послання.

Я.К.

Ще до “Чуда св. Климента папи римського”

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Ще до “Чуда св. Климента папи римського” // ЗНТШ. — Львів, 1905. — Т. LXVI. — Кн. IV. — С. 1—3.

с. 475 *В позиції статті д-р. Іван Франко...* — йдеться про одинадцятий розділ: “Культ св.Климента в Мораві і на Русі”, розвідки: *Франко І.* Святий Климент у Корсуні, причинки до історії староруської легенди // ЗНТШ. — Львів, 1905. — Т. LXVI. — С. 257—281.

...*честь моїх статейці* — див. с. 472—474 нашого видання.

Я.К.

“Люди в пенезех”

Публікується за виданням: *Грушевський М.* “Люди в пенезех” // ЗНТШ. — Львів, 1905. — Т. LXV. — Кн. III. — Miscellanea. — С. 1—4.

с. 478 ...*я наводжу його в цілості (Записі, [кн.] 12, л. 184)* — сучасна архівна легенда: Російський державний архив древних актів. — Ф. 389: Литовская метрика. — Оп. 1. — Д. 202. — Л. 184.

с. 479 ...*я говорив в рецензії праці проф. Ясинського, в т. LXII [“Записок”]* — див.: *Грушевський М.* [рец. на:] Ясинский М.Н. Закупы “Русской правды” и памятников западно-русского права // ЗНТШ. — Львів, 1904. — Кн. VI. — Т. LXII. — Бібліографія. — С. 9—11.

М.К.

Розділ IV. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ, ВИСТУПИ, ПРОЕКТИ

Огляд праць Н.Кондакова з історії староруської штуки

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Огляд праць Н.Кондакова з історії староруської штуки // ЗНТШ. — Львів, 1901. — Т. XL. — Кн. II. — С. 1—13. Автограф зберігається у: ЦДАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 42, арк. 55—69; спр. 49, арк. 210—213, 267—270.

с. 484 ...зробили його праці підвалиною науки староруської штуки — праці Н.Кондакова, що стосуються давньоруського мистецтва, не втратили своєї вартості до сьогодні, насамперед завдяки величезному фактичному матеріалу. Ілюстрації та описи мистецьких речей залишаються дотепер найповнішими. Н.Кондаков зберіг для науки багато згодом втрачених унікальних виробів художнього ремесла (*Бочаров Г.Н. Художественный метал Древней Руси. — М., 1984. — С. 17; Корзухина Г.Ф. Русские клады IX—XIII вв. — М.; Л., 1954. — С. 5–6*). Однак деякі оцінки, спостереження і висновки Н.Кондакова застаріли і потребують уточнень.

с. 486 ...а зовсім промовчано значіння культурної роботи українсько-руських племен... — закиди, які робить М.Грушевський Н.Кондакову з приводу ігнорування чи применшення ролі Києва та інших міст Південно-Західної Русі в розвитку культури та мистецтва княжої доби, цілком справедливі. Упродовж усього домонгольського періоду Київ залишався законодавцем моди у виготовленні високохудожніх творів. У Києві і Київській землі знайдено більш ніж половину з півтори сотні прикрас із перегородчастою емаллю та третину усіх відомих виробів із черню. Київ відіграв провідну роль у формуванні мистецьких шкіл Рязані, Володимира на Клязьмі, Галича, Полоцька (див.: *Макарова Т.И. Перегородчатые эмали Древней Руси. — М., 1986. — С. 115–122*). Російська дослідниця Т.І.Макарова ще в середині 70-х рр. минулого століття припускала існування в іншому великому культурному центрі Південно-Західної Русі — Галичі майстерні з виготовлення прикрас із перегородчастими емаллями (див.: *Макарова Т.И. Перегородчатые эмали*). Однак у підсумковій роботі з культури й побуту давньої Русі вона навіть не згадує Галича серед можливих центрів цього ремесла (пор.: *Макарова Т.И. Украшения с перегородчатой эмалью // Древняя Русь. Быт и культура. — М., 1997. — С. 55–60*). Це не зважаючи на появу нових археологічних джерел, які щораз переконливіше засвідчують наявність такого виду художнього ремесла в Галичі (*Аулих В.В., Фіголь М.П. Перегородчасті емалі давнього Галича // Народна творчість та етнографія. — К., 1984. — № 3. — С. 81–83; Аулих В.В. Галич // Археология Украинской ССР. — Т. 3: Раннеславянский и древнерусский периоды. — К., 1986. — С. 292; Аулих В. Ковалі золота, срібла й міді давнього Галича // Жовтень. — Львів, 1987. — № 10. — С. 96–99; Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича. — К., 1997. — С. 140–143*).

с. 490 ...чи автор дійсно знає що про галицький архітектурний тип, а не теоретизує тільки — наукові дискусії щодо взаємних впливів архітектури Галицького і Володимиро-Суздальського князівств тривають з кінця XIX — поч. XX ст. (див.: *Лукомський Ю. Археологічно-архітектурне вивчення пам'яток давнього Галича: Підсумки і завдання // Археологічні студії. — Київ; Чернівці, 2000. — Вип. 1. — С. 91–98*). Два протилежні погляди на це питання висвітлені в статтях російських учених М.Вороніна і М.Каргера, які були опубліковані в 1940 р. Перший із них вважав, що галицька архітектура походить від

володимиро-суздальської, а другий переконував у діаметрально протилежному (див.: *Воронин Н.Н.* К вопросу о взаимоотношении галицко-волинской и володимиро-суздальской архитектуры XII—XIII вв. // Краткие сообщения института истории материальной культуры. — 1940. — Вып. 3. — С. 22—27; *Каргер М.К.* Зодчество Галицко-Волинской земли в XII—XIII вв. // Там само. — С. 14—21). Теперішній стан наукового вивчення цього питання дає підстави вважати доведеним прямий і тривалий вплив галицької архітектурної школи на білокам'яне будівництво у Володимиро-Суздальській землі (див.: *Воронин Н.Н.* Зодчество Северо-Восточной Руси XII—XIII в. — М., 1961. — Т. 1. — С. 107—110; *Вагнер Г.К.* Мастера древнерусской скульптуры. Рельефы Юрьева-Польского. — М., 1966. — С. 35; *Історія української архітектури.* — К., 2003. — С. 104—105).

с. 491 ...висловлюється про перехід емальової техніки зі сходу на захід (що й перед тим зауважив: *Linus, Les origines de l'orfèvrerie cloisonnée*) — йдеться про видання: *Les origines de l'orfèvrerie cloisonnée; recherches sur les divers genres d'incrustation, la joaillerie et l'art des métaux précieux / Par Charles Linas...* Paris, 1877—1887. — V. 1—3.

...зовсім аналогічні річі, як античний ковток з Кіпру (с. 313 і інші в праці *Perrot i Chipiez, в Етрурії, Сардинії*) — М. Грушевський покликається на 10-томну працю французьких авторів про античне мистецтво, див.: *Histoire de l'art dans l'antiquité: Égypte, Assyrie, Perse, Asie Mineure, Grèce, Étrurie, Rome / Par Georges Perrot et Charles Chipiez.* — Paris, 1882—1914. — V. 1—10 (Т. 1: L'Égypte. — Т. 2: Chaldée et Assyrie. — Т. 3: Phénicie, Cypre. — Т. 4: Judée, Sardaigne, Syrie, Cappadoce. — Т. 5: Perse, Phrygie, Lydie et Carie, Lycie. — Т. 6: La Grèce primitive, l'art mycénien. — Т. 7: La Grèce de l'épopée, la Grèce archaïque (le temple). — Т. 8: La Grèce archaïque, la sculpture. — Т. 9: La Grèce archaïque, la glyptique, la numismatique, la peinture, la céramique. — Т. 10: La Grèce archaïque, la céramique d'Athènes.)

с. 492 ...важкий стиль, брак елегантії і помилки в рисунку.. грубі верстви емалі — через нехручність в топленні фарб — така оцінка Н. Кондаковим перегородчастих емалей, створених давньоруськими ювелірами, впливає із загальної характеристики мистецтва княжої доби, яке він вважав недосконалим провінційним варіантом мистецтва Візантії і тому менш якісні речі пов'язував з виробами місцевих майстрів. Розглядаючи культурні зв'язки давньоруського мистецтва, Н. Кондаков перебільшував роль Візантії у формуванні культури Старокиївської держави (*Корзухина Г.Ф.* Русские клады IX—XIII вв. — С. 5; *Бочаров Г.Н.* Художественный метал Древней Руси. — С. 16). І хоч справді мистецтво перегородчастої емалі виникло в Давній Русі під прямим впливом Візантії, місцеві ювеліри, творчо засвоївши досвід грецьких майстрів, створили чудові оригінальні твори, які вирізняються у світових колекціях виробів з емаллями.

с. 494 З особливою нетерпеливістю приходиться чекати II т. його "Русских кладов", заповіджених ще в 1896 р. — другий том праці Н. Кондакова

“Русские клады” так і не був опублікований. Ілюстрації до нього використав А.С.Гушин, який у 1936 р. випустив книгу “Памятники художественного ремесла древней Руси X—XIII вв.” (див.: *Корзухина Г.Ф.* Русские клады IX—XIII вв. — С. 6).

В.Л.

Київські мініатюри при Трірській псалтирі

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Київські мініатюри при Трірській псалтирі // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. XLIX. — Кн. V: Наукова хроніка. — С. 1—11. Автограф (фрагмент) зберігається у: ЦДІАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 49, арк. 313—314.

Невелику за обсягом статтю М.Грушевського інспірувала опублікована попереднього року свіжа сенсаційна знахідка німецьких учених та невідкладна реакція на неї російського й польського наукових кіл. Новоідентифіковані серед новіших доповнень до переховуваного тоді в міській бібліотеці північноіталійського міста Чивідале (нині — Чивідале, Археологічний музей провінції Фріулі) німецького рукопису Псалтиря кінця X ст. трірського архієпископа Егберта київські мініатюри кінця XI ст. стали одним із найважливіших відкриттів у скромній спадщині маловідомого найдавнішого періоду історії київського малярства. М.Грушевський наголошує на тому, що він першим з-поміж українських авторів звертається до цього сенсаційного відкриття.

Докладний опис самого рукопису у вступній частині публікації вводить у коло проблем походження та хронології унікальної старокиївської пам'ятки. Мініатюри постали на замовлення Гертруди, сестри польського князя Казимира Відновителя, дружини київського князя Ізяслава Ярославича. М.Грушевський наголошує, що це лише третій ілюстрований кодекс київського походження XI ст. після Остромирового Євангелія 1056—1057 рр. та “Ізборника” князя Святослава Ярославича 1073 р. Ці мініатюри розміщені при доданих до давнішого рукопису латиномовних молитвах, здебільшого присвячених синові княгині-замовниці — князеві Ярополкові-Петру. За знаними літописними фактами та відомостями з текстів молитов, мініатюри можуть бути датовані в межах 70—80-х років XI ст. Яскраво виражений візантійський стилістичний родовід та кириличні написи свідчать про вірогідність їх київського походження. Можливо, це найбільший уцілілий цикл книжкових ілюстрацій київської школи XI ст.

Дослідник справедливо наголосив на особливій вартості ілюстрацій із портретами й саме стосовно них зробив найбільше зауважень у своїх нотатках. Це насамперед мініатюри “Князь Ярополк та княгиня Ірина й княгиня Гертруда перед апостолом Петром” та “Христос коронує князя Ярополка й княгиню Ірину”. Як і його попередники, М.Грушевський обережніший в ідентифікації жіночої фігури під Розп'яттям у третій мініатюрі з княгинею Гертрудою, хоч схильний був вбачати в ній її портрет. Справедливість такого погляду цілком підтвердили результати новіших досліджень. На інших мініатюрах, які, за словами М.Грушевсь-

кого, “мають чисто іконографічний характер”, історик не зупинився. Згодом із них найбільшу увагу привертало зображення тронної Богородиці з Христом, оскільки в ньому схильні були вбачати репліку намісної ікони Успенської соборної церкви Києво-Печерського монастиря. Водночас таку репліку вбачали в іншій, досить відмінній за іконографією київській пам’ятці — іконі Богородиці зі святими Антонієм та Феодосієм Печерськими зі Свенського Успенського монастиря поблизу Брянська (Москва, Державна Третьяковська галерея). Оскільки обидві пам’ятки, цілком очевидно, відтворюють різні зразки, ці здогади не мають достатніх підстав.

Нотатки М.Грушевського завершує подяка німецьким ученим за унікальне поповнення старокиївської малярської спадщини й визнання як наступного завдання дослідників давньоруського мистецтва докладнішого аналізу мініатюр.

Ситуація склалася така, що хоч до київських ілюстрацій німецького Псалтиря надалі зверталися нерідко, сама увага не виходила поза принагідний інтерес. Тому до докладнішого аналізу мініатюр дійшло лише через століття після опублікування статті М.Грушевського й не в українському середовищі. У 2003 р. краківська дослідниця Малгожата Смороґ Ружицька опублікувала окреме обширне монографічне дослідження про київські ілюстрації пізніших додатків до німецького рукопису (*Smorąg Różycka M. Bizantyńsko-ruskie miniatury Kodeksu Gertrudy. O kontekstach ideowych i artystycznych sztuki Rusi Kijowskiej XI wieku. — Kraków, 2003*). Авторка зосередилася насамперед на пошуках широких іконографічних аналогій, майже вичерпно опрацювавши цей важливий аспект унікального старокиївського ансамблю книжкового малярства. На актуальному рівні наукових знань значно складнішим залишається комплекс стилістичних проблем, насамперед через малочисельність оригінальних пам’яток епохи та нинішній стан орієнтації у відповідному колі проблем.

Мистецтвознавчі праці, що вийшли після публікації нотаток М.Грушевського, цілком підтвердили справедливості його зауваження щодо особливої цінності портретного аспекту серії додаткових київських мініатюр Трійського псалтиря. Результати останніх досліджень переконують у винятковому місці портретної теми в старокиївському мистецтві XI ст. Про це свідчить несподіване багатство жанру, яке реалізоване в портреті княжої родини в головній наві Софійського собору, в мініатюрі з портретом “Ізборника” 1073 р., цілій серії мініатюр із портретами на додаткових аркушах Трійського псалтиря, в іконі святих Антонія і Феодосія Печерських, відзначеній у “Слові” Києво-Печерського патерика, у якому йдеться про прихід константинопольських майстрів для спорудження Успенської соборної церкви Києво-Печерського монастиря, та у свенській іконі Богородиці зі святими Антонієм і Феодосієм Печерськими. Цикл мініатюр кінця XI ст., який у 1902 р. впровадив в українську наукову традицію М.Грушевський, належить до найважливіших позицій у цьому винятковому ряді.

В.А.

Львівське Наукове товариство імені Шевченка і його внески у вивчення Південної Русі

Публікується в українському перекладі за виданням: *Грушевский М.* Львовское ученое общество им. Шевченко и его вклады в изучение Южной Руси // Журнал Министерства народного просвещения. — СПб, 1903. — Кн. 3. — С. 117—148.

с. 505 *Хоча Товариство імені Шевченка обмінюється виданнями з досить значною кількістю наукових установ і видань у Росії (звіт Товариства за 1902 рік налічує їх близько 60-ти)* — російські наукові установи могли передплачувати видання НТШ та обмінюватися виданнями з ним, але тільки з науковою метою, адже вільне розповсюдження видань Товариства на землях Російської імперії було заборонене до часу першої Російської революції 1905—1907 рр.

...*“Киевская старина” систематично подає звіти про “Записки” Товариства* — київські науковці Василь Доманицький та Никандр Молчановський регулярно, по кілька разів на рік подавали огляди “Записок НТШ”, див.: Систематический указатель журнала “Киевская старина”: 1882—1906 / Сост. И.Павловский и др. — Полтава, 1911. — С. 148—149.

...в *“Известиях отдела русского языка Академии наук” розпочали систематичні огляди та надрукували огляд видань Товариства за 1898 р.; на сторінках “Журнала Министерства народного просвещения” подавали відгуки на його археографічні видання* — див.: *Лященко А.* Издания ученого Общества имени Шевченка во Львове, в 1898 году // Известия Отделения русского языка и словесности Имп. АН. — СПб, 1900. — Т. 5. — Кн. II. — С. 705—718; [Аноним.] Рец. на: Жерела до історії України-Руси, видає археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка // Журнал Министерства народного просвещения. — СПб, 1903. — Июнь. — Отд. II. — С. 477.

с. 507 *Далі щорічні покажчики подавали в томах 26, 32, 38, 45, 51* — ці покажчики втратили актуальність після виходу ґрунтового видання: Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка: Томи I—CCXL. 1892—2000 / Уклад. В.Майхер. — Львів, 2003.

с. 510 *“Передісторичні знахідки на Кирилівській улиці в Києві” та “Палеолітичні знахідки на Кирилівській улиці” (це, як на мене, досі найнауковіші дослідження, які з’явилися про ці стоянки), та “Магдаленське майстерство на Україні” (“Записки”, т. XLVI* — див.: *Вовк Хв.* Передісторичні знахідки на Кирилівській улиці в Києві // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1899. — Т. I. — С. 1—32; *Вовк Хв.* Магдаленське майстерство на Україні // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. XLVI. — С. 1—12. Ці та інші розвідки Ф.Вовк писав на основі результатів археологічних розкопок, які здійснив київський археолог В.Хвойка, але саме його аналіз цих пам’яток та датування були прийняті в науці; див.: *Брайчевський М.Ю.* Видатний український археолог (до 40-річчя з дня смерті В.А.Хвойки) // Вісник АН УРСР. — К.,

1954. — № 11. — С. 59–61; *Франко О.О.* Федір Вовк — вчений і громадський діяч. — К., 2000. — С. 219–221.

У найближчій книзі “Матеріалів” має вийти його ж велике дослідження про “домікенську культуру” — загадкову культуру, що викликала особливу увагу після нещодавніх знахідок В.Хвойки, походження якої досі так і не з’ясували — див.: *Вовк Хв.* Вироби передмікенського типу у неолітичних становищах на Україні // *Матеріали до українсько-руської етнології.* — Львів, 1903. — Т. VI. — С. 1–27. Фактично Ф.Вовк став науковим відкривачем та популяризатором у європейських наукових часописах археологічної культури, відомої тепер під назвою трипільська, див.: *Франко О.О.* Федір Вовк. — С. 219–225.

... “Знахідки у могилах між Верем’ем і Стретівкою і біля Трипілля” (“Матеріали”, т. III), описані тим же Волковим у невеликій замітці — див.: *Вовк Хв.* Знахідки у могилах між Верем’ем і Стретівкою і біля Трипілля // *Матеріали до українсько-руської етнології.* — Львів, 1899. — Т. III. — С. 1–11.

с. 511 Цінні вказівки чи виправлення містяться у деяких археологічних публікаціях, таких як рецензія Ястребова на “Кургани” графа Бобринського (“Записки”, т. VII), В.Доманицького про археологічні карти Волинської і Подільської губерній (т. L) — див.: *М.А. [Ястребов Володимир].* Рец. на публ.: Бобринский А. Курганы и случайные археологические находки близ м. Смелы. — СПб, 1887 // ЗНТШ. — Львів, 1895. — Т. VII: Бібліографія. — С. 1–8; *Доманицький В.* Рец. на публ.: Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии. — М., 1901 // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. L: Бібліографія. — С. 3–7; *Доманицький В.* Рец. на публ.: Антонович В.Б. Археологическая карта Вольнской губернии. — М., 1900 // Там само. — С. 7–10.

...нове видання, в якого зроблять і німецький переклад для видання, яке здійснюватиме фірма “В. С. Teubner” у Ляйпцігу — німецький переклад вийшов тільки у 1906 р. під назвою: *Geschichte der ukrainischen (ruthenischen) Volkes.* — Leipzig, 1906. — Bd. I: Urgeschichte des Landes und des Volkes Anfange des Kiewer Staates / Autorisierte Übersetzung aus der zw. ukrainischen Aufgabe.

с. 514 ...за винятком нещодавно надрукованого в “Киевской старине” огляду перших трьох томів, я не знаходив у російській науковій літературі жодних відомостей про нього — див.: *Доманицький В.* Рец. на: Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 1–3. — 1897–1900 // Киевская старина. — К., 1902. — Дек. — С. 186–193. Цей же автор у 1903 р. прорецензував наступний 4-й том монументальної праці М.Грушевського, див.: *Доманицький В.* Рец. на: Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. 4. — 1903 // Киевская старина. — К., 1902. — Дек. — С. 163–171.

...з огляду берлінського професора Брікнера про перші два томи “Історії” у виданні “Archiv für Slavische Philologie” (т. XXII, с. 293) — див.: *Brückner A. Hruszewski M.* Istorija Ukrainy-Rusy. — Lwiv, 1899–1900 // Archiv für slavische Philologie. — Berlin, 1900. — Т. XXII. — С. 293–300.

с. 516 *Моя рецензія на його опис Київщини і Брацлавщини (у т. XXII "Źródła") у XVII т. "Записок"... рецензія С.Томашівського на галицькі матеріали (т. XVIII "Źródła"), "Записки", т. L.* — див.: Грушевський М. Рец. на публ.: Źródła dziejowe. — Warszawa, 1897. — Т. XXII: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. XI: Ziemie ruskie, opisane przez Alexandra Jabłonowskiego. Ukraina (Kijów — Braclaw) // ЗНТШ. — Львів, 1897. — Т. XVII. — С. 9–22; *Томашівський С.* Рец на публ.: Źródła dziejowe. — Warszawa, 1902. — Т. XVIII: Część 1: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. VII: Część 1: Ziemie Ruskie. Ruś Czerwona opisana przez Alexandra Jabłonowskiego // ЗНТШ. — Львів, 1903. — Т. LI. — С. 29–33.

с. 517 *Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII–XVIII в.* — "Записки", т. LI — М.Грушевський написав передмову до цієї збірки документів, яку уклав М.Зубрицький, див. с. 102 нашого видання.

с. 518 *...драму Тимона Заборовського "Bohdan Chmelnicki"...* — І.Франко про автора та його драму написав окрему працю, див.: Франко І. Хмельницький — непризнаний польський патріот // ЗНТШ. — Львів, 1898. — Т. XXIII–XXIV. — С. 9–17.

с. 522 *Статті: І.Кокорудза — про Омеляна Огоновського — ("Записки", т. V); Кониського — про Дикарива ("Літературно-науковий вістник", 1900, кн. X–XI); мої — про Лазаревського й О.Маркевича ("Записки", т. XLVII і LXV)* — див.: Кокорудз І. Професор доктор Омелян Огоновський. Огляд його життя і наукової та літературної діяльності // ЗНТШ. — Львів, 1895. — Т. V. — С. 1–34; *Кониський О.* До життєпису М.О.Дикарива // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1900. — Т. XII. — Кн. 10. — С. 10–29; Кн. 11. — С. 75–91; *Грушевський М.* Пам'яті Олександра Лазаревського // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. XLVII. — С. 1–10; *Грушевський М.* Пам'яті Олексія Маркевича // ЗНТШ. — Львів, 1903. — Т. LV. — С. 1–14.

с. 523 *... (це доповнення до його великої праці про Вишенського) — див.: Франко І.* Іван Вишенський і його твори. — Львів, 1895 (перевидано: Франко І.Я. Зібрання творів у 50 т. — К., 1981. — Т. 30. — С. 7–211).

с. 524 *Він видав у двох томах корпус легенд, за усною традицією галицького народу ("Етнографічний збірник", т. XII–XIII)* — див.: Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. — Львів, 1902. — Т. 1–2 (= Етнографічний збірник, т. XII–XIII).

с. 526 *...у 26 виданих томах "Літературно-наукового вістника": Б.Грінченка — про Олександра Куліша; І.Франка — про Старицького; Ю.Кміта — про Карпенка-Карого; О.Маковей — про Кобилянську, Чайківського, Грабовського, Бордуляка; мої — про Кобринську й Семанюка та ін.* — йдеться про публікації: Франко І. Михайло П. Старицький // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1902. — Т. 18. — С. 43–67, 126–138; Т. 19. — С. 15–26; *Грінченко Б.* Поет жіночого горя: О.М. Кулішева (Ганна Барвінок) // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1900. — Т. 11. — С. 185–202; *Кміт Ю.* Карпенко-Карий (Іван Тобілевич) // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1900. —

Т. 12. — С. 1–22; *Маковей О.* Андрій Чайковський: літературно-критична студія // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1898. — Т. 1. — С. 152–173; *Він же.* Ольга Кобилянська: літературно-критична студія // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1899. — Т. 5. — С. 28–51; *Він же.* Павло Грабовський: дещо про його життя і діяльність // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1899. — Т. 6. — С. 22–37; *Він же.* Тимотей Бордуляк (Т.Ветлина) // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1898. — Т. 3. — С. 59–82; *Грушевський М.* Кобринська Наталя // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1900. — Т. 9. — С. 1–23; *Грушевський М.* Рец. на: Семенюк Й. (Марко Черемшина). Карби, новелі з гуцульського життя. — Чернівці, 1901 // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1902. — Т. 19. — С. 128–134.

с. 527 ...збірник статей Драгоманова з української народної словесності й літератури, який видає філологічна секція. Два опубліковані томи містять перекладені статті, що друкувалися в Росії; у наступних томах збірника мають вийти чужомовні статті — див.: [*Драгоманов М.*] Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство. — Львів, 1899–1900, 1906–1907. — Т. 1–4 (= Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка, т. II і III, VII і X).

М.К.

[Виступ на звичайних загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка 29 червня 1904 р.]

Публікується за виданням: [*Грушевський М.*] [Виступ на звичайних загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка 29 червня 1904 р.] // Хроніка НТШ. — Львів, 1904. — Ч. 19. — С. 1–3.

Цей і наступний виступи є звітами діяльності Товариства відповідно за 1903 і 1904 рр. М.Грушевський веде мову про розбудову матеріальної бази Товариства за ці роки, наголошує на фінансовій скруті, не заглиблюючись детально в характеристику наукової роботи, як це він робив раніше у “Записках для загальних зборів 1896 і 1898 рр.” (*Грушевський М.* Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в 1895 р. Записка для загального збору р. 1896 // *Він же.* Твори: У 50 т. — Львів, 2004. — Т. 6. — С. 534–541; *Він же.* Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в 1896 і 1897 рр. Записка для загального збору 1898 р. // Там само. — С. 542–549).

с. 533 ...Товариство скінчило десять літ від першої своєї реформи на взір європейських академій наук — М.Грушевський має на увазі реформування Товариства імені Шевченка на наукове в 1892 р. Проект реформи запропонував О.Барвінський у 1890 р. За реформою у Товаристві були створені три секції: історично-філософська, філологічна і математично-природописно-лікарська. На

думку М.Грушевського, перетворенню НТШ у наукову установу посприяли дві обставини: “зріст матеріяльних засобів Товариства і поява в Товаристві людей, що спеціально займалися організацією наукової роботи” (*Грушевський М. Дотеперішній розвій Наукового товариства імені Шевченка // Хроніка НТШ. — Львів, 1900 — Ч. 1. — С. 8–9*).

...з чотирьох академій Німеччини дві лише мають сей титул — наукові установи зі статусом академії існували в чотирьох німецьких містах: Берліні, Мюнхені, Ляйпцигу та Геттінгені, проте формальний статус мали академії лише у двох перших містах.

Запомогу, признану Міністерством освіти ще в червні... — було надано одноразову грошову допомогу в сумі 2000 корон (*Хроніка НТШ. — Львів, 1904. — Ч. 17. — С. 3*).

с. 534 ...що привели були до кризи в 1901 р. — криза виникла внаслідок того, що М.Грушевський 12 липня 1901 р. відмовився від головування в НТШ. Причиною відмови стали звинувачення його в роздачі стипендій молодим дослідникам без конкурсу (В.Шухевич), у суб’єктивному веденні рецензійного відділу “ЗНТШ” (С.Дністрянський). Інша причина конфлікту — виплачування гонорарів членам НТШ, які друкувалися в його виданнях. В.Шухевич критикував М.Грушевського за виплату малих гонорарів. М.Грушевський, який до того часу їх не брав, у 1901 р. зажадав у сумі 800 корон. Його звинуватили в тому, що він хоче фінансово підірвати товариство. Детальніше про цей конфлікт див.: *Хроніка НТШ. — Львів, 1901. — Ч. 7. — С. 4; Ч. 8. — С. 2; 1902. — Ч. 10. — С. 5–8; Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство імені Тараса Шевченка. 1892–1930. — Мюнхен, 1970. — С. 49–54.*

Майже цілий рік забсорбовувала увагу і енергію членів справа зміни статуту — спроби змінити статут Товариства на загальних зборах 25 березня і 4 квітня 1903 р. були безуспішними. На кінець 1903 р. запропоновані два проекти зміни статуту — І.Франка та С.Дністрянського. Детальніше про перебіг справи зміни статуту Товариства див.: *Хроніка НТШ. — Львів, 1904. — Ч. 18. — С. 1–5; Ч. 19. — С. 7–11.*

А.Ф.

[Виступ на звичайних загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка 19 цвітня 1905 р.]

Публікується за виданням: [*Грушевський М. Виступ на звичайних загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка 19 цвітня 1905 р.*] // *Хроніка НТШ. — Львів, 1905. — Ч. 22. — С. 1–6.*

с. 535–536 Тільки справа допущення моєї “Історії України-Руси” до Росії була полагоджена, очевидно — в зв’язку з виходом моєї короткої історії України по-російськи — йдеться про видання: *Очерк истории украинского народа. — СПб, 1904.*

с. 536 ...так само поновне представлення уже до нового міністра внутрішніх справ... — міністром внутрішніх справ Росії з 20 січня по 22 жовтня 1905 р. був Булігін Олександр Григорович (1851—1919 рр.).

Так у минулому році Товариство наше ввело в життя нову коштовну й цінну галузь — переплетничу роботу — питання відкриття переплітні обговорювали довгий час представники НТШ і Магістрату Львова. 1 квітня 1904 р. Магістрат відмовив у видачі промислової карти на заснування переплітні через відсутність у статуті Товариства положення про неї (Хроніка НТШ. — Львів, 1904. — Ч. 18. — С. 8). Повторне подання від 12 жовтня цього року до Магістрату про видачу промислової карти взято до уваги (Там само. — Ч. 20. — С. 1; Ч. 21. — С. 4).

...розумію книгарню Товариства — книгарня на вул. Театральна, буд. 1 була заснована на початку 1905 р. Ідея її відкриття виникла у членів виділу в середині 1903 р. Виділ спершу вагався в доцільності реалізації такого проекту, оскільки побоювався надмірних фінансових витрат, однак після кількох дискусій ухвалено заснувати книгарню. На засіданні виділу Товариства 27 листопада 1904 р. прийнято рішення розмістити книгарню в кам'яниці Дідинського на вул. Театральна, буд. 1. За конкурсом виділ вибрав представника віденської книгарської фірми Августа Дермаля на управителя книгарні з умовою її якісного облаштування (Там само. — 1903. — Ч. 16. — С. 3; Ч. 17. — С. 5; 1904. — Ч. 20. — С. 3; Ч. 21. — С. 4–5).

...Ставропігійська книгарня зайняла супроти української книжки навіть дуже неприхильне становище — книгарня була складовою частиною Ставропігійського інституту, який поряд з іншими культурно-освітніми установами (Народний дім, Галицько-Руська матиця) перебував у руках москвофільської інтелігенції Львова. На початку ХХ ст. москвофіли зайняли вкрай ворожу позицію супроти українських національних осередків Львова. Детальніше про москвофілів див.: Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині ХІХ—на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 1999. — Вип. 34. — С. 231–268.

с. 537 ...прийняв іще одну інституцію минулого року — Академічний дім — необхідність побудови Академічного дому стали активно обговорювати з кінця 1903 р. На засіданні виділу Товариства 22 червня 1904 р. затверджено фундаційний акт Академічного дому. Основною метою його будівництва було надати українським студентам дешеві помешкання і харчування. М.Грушевський у пресі закликав робити внески для побудови гуртожитку. На кінець 1904 р. вже було зібрано 73 000 корон. На ці гроші купили земельну ділянку на розі вулиць Супінського (сьогодні — М.Кочубинського) і Мохнацького (сьогодні — М.Драгоманова) та до осені 1906 р. завершили будівництво. Детальніше про це див.: Хроніка НТШ. — Львів, 1903. — Ч. 16. — С. 3–4; 1904. — Ч. 19. — С. 3; 1905. — Ч. 21. — С. 6–7; 1907. — Ч. 29. — С. 6.

З семи загальними зборами увійде в життя новий статут Товариства — наприкінці 1903 р. було подано два проекти змін до статуту — І.Франка та С.Дністрянського. На надзвичайних загальних зборах НТШ 4 квітня 1904 р. відбулося обговорення обох проектів. За результатами голосування були внесені переважно зміни, які запропонував І.Франко, хоча з деякими поправками відповідно до проекту С.Дністрянського. Остаточний варіант статуту був ухвалений на загальних зборах Товариства 29 червня 1904 р., а затверджений Намісництвом 25 серпня цього ж року. Детальніше про обговорення змін до статуту та їх внесення див.: Проект статуту НТШ у Львові. — [Львів, 1904]. — 8 с.; Статут НТШ у Львові. — [Львів, 1904]. — 8 с.; Хроніка НТШ. — Львів, 1904. — Ч. 17. — С. 1; Ч. 18. — С. 1–5; Ч. 19. — С. 7–11; 1905. — Ч. 21. — С. 1.

...постановив передати надалі “Літературно-науковий вістник” Українсько-руській видавничій спілці — 12 квітня 1905 р. на засіданні виділу Товариства прийнято рішення в кінці травня передати “ЛНВ” Українсько-руській видавничій спілці (Хроніка НТШ. — Львів, 1905. — Ч. 23. — С. 3). Книгу VI (червень) тому XXX “ЛНВ” за 1905 р. видала ця спілка (ЛНВ. — Львів, 1905. — Т. XXX. — Кн. VI. — С. 288). Зазначене акціонерне товариство засноване в 1899 р. з ініціативи М.Грушевського з метою видання творів української і світової літератури, а також науково-популярних книг. Українсько-руська видавнича спілка із перервою діяла до 1932 р. (Енциклопедія українознавства. — Львів, 2000. — Т. 9. — С. 3455).

с. 538 ...що тягнеться ще від пам’ятної кризи й піврічного застою в діяльності Товариства зимою 1901–1902 рр. — див. прим. в попередньому коментарі на с. 663.

...зводять організаційну роботу Товариства майже до роботи Іксіона — нерезультативну роботу Товариства М.Грушевський порівнює з безперервним кружлянням у вогняному колесі міфічного героя Іксіона, якого за вбивство його тестя Деонея та перелюбство з богинею Нефелюю боги покарали цією мукою.

...Восени минулого року археографічна комісія прийняла проект такої колективної роботи — йдеться про низку археографічних експедицій до закордонних архівів (Варшава, Москва, Санкт-Петербург, Київ та ін.) з метою виявлення й опрацювання документів, що стосуються історії козаччини кінця XVI—XVIII ст. На засіданні виділу Товариства 27 листопада 1904 р. ухвалено виділити частину грошей із бюджету археографічної комісії на потреби “систематичного збирання архівних матеріалів до історії України” (Хроніка НТШ. — Львів, 1904. — Ч. 20. — С. 3). М.Грушевський 2 листопада 1904 р. запропонував археографічній комісії записку у справі видання корпусу матеріалів до історії козаччини (публікацію див. на с. 539–540 нашого видання). Цього ж року, 12 червня та 1 листопада, прийнято рішення про відрядження до архівів перших археографів — І.Джиджори, В.Герасимчука, І.Кревецького, І.Крип’якевича (Там само. — Ч. 23. — С. 10; Ч. 24. — С. 18).

Записка, предложена археографічній комісії в справі видання корпусу матеріалів до історії козаччини

Публікується за виданням: [Грушевський М.] Записка, предложена археографічній комісії проф. Грушевським в справі видання корпусу матеріалів до історії козаччини // Хроніка НТШ. — Львів, 1905. — Ч. 24. — С. 19–21. Передрук у виданні: Едиційна археографія в Україні у ХІХ–ХХ ст.: Плани, проекти, програми видань. — К., 1993. — Вип. 1. — С. 155–157.

Публіковану записку оприлюднив учений на засіданні археографічної комісії НТШ 2 листопада 1904 р. Фактично в цій записці поглиблювався запропонований ще в 1894 р. план видання козацьких матеріалів з московських архівів (див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2003. — Т. 5. — С. 30, 397–398). У новому проекті М.Грушевський зазначав “уривковий та випадковий” характер попередніх видань, що тільки принагідно торкаються історії козаччини. Дослідник попередньо визначив коло бібліотек та архівів, у яких мали побувати археографи. Насамперед це російські та польські архіви, де збереглося найбільше козацьких матеріалів. Окрім цього, в поле зору дослідників під час реалізації проекту потрапили архіви та бібліотеки у Відні, Римі, Стокгольмі, Лондоні та інших європейських містах.

У перші роки виконання проекту в археографічні подорожі вирушили учні М.Грушевського: І.Крип'якевич, І.Кривецький, І.Джиджора, В.Герасимчук (*Кап-раль М.* Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (нарис історії діяльності) // Український археографічний щорічник. — К., 1999. — Нова серія. — Вип. 3–4. — С. 61). Пізніше до проекту долучилися С.Томашівський, Ф.Голійчук, М.Кордуба, В.Липинський, І.Шпитковський, а також член археографічної комісії зі Швеції Альфред Єнсен. Попри несприятливі фінансові обставини, а пізніше й Першу світову війну та буремні роки революцій, вдалося реалізувати частину цього проекту в серії “Жерела до історії України-Руси”; див.: *Жерела до історії України-Руси.* — Львів, 1908. — Т. 8 (= Матеріали до історії української козаччини, т. 1: Документи по р. 1631 / Вид. І.Крип'якевич), Т. 12 (= Матеріали до історії української козаччини, т. 5: Акти до Хмельниччини 1648–1657 рр. / Вид. М.Кордуба); 1924. — Т. 16. Останній том видав С.Томашівський, але вже в іншій серії: Ватиканські матеріали до історії України. Нещодавно Я.Федоруку вдалося віднайти та видати фактично підготовані до друку матеріали, які зібрав під час реалізації проекту В.Герасимчук; див.: *Герасимчук В.* Матеріали до історії козаччини ХVІІ віку. Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944). — Львів, 1994 (= Львівські історичні праці, вип. 1). Окрім власне археографічних здобутків, слід зазначити велику кількість окремих документів та статей і розвідок з козацької історії, що видали М.Грушевський та всі залучені до проекту вчені. Отже, згаданий проект видання джерел можна вважати доволі успішним.

с. 539 ...збірник джерел — “Акты Южной и Западной России”, *розпочатий Костомаровим... дійшовши до р. 1678* — загалом у цій джерельній серії вийшло 15 томів упродовж 1863–1890 рр., див.: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. — СПб, 1863–1890. — Т. 1–15.

Все інше, що видавалося перед тим і по тим (як “Памятники”... “Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego”, “Archiwum Jana Zamojskiego”... — йдеться про такі видання: Акты Московского государства, изданные Императорской академией наук. — М., 1890–1894. — Т. 1–2; Архив Юго-Западной России. — К., 1863–1902. — Ч. 3. — Т. 1–5; Кулиш П.А. Материалы для истории воссоединения Руси. — М., 1877. — Т. 1; Памятники, изданные ВКДА. — К., 1845–1847 (друге вид.: 1897–1898). — Т. 1–3; Эварницкий Д.И. Сборник материалов для истории запорожских казаков. — СПб, 1888; Akta historyczne do panowania Stephana Batorego, króla polskiego // Biblioteka ordynacyi Krasińskich. — V. 5–6 / Muzeum Konstantego Świdzińskiego / Wyd. J.Janicki. — Warszawa, 1881; Jakuba Michałowskiego, wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego Księga pamiętnicza / Wyd. A.Z.Helcel. — Kraków, 1864; Listy St. Żółkiewskiego 1584–1620. — Kraków, 1868; Piśma do wieku i spraw Jana Sobieskiego / Zebr. i wyd. F.Kluczycki. — Kraków, 1880–1881; Sobieski W., Siemeński J. Archiwum Jana Zamoyskiego. — Warszawa, 1904. — Т. 1.

З перерванням “Актов Ю[жной] и З[ападной] России” не стало видавництва, присвяченого систематичному видаванню матеріалів до історії козаччини — останній, 15-й том “Актов ЮЗР” вийшов у 1890 р.

...я звертав увагу... здобували собі практичні підстави для самостійної роботи над архівальним і взагалі археографічним матеріалом — учасниками відомого історичного семінару, який вів М.Грушевський, стало багато пізніше відомих істориків його школи: С.Томашівський, І.Крип'якевич, І.Джиджора, І.Кревецький, В.Герасимчук та ін. (Михайло Грушевський і львівська історична школа: Матеріали конференції. Львів, 24–25 жовтня 1994 р. — Львів, 1995).

с. 540 *Головними етапами археографічної роботи для свого корпусу, окрім львівських збірок, в значній мірі вже використаних, вважаю такі: краківські збірки... інші збірки поменшого для сеї справи значіння — сучасне місцезнаходження більшості згаданих збірок див.: Кулаковський П. Коментарі // Грушевський М. Твори: У 50 т. — Львів, 2003. — Т. 5. — С. 397–400. Деякі збірки, наприклад, з “Ординації Красінських” у Варшаві, назавжди втрачені для науки, оскільки згоріли під час Другої світової війни.*

Самий хід роботи я проектував би в таких головних рисах: розділити роботу хронологічно (напр., до Хмельниччини, від смерті Хмельницького до 1664 р., часи Дорошенка і Самойловича, часи Мазепи і Скоропадського) — як керівник проекту М.Грушевський визначив періоди, над якими мали працювати його учні: І.Крип'якевич — від початків козаччини до 1648 р., В.Герасимчук — 1657–1665 рр., І.Кревецький — 1665–1676 рр., І.Джиджора —

1720—1740 рр. Пізніше до проекту долучилися ще й інші вчені, див: *Капраль М.* Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (нарис історії діяльності). — С. 61—62.

...не чекаючи своєї черги з "Пам'ятками" — археографічна комісія НТШ також одночасно зі "Жерелами до історії України-Руси" видавала серію "Пам'ятки української мови та літератури".

М.К.

Розділ V. НЕКРОЛОГИ

Петро Лашкар'єв (Некролог)

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Петро Лашкар'єв (Некролог) // ЗНТШ. — Львів, 1900. — Т. XXXIII. — Кн. I. — Miscellanea. — С. 4—5.

Лашкар'єв Петро Олександрович (народився 1833 р. у с. Лунівка Обоянського пов. Курської губ. — помер 09.09(28.08).1899 в Києві) — історик, археолог, педагог.

Бібліографія праць П.Лашкар'єва: Археологическая летопись Южной России. — К., 1899. — Т. I. — С. 151—152; Императорское московское археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864—1914 гг.). — М., 1915. — Т. 2. — С. 196—197; *Каргер М.К.* Древний Киев: Очерк по истории материальной культуры древнерусского города. — М.; Л., 1961. — Т. II: Памятники Киевского зодчества X—XIII вв. — С. 515.

Література: *Є[фремов] С.* Петро Олександрович Лашкар'єв // ЛНВ. — Львів, 1899. — Т. VIII. — Ч. II. — С. 186; *Каргер М.К.* Древний Киев: Очерк по истории материальной культуры древнерусского города. — М.; Л., 1961. — Т. II: Памятники Киевского зодчества X—XIII вв.; Лашкар'єв Петр Александрович // Императорское московское археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864—1914 гг.). — М., 1915. — Т. 2. — С. 196—197; П.А.Лашкар'єв (Некролог) // Киевская старина. — К., 1899. — № 9. — С. 118.

с. 543 ...перша загальна праця — "Религиозная монументальность" ... — праця опублікована у виданні: Труды Киевской духовной академии. — К., 1866. — № 1. — С. 44—85; № 2. — С. 231—292.

...стаття про кийівську церкву Спаса на Берестовім — праця під назвою "Что осталось от древней Киевской церкви Спаса на Берестове?" видрукувана у виданні: Труды Киевской духовной академии. — К., 1867. — Т. III. — № 7. — С. 127—138. Також статтю автор вмістив у книгу "Церковно-археологические очерки, исследования и рефераты" (К., 1898).

...причинок "До питання про суздальську архітектуру XII в." — див.: Вгляд на архитектуру XII в. в Суздальском княжестве // Труды I Археологического съезда в Москве (1869). — М., 1871. — Т. I. — С. 267—271.

...*Київський з'їзд 1874 р.* — йдеться про III Археологічний з'їзд, що відбувся в Києві в серпні 1874 р.

...*реферат — "Київська архітектура X–XII в."* — у цій доповіді П. Лашкар'єв зробив важливі висновки щодо реконструкції первісного вигляду Софії Київської. Дослідження було опубліковане у виданні: Труды III Археологического съезда в Киеве (1874). — К., 1878. — Т. I. — С. 263–282.

...*розвідки про останки церкви на Кудрявці, що проф. Лашкар'єв уважав церквою св. Симеона... про останки Гнилицького монастиря...* — див. його праці: Развалины церкви св. Симеона и Копырев конец древнего Киева // Труды Киевской духовной академии. — К., 1879. — Т. II. — № 5. — С. 96–121; Киворий как отличительная архитектурная принадлежность алтаря в древних церквях // Там само. — К., 1883. — Т. I. — № 1. — С. 129–147; Останки древних зданий Киево-Печерской Лавры // Там само. — С. 119–128; Останки древнего храма в г. Переяславе // Киевская старина. — К., 1889. — № 1. — С. 204–210; Дача Киево-Братского монастыря "Церковщина" // Чтения Церковно-археологического общества при КДА. — К., 1899. — Вып. 2. — С. 1–9 та окремих відбиток.

...*інтересний реферат про свої дослідні над останками давньої будови в Чернігові і Новгород-Сіверському* — реферат був виголошений на XI Археологічному з'їзді в Києві у 1899 р. Опублікований після смерті вченого: Церкви Чернигова и Новгорода Сиверского // Труды XI Археологического съезда. — К., 1902. — Т. II. — Ч. 2. — С. 146–164.

С.П.

Митрофан Дикар'єв (Некрологічна звістка)

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Митрофан Дикар'єв (Некрологічна звістка) // ЗНТШ. — Львів, 1900. — Т. XXXIII. — Кн. I. — Miscellanea. — С. 5–6. Передруковано у виданні: ЛНВ. — Львів, 1900. — Т. IX. — С. 73.

Дикар'єв Митрофан Олексійович (псевд. — М. Крамаренко, М. Крамар; народився 12.06(31.05).1854 в с. Борисівка Валуйського пов. Воронежської губ., тепер Волоконовського р-ну Белгородської обл. — помер 26(14).12.1899 в Катеринодарі, тепер Краснодар, Росія) — український етнограф, фольклорист.

У ЦДІАУК зберегли 32 листи М. Дикар'єва до М. Грушевського за 1894–1899 рр. (ф. 1235, оп. 1, спр. 449. — С. 1–93), у яких обговорюються питання публікації праць М. Дикар'єва у виданнях НТШ. Збереглися також 11 листів родички, Дикар'євої Уляни Іванівни, до М. Грушевського, яка опікувалася передачею наукової спадщини та бібліотеки М. Дикар'єва НТШ (ЦДІАУК. — Ф. 1235, оп. 1, спр. 450. — С. 1–36; 1900–1904 рр.).

Бібліографія праць М. Дикар'єва: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. — Т. I. — К., 1930; *Старков В.* "Золоті зерна науко-

вого пізнання” (Епістолярна спадщина Митрофана Дикаріва) // Пам’ять століть. — К., 2000. — № 1–2. — С. 52–53.

Література: *Возняк М.* Ол.Кониський і перші томи “Записок” (З додатком його листів до Митр. Дикарева) // ЗНТШ. — Львів, 1929. — Т. СЛ. — С. 339–390; *Кониський О.* До життєпису М.О.Дикарева // ЛНВ. — Львів, 1900. — Т. XII. — Кн. 10. — С. 10–29; Кн. 11. — С. 75–91; *Старков В.* “Золоті зерна наукового пізнання”. — С. 14–53; *Франко І.* Передмова // По-смертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору й міфології. — Львів, 1903. — С. V–XII.

с. 545 ...аби люди, що ближче зналися з небіжчиком, подали докладніші звістки про життя його — найповніші відомості про М.Дикаріва подав О.Кониський: До життєпису М.О.Дикарева. — Кн. 10. — С. 10–29; Кн. 11. — С. 75–91. У фонді О.Кониського (відділ рукописів Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України. — Ф. 77) зберігаються численні матеріали про М.Дикаріва (автобіографія, спогади про етнографа без зазначення автора і дати, “Опис паперів, котрі zostались після М.О.Дикаріва”, листи М.Дикаріва до О.Кониського та Я.Бодуена де Куртене, листи О.Кониського, В.Беренштгама, В.Василенка, М.Комарова, Ф.Вовка, М.Драгоманова до М.Дикаріва), які, вірогідно, були використані при підготовці нарису.

Етнографічні публікації він розпочав в 80-х рр. в воронезьких виданнях — про початок своєї наукової діяльності М.Дикарів повідомляв у листі до Ф.Вовка від 14 (26) серпня 1896 р.: “<...> Сей рік припадає 20-літтю моєї літературної діяльності, котра почалася, ще коли я був школяром, статтю “Мандрують”, надрукованою в “Воронеж[ском] телеграфі” (див.: *Старков В.* “Золоті зерна наукового пізнання”. — С. 33). Серед надрукованих у 1880-х рр. праць М.Дикаріва відома його передмова до видання “Малорусские песни, собранные в окрестностях города Павловска по Острожскому и Павловскому уездам И.Омельченком” (Воронеж, 1888). Дослідник творчої спадщини етнографа В.Старков припускає, що в подальші роки були опубліковані й інші праці, але вони поки що невідомі.

...його філологічна праця про воронезький міщанський говір... — йдеться про першу значну наукову працю М.Дикаріва “Очерк воронезького міщанського говора, сравнительно с украино-русским наречием”, що була надрукована у збірці його матеріалів “Воронежский этнографический сборник” (Воронеж, 1891).

...“Программа для этнографического исследования народной жизни в связи с голодом и холерою” — праця опублікована у виданні: Кубанский сборник. — Екатеринодар, 1894. — Т. 3. — С. 1–21.

...“Царские загадки” — праця під назвою “О царских загадках. I” вийшла у виданні: Этнографическое обозрение. — 1896. — Т. 31. — № 4. — С. 1–64.

“Чорноморські народні казки й анекдоти”... — добірка опублікована у виданні: Етнографічний збірник. — Львів, 1896. — Т. II. — С. 1–50. Велика

збірка казок М. Дикарива “З народних уст” була заборонена і вилучена царською цензурою і разом з іншими матеріалами надійшла до Петербурзької публічної бібліотеки. Досі не опублікована.

...“*До збирання відомостей про громади і збірки сільської молоді*”... — ця праця під назвою “Програма для збирання відомостей про громади і збірки сільської молоді (вулицю, вечірніці, досвідки і складки)” вийшла у виданні етнографічної комісії НТШ: Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1900. — Т. 3. — С. 1–15. Після смерті етнографа у цьому ж виданні вийшла добірка: Збірки сільської молодіжи на Україні / З паперів М. Дикарева; Передмова В. Гнатюка // Матеріали до української етнології. — Львів, 1918. — Т. 18. — С. 170–275.

Останніми часами небіжчик ладив для видань Товариства народний календар — про свою працю над календарем М. Дикарів повідомляв М. Грушевському в листі від 16 квітня 1899 р. (ЦДДАУК. — Ф. 1235, оп. 1, спр. 449. — С. 83). Календар вийшов у виданні “Матеріали до українсько-руської етнології” (1905. — Т. 6. — С. 114–204) під назвою “Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині”.

С.П.

Пам'яті Олександра Кониського

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Пам'яті Олександра Кониського // ЗНТШ. — Львів, 1901. — Т. XXXIX. — Кн. I. — С. 1–14.

Автограф некролога з підписом “М. Грушевський” зберігається в ЦДДАУК (ф. 1235, оп. 1, спр. 244, арк. 3–16). Цей том “ЗНТШ” вийшов із посвятою «Пам'яті Олександра Кониського, останнього з основателів Товариства імені Шевченка, його почесного й дійсного члена, постійного співробітника “Записок»».

Скорочений варіант некролога під назвою “Кониський Олександр: Нар. 18 (30). [sic!] VIII. 1836 — Пом. 29/IX (11/XII) [sic!] 1900” опубліковано у виданні: Хроніка українсько-руського НТШ у Львові. — 1901. — Вип. I. — Ч. 5. — С. 21–29. Підпис: *М.Г.* Передрук цього тексту здійснено у виданні: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2002. — Т. 1. — С. 227–233.

Кониський Олександр Якович (народився 18(06).08.1836 на хуторі Переходівка, тепер село Ніжинського р-ну Чернігівської обл. — помер 12.12(29.11). 1900 в Києві; похований на Байковому кладовищі; у 1927 р. з ініціативи С. Єфремова керівництво ВУАН на могилі О. Кониського встановило надгробок у вигляді козацького хреста) — письменник, публіцист, педагог, громадсько-політичний діяч. Навчався в Чернігівській гімназії та Ніжинській дворянській школі. Член Київської старої громади. Як член Міської думи домагався введення української мови в школах. Провідник ідеї національної єдності українців Галичини та Наддніпрянщини, співпраці їхніх культурно-освітніх та громадських ор-

ганізації, видавництва. Один із фундаторів Товариства ім. Шевченка (1873) та ініціатор реформування його в Наукове товариство ім. Шевченка (1892). Дійсний член НТШ.

Відіграв важливу роль у становленні М.Грушевського як громадського діяча. Взаємне листування М.Грушевського з О.Кониським висвітлює їхні стосунки і творчу співпрацю. Листи М.Грушевського до О.Кониського, що зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України та Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника НАН України і охоплюють період 1894–1898 рр., опубліковані у виданні: *Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Г.Бурлака.* — Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. — Т. 1. — С. 53–71. Листи О.Кониського до М.Грушевського 1889–1898 рр. із ЦДІАУК (ф. 1235, оп. 1, спр. 547, 871, 873) готуються до друку в т. 3 епістолярної спадщини вченого.

Бібліографія праць О.Кониського: Доманицкий В. Библиографический указатель сочинений А.Я.Конисского, написанных по-малорусски // Киевская старина. — К., 1901. — № 1. — С. 131–151; Українська літературна енциклопедія. — К., 1900. — Т. 2. — С. 553–554; Українські письменники: Біобібліографічний словник: У 5 т. — К., 1963. — Т. 2. — С. 440–442.

Література: Антонович М. Дві замітки до життєпису О.Я.Кониського // Український історик. — 1971. — Ч. 1–2 (29–30). — С. 89–94; *Антонович М.* О.Кониський і М.Грушевський // Український історик. — 1984. — Ч. 1–4 (81–84). — С. 48–63; *Возняк М.* Ів. Белей і Ол. Кониський. До зв'язків Галичини з Наддніпрянщиною в 80 рр. ХІХ ст. — Львів, 1928; *Він же.* М. Драгоманов у відновленій “Правді”. З додатком його листів до Ол.Барвінського й Ол.Кониського та й останнього до нього // За сто літ. — К., 1930. — Кн. 5. — С. 229–329; *Він же.* Ол.Кониський і перші томи “Записок” (З додатком його листів до Митр. Дикарева) // ЗНТШ. — Львів, 1929. — Т. СЛ. — С. 339–404; *Він же.* Тринадцять листів Ів. Франка до Ол.Кониського // Життя й революція. — К., 1927. — № 4. — С. 84–98; № 5. — С. 233–242; *Гніп М.* Громадський рух 1860-х рр. на Україні. — Харків, 1930. — Кн.1: Полтавська громада; *Граховецький Д.* Перші недільні школи на Полтавщині та їх діячі (1860–1862 рр.) // Україна. — К., 1928. — Кн. 4. — С. 51–73; *Грушевський М.* Спомини / Публікація та вступна стаття М.Магунь // Український історик. — 2002. — № 1–4 (152–155). — С.133–144; *Дудко В.* Полтавська громада початку 1860-х рр. у листах Дмитра Пильчикова до Василя Білозерського // Київська старовина. — К., 1998. — № 2. — С. 155–178; *Лотоцький О.* Сторінки минулого. — Варшава, 1932. — Ч. 1. — С. 175–180; *Матушевський Ф., Ефремов С.* Александр Яковлевич Конисский. (Некролог) // Киевская старина. — К., 1901. — № 1. — С.125–130; *Студинський К.* Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866 // ЗНТШ. — Львів, 1929. — Т. СЛ. — С. 271–338; *Франко І.* Про життя і діяльність Олександра Кониського // *Франко І.* Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах. —

Львів, 2001. — С. 122–147; *Чорнопол І.* Польсько-українська угода 1890–1894 рр. — Львів, 2000.

с. 546 В Полтаві попов він у тодішню досить сильну просвітньо-поступову течію — про участь О.Кониського в діяльності Полтавської громади, заснованої у 1858 р., детально див.: *Гніп М.* Громадський рух; *Дудко В.* Полтавська громада початку 1860-х рр. — С. 155–178; *О.Я.К. [Кониський О.]* З життя в Полтаві: Частина з моїх споминок // Правда. — Львів, 1890. — Т. 2. — Вип. 5. — С. 106–119; *Кониський О.* Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. — К., 1991. — С. 534.

...особливий вплив мав на нього, здається, Пильчиков — Пильчиков Дмитро Павлович (1821–1893) — український громадський і культурний діяч, педагог. Випускник історико-філологічного факультету Київського університету, викладач Полтавського кадетського корпусу. Член Кирило-Мефодіївського товариства, лідер Полтавської громади, неофіційний представник редакції “Основи” в Полтаві. У 1870-х рр. підтримував зв’язки з галицькими громадсько-політичними та культурними діячами. Один із фундаторів Товариства ім. Шевченка у Львові, співавтор його статуту. На початку 1860-х рр. мав великий вплив на діяльність О.Кониського. Д.Пильчикову О.Кониський присвятив вірш “Усе плаче” (Галичанин. — 1863. — Кн. 1. — Вип. 2. — С. 11) та змалював його в образі Дмитра Павловича Пучки в автобіографічній повісті “Юрій Горovenko. Хроніка з смутного часу” (1885). Епістолярні джерела, введені останніми роками в науковий обіг, зокрема листування Д.Пильчикова з В. Білозерським, вміщують нові важливі відомості про певні незгоди у стосунках двох видатних українських діячів на рубежі 1850–1860-х рр. (див.: *Дудко В.* Полтавська громада початку 1860-х рр. — С. 161–167). Ці незгоди розглядають дослідники як тактичні розбіжності між “своїми”, між “батьками і дітьми”.

...проект заснування Товариства ім. Шевченка — ініціювали заснування товариства О.Кониський, Д.Пильчиков, М.Жученко, Є.Милорадович. Статут товариства був прийнятий 11 грудня 1873 р. Першим головою став Корнило Сушкевич (див.: *Кучер Р.* Наукове товариство імені Т.Шевченка. Два ювілеї. — К., 1992. — С. 12–18; *Студинський К.* Наукове товариство ім.Шевченка (1873–1928 р.) // ЗНТШ. — Львів, 1929. — Т. СЛ. — С. IX–XVIII).

...почав дописувати до російських — від початку 1860-х рр. О.Кониський у російській газеті “Московские ведомости”, гумористичному журналі “Искра” та інших періодичних виданнях виступив із відвертою критикою діяльності полтавських урядовців. Ці замітки, як і кореспонденції в “Слові”, стали підставою для арешту й адміністративної висилки О.Кониського в січні 1863 р. (див.: *Антонович М.* Дві замітки до життєпису О.Я.Кониського. — С. 89–94).

...а далі — й галицьких газет — закриття “Основи” та невдалі спроби заснувати в Полтаві українське періодичне видання спонукали О.Кониського до співпраці з галицькими виданнями. На початку 1860-х рр. О.Кониський був

активним дописувачем львівської газети “Слово”. Друкувався також у літературному збірнику “Галичанин”, журналах “Вечорниця”, “Русалка”, “Мета” і “Правда” (див.: *Доманицький В.* Библиографический указатель сочинений А.Я.Конисского. — С. 132—135).

...містив українські поезії й оповідання... в “Основі” — окрім художніх творів, підписаних своїм псевдонімом “Ол. Переходовець”, у 1861—1862 рр. О.Кониський опублікував у журналі низку оглядів із громадського та культурного життя Полтавщини: “З Полтави”, “З Кременчуга”, “З Старих Санжар” та ін. (див.: *Доманицький В.* Библиографический указатель сочинений А.Я.Конисского. — С.132—133).

...“Основі” — український громадсько-політичний і літературно-мистецький журнал, що виходив у Петербурзі в 1861—1862 рр. Засновниками журналу були В.М.Білозерський (головний редактор), П.О.Куліш, М.І.Максимович. О.Кониський, як і інші діячі Полтавської громади, брав активну участь в обговоренні програми журналу, категорично виступав за видання його українською мовою.

...“Чернігівським листку” — українська щотижнева громадсько-літературна газета, що виходила в 1861—1863 рр. у Чернігові. Видавцем і редактором був Л.І.Гібов.

...львівським “Слові” й “Галичанин” — окрім численних поетичних та декількох прозових творів, опублікованих у цих виданнях у 1862—1863 рр., О.Кониський під псевдонімом “Ф.Верниволя” подав у газеті “Слово” 14 кореспонденцій. Про співпрацю письменника з газетою, до роботи в якій його запросив редактор Б.Дідицький, писав І.Франко: “От сюди то від 1862 р. почав дописувати з Полтави Кониський. Він містив у “Слові” дописи про життя українського народу, про знесення кріпацтва і про російські порядки. <...> Дописи Кониського, друковані в “Слові”, були першою спробою Українця безпосередньо заговорити до Галичан і показати їм російські порядки, а обік того також гарні поезії” (*Франко І.* Про життя і діяльність Олександра Кониського. — С. 126). Ґрунтовний аналіз тематики та змісту кореспонденцій подає К.Студинський у статті “Зв’язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862—1866” (с. 271—272). У фонді О.Кониського (ф. 77) відділу рукописів Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України зберігається також автограф В.Барвінського «Список творів О.Кониського, зміщених в часописі “Галичанин” за рр. 1862—1863 і “Слові” (1862)». Про особливу симпатію О.Кониського до “Слова” свідчить його лист до Д.Пильчикова зі заслання (Вологда, 19 січня 1863 р.): “Попроси Милорадовичку нехай мені пересилає “Слово”, бо без його я пропаду, а самому нізащо виписати” (*Гніп М.* Громадський рух. — С. 215).

“Слово” — громадсько-політична і літературна газета москвофільського напрямку, що виходила у Львові в 1861—1887 рр. Редактори — Б.Дідицький та В.Плоцанський. У 1861—1865 рр. прихильно ставилася до українського національно-культурного руху.

“Галичанин” — літературно-художній і науковий збірник. Виходив у Львові за ред. Я. Головацького та Б. Дідицького (вийшло 4 випуски). У ньому публікувалися твори письменників Галичини, Буковини, Закарпаття і Наддніпрянської України, статті та розвідки з питань української мови, історії, етнографічні та фольклорні матеріали, літературно-бібліографічні огляди.

...в організації недільних шкіл... — перша недільна школа в Полтаві за підтримки місцевих меценатів та Петербурзької громади була відкрита 24 квітня 1860 р. О. Кониський активно працював у її раді, був членом загальної ради полтавських недільних шкіл. Співпрацював із Петербурзьким комітетом грамотності, через який порушував клопотання про запровадження україномовної початкової освіти у школах Полтавщини. Про участь О. Кониського в роботі народних шкіл у Полтаві див.: *Граховецький Д.* Перші недільні школи на Полтавщині. — С. 52–71; *Конисский А.* К истории народных чтений и народного театра // *Днепровская молва.* — 1900. — 16 февр. — № 3. — С. 38–39; *Дудко В.* Полтавська громада початку 1860-х рр. — С. 169–171.

...“Прописи”... — підручник під назвою “Українські прописі” було видано в Полтаві у 1862 р. коштом Є. Милорадович.

...“Арихметика”... — повна назва підручника — “Арихметика, або Щотниця” (СПб, 1863). Видав його М. І. Костомаров за кошти, які він зібрав на випуск підручників для шкіл.

...пішли денунціації на його “малоросійську пропаганду” — підставою цих звинувачень стали численні гострі суспільно-політичні статті О. Кониського в російських та галицьких газетах, зокрема в “Московских ведомостях”. На його захист виступив Д. Пильчиков у своїй кореспонденції “Полтава, ноября 8-го” (Московские ведомости. — 1860. — 4 дек.). Д. Пильчиков підписав також колективний лист полтавської громадськості щодо виправдання О. Кониського. (Там само. — 26 окт.). До арешту спричинилася також вдача письменника, про яку писав П. Куліш в одному з листів до О. Барвінського: “<...>... Мусили його за руки держати, щоб з патріотизму не зашкодив собі — і зашкодив таки” (див.: *Дудко В.* Полтавська громада початку 1860-х рр. — С. 158). За ухвалою слідчої комісії у справі поширення української пропаганди в січні 1863 р. О. Кониського вислано під нагляд жандармерії до Вологодської губернії. Остаточно нагляд було знято лише в 1872 р.

с. 547 В 1865 р... звідав він Львів... — цей приїзд відбувся в листопаді 1865 р. і був першим візитом представників “громад” із Наддніпрянщини в Галичину. О. Кониський зустрівся з членами студентської громади, редакторами і видавцями, галицькими послами. Зустрічі, враження, плани О. Кониського детально описані в статті К. Студинського “Зв’язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1865”. Тоді ж О. Кониський уперше познайомився з О. Барвінським, що описує останній в окремому розділі своїх спогадів (*Барвінський О.* Споми́ни з мого життя. Частина перша та друга. — Нью-Йорк; Київ, 2004. — С. 95–96). Цей та наступні приїзди О. Кониського до Львова висвітлені на ши-

рокій джерельній базі в монографії І.Чорновола "Польсько-українська угода 1890—1894".

...діяльність громади свідомих українців — йдеться про діяльність Київської старої громади, яка була створена в 1861 р. Валуєвський циркуляр (1863 р.) позбавив громадивців легальної діяльності. Після тимчасового занепаду Київська громада відродилася 1869 р. Новий сплеск її активності збігся з приїздом до Києва 1872 р. О.Кониського. У цей період найвищого розвитку Київської громади її провідними діячами були: В.Антонович, М.Драгоманов, М.Лисенко, П.Житецький, П.Чубинський, К.Михальчук, Ф.Вовк та ін. (див.: *Палієнко М.* Київська стара громада у суспільному та науковому житті України (Друга половина XIX—початок XX ст.) // *Київська старовина*. — К., 1998. — № 2. — С. 49—84; *Грушевський М.* Спомини. — С. 133—144; *Лотоцький О.* Сторінки минулого. — Ч. 1. — С. 178—179).

...“Київського телеграфа” — йдеться про громадсько-політичну та літературну газету, що виходила в Києві з 1859—1876 рр. Із 1874 р. стала неофіційним органом Київської старої громади. Після прийняття Емського указу і з посиленням антиукраїнського курсу закрита російським урядом.

...свої зв'язки з галицькими виданнями... — у 1870-ті рр. О.Кониський продовжує співпрацювати з часописом "Правда", з початку 1880-х рр. — із журналами "Зоря" та "Світ", газетою "Діло"; друкується в галицьких збірках та альманахах.

...значнішими датками причинилися ще Е.Милорадовичка... — Милорадович (дівооче прізвище — Скоропадська) Єлизавета Іванівна (1832—1890) — українська громадська діячка, меценатка. Активний член Полтавської громади, голова загальної ради полтавських недільних шкіл. Підтримувала матеріально українські видання, недільні школи, жіночу гімназію в Полтаві, розвиток українського культурно-просвітнього руху в Галичині (товариство "Просвіта", журнал "Правда"). Для заснування Товариства ім. Шевченка у Львові внесла 20 тис. австрійських крон. Пам'яті Є.Милорадович О.Кониський присвятив свою замітку: *К/ониський О.* Єлисавета Іванівна Милорадовичка // *Зоря*. — Львів, 1894. — № 3. — С. 70.

...М.Жученко — Жученко Михайло (1840—1880) — адвокат, громадський діяч на Слобожанщині, голова ради адвокатів у Харкові. Один із засновників і меценатів Наукового товариства ім. Шевченка.

...справа зав'язання Товариства досі не висвітлена вповні — цю прогалину першим заповнив власне М.Грушевський своєю статтею "Наукове товариство імені Шевченка" (ЛНВ. — Львів, 1900. — Т. IX. — Кн. I. — С. 184—200). Серед пізніших досліджень див.: *Студинський К.* Наукове товариство імені Шевченка (1873—1928) // ЗНТШ. — Львів, 1929. — Т. CL. — С. IX—XVIII; *Гнатюк В.* Наукове Товариство імені Шевченка у Львові (Історичний нарис першого 50-річчя — 1873—1923). — 2-ге вид. — Мюнхен, 1984; *Кучер Р.* Наукове товариство імені Т.Шевченка: Два ювілеї. — К., 1992; *З історії Нау-*

кового товариства ім. Шевченка: Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. — Львів, 1998.

...*“Сім їй школі”* — йдеться про щомісячний ілюстрований педагогічний журнал “Семья и школа”, що виходив у Петербурзі в 1871—1888 рр. Засновник і перший редактор — Ю.Симашко. Посідав провідне місце в російській педагогічній журналістиці.

с. 548 *...до конфлікту з україноїдськими реакційними елементами* — йдеться про численні наклепи на діяльність О.Кониського як гласного Міської думи, вміщені в “Киевлянинне”, редактором якого був Д.Піхно. За позовом О.Кониського Д.Піхна засудили на 3 місяці позбавлення волі. Проте й після цього російські газети продовжували звинувачувати О.Кониського в політичних злочинах, але робили це невиразно і без доказів.

...привели до політичного процесу 1885 р. — від 1884 р. О.Кониський у Галичині перебував під пильним наглядом австрійської поліції. У 1885 р., повертаючись із Галичини, він був затриманий з обшуком на російській митниці у Волочиську. Вилучені художні твори не могли бути підставою арешту. Проте О.Кониського відправили до Києва, де розпочалося слідство, що тривало 16 місяців. На підставі наклепів галицьких москвофілів його звинувачували в пропаганді соціалістичних ідей, сепаратизмі та австрофільстві, прагненні від’єднати Україну від Росії. О.Кониський змушений був звернутися з поданням до царя, який розпорядився закрити слідчу справу (див.: *Франко І. Про життя і діяльність Олександра Кониського.* — С. 139). Пильно стежили за О.Кониським також у 1887—1888 рр. За розпорядженням намісника Галичини К.Бадені, якому О.Кониського в дописах подавали як “душу українофільського руху”, 27 січня 1889 р. він покинув Львів назавжди (*Чорновол І. Польсько-українська угода.* — С. 96—97, 116—117).

...попсувалися... і відносини його до багатьох видніших репрезентантів київського українства — йдеться про напруження в колі діячів Київської громади, яке виникло через їх різне ставлення до політичних процесів у Галичині, ідей О.Кониського щодо перенесення центру українського руху з Києва до Львова, його підтримки політики “нової ери”. З цих причин наприкінці 1880-х рр. О.Кониський, В.Антонович та В.Вовк-Карачевський вийшли зі складу Громади (*Грушевський М. Спомини.* — С. 133—144).

...надіявся запевнити успіх українській справі союзом з польською суспільною... — йдеться про політику “нової ери”, ідейними натхненниками якої були О.Кониський, В.Антонович, О.Барвінський, Ю.Романчук та інші галицькі народовці. Перший варіант угоди виклав О.Кониський у своєму листі до О.Барвінського від 23—25 лютого 1888 р. (детально про роль О.Кониського у впровадженні політики польсько-українського порозуміння див.: *Чорновол І. Польсько-українська угода.* — С. 108—137).

Таким мала бути “Правда” — упродовж 1880—1888 рр., налагодивши тісний зв’язок із галицькими народовцями, О.Кониський прагнув заснувати за-

гальноукраїнський періодичний орган. У травні 1887 р., прибувши до Львова, він вів переговори з редакторами “Зорі” і “Діла” Г.Цеглинським та І.Балеєм про свою особисту участь у роботі цих видань та їх соборний характер. Не досягнувши порозуміння, О.Кониський вирішив організувати випуск нового часопису “Правда”, яким прагнув об’єднати всі українські політичні угруповання. Йому вдалося домогтися співробітництва з І.Франком та М.Драгомановим, останній навіть написав програмну статтю для “Правди”. Редакція журналу складалася з п’яти осіб: О.Барвінського, О.Кониського, П.Левицького, Є.Олесницького (відповідальний редактор) та І.Франка. Інтереси князя А.Сапіги, коштом якого виходило видання, представляв у редакції А.Тележинський. Перший номер “Правди” вийшов у жовтні 1888 р. Незважаючи на численні непорозуміння в редакції (вихід із неї І.Франка, відмова А.Сапіги фінансувати видання та ін.), “Правда” стала тим всеукраїнським органом, яким її задумував О.Кониський. Сам Олександр Якович із виходом часопису мав намір перебраться в Галичину. Проте в 1889 р. О.Кониський припинив свою редакційну діяльність у журналі: внаслідок численних доносів він назавжди був змушений покинути Галичину. Видавцем і фактичним редактором “Правди” в 1889—1896 рр. був О.Барвінський. Як орган правого крила народо-вців у 1890—1894 рр. часопис пропагував політику “нової ери” (див.: *Чорнопол І. Польсько-українська угода.* — С. 56—57, 112—117).

...Ол[ександра] Барвінського — наприкінці 1880-х рр. О.Барвінський став однією з головних фігур політичного та наукового життя в Галичині. Його співпраця з О.Кониським відіграла надзвичайно важливу роль у розвитку галицько-наддніпрянських стосунків, реалізації ідеї “українського П’ємонту” (див.: Олександр Барвінський. 1847—1927: Матеріали конференції, присвяченої 150-й річниці від дня народження Олександра Барвінського (Львів, 14 травня 1997 р.). — Львів, 2001).

...на сій точці розбилася і моя з ним колись дуже сердечна приятель — про стосунки О.Кониського з М.Грушевським детально див.: *Антонович М. О.Кониський і М.Грушевський.* — С. 48—63; *Возняк М. О.Кониський і перші томи “Записок”.* — С. 339—390. Зокрема, М.Антонович розкриває головні причини погіршення їхніх взаємин: “Як бачимо, близька дружба з Кониським розбилася через “нову еру”, хоч змінив віхи тут не Кониський, а Грушевський, що йому Олександр Якович брав на зле” (*Антонович М. О.Кониський і М.Грушевський.* — С. 61). Важливим чинником непорозуміння стало також неузгодження в поглядах М.Грушевського та головного провідника “новоєрівської” політики О.Барвінського, на чому також наголошував М.Антонович: “У спорі Барвінського з Грушевським — Кониський став на стороні Барвінського, який і справді до своєї смерті вірніше зберіг ідеї Кониського” (Там само. — С. 54).

с. 549 ...з планами реформи Товариства імені Шевченка — йдеться про реформування Товариства ім. Шевченка в Наукове товариство ім. Шевченка з ініціативи О.Кониського, В.Антоновича, О.Барвінського. Головний зміст реформи було викладено в програмній статті О.Кониського, видрукуваній у лютневому випуску “Правди” (1889). Реформа передбачала реорганізацію товариства з лі-

тературно-просвітницького в наукове на взірць сербського “Дружества” або колишнього “Товариства приятелів наук” у Кракові з перспективою отримати статус Академії наук. Новий статут товариства, який написали В. Ангонович, О. Кониський та О. Барвінський, ухвалили на загальних зборах товариства 13 березня 1892 р.; 16 листопада цього ж року він був затверджений намісництвом (див.: *Студинський К.* Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. — С. IX—XVIII; *Романів О.* Олександр Барвінський і Наукове товариство ім. Шевченка // Олександр Барвінський. 1847—1927: Матеріали конференції... — С. 91—100).

с. 550 ...в статті про Дикарива... — йдеться про нарис: “До життєпису М.О. Дикарива” (ЛНВ. — Львів, 1900. — Т. XII. — Кн. 10. — С. 10—29; Кн. 11. — С. 75—91).

...першу главу її умістив він в I кн[изі] “Записок”... — йдеться про працю “Дитинний вік Т.Г. Шевченка, крит[ико]-біограф[ічний] нарис” (ЗНТШ. — Львів, 1892. — С. 87—123).

...зладив корпус листів і збірник перекладів російських повістей Шевченка — окрім підготовленої повної збірки листів Шевченка, О. Кониський переклав його щоденник та повісті “Варнак”, “Художник”, “Наймичка”, “Безщасний”.

...щоб “Записки” виходили що два місяці — цей задум О. Кониського реалізував М. Грушевський, який у 1895 р. перебрав редагування часопису. У 1895 р. вийшло 4 числа, у 1896—1913 рр. журнал виходив 6 разів на рік.

Криза в Товаристві — йдеться про 1897 р., коли головою товариства був обраний М. Грушевський, заступивши О. Барвінського. Див.: *Купчинський О.* До взаємин Олександра Барвінського з Михайлом Грушевським (документи та матеріали) // Олександр Барвінський. 1847—1927: Матеріали конференції... — С. 142—178.

с. 551 ...в тестаменті... — виконавцем духівниць О. Кониський призначив О. Лотоцького. За духівницею від 1898 р., він заповів останньому право на свої літературні твори. За духівницею від 1899 р. — право розподілити все своє майно на українські справи, зокрема на Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, на премію за кращу біографію Т. Шевченка та ін. (детально про це див.: *Лотоцький О.* Сторінки минулого. — Ч. 1. — С. 178—179).

...родина покійника, одначе, оспорує сей тестамент — заповіт О. Кониського намагалася спростувати в суді його дружина М.О. Кониська. Процес був відомий чернігівський адвокат і громадський діяч І. Шраг. Його листи до М. Грушевського дають змогу відтворити цей процес (ЦДАУК. — Ф. 1235, оп. 1, спр. 841). Затвердження заповіту в суді затягнулося майже на 15 років, позов дружини було спростовано, проте більшість справ, на які О. Кониський заповідав кошти, реалізувати не встигли (див.: *Лотоцький О.* Сторінки минулого. — Ч. 1. — С. 179—180).

...організував видавничу громаду в Києві... — йдеться про видавниче товариство “Вік”, засноване в 1895 р. з ініціативи О. Кониського, В. Доманицького, О. Лотоцького, С. Єфремова, Ф. Матушевського, В. Дурдуківського.

Існувало до 1918 р. Видало близько 140 назв художньої, навчальної та науково-популярної літератури.

... *“Турботи українського письменника і видавця”* — праця під назвою “Тривоги автора і видавника (з натури)” була опублікована у львівській газеті “Руслан” (1902. — № 18–23).

с. 552 ...*Вовка-Карачевського* — Вовк-Карачевський Василь Никодимович (1834–1893) — громадсько-культурний діяч, публіцист, перекладач, лікар за фахом. Активний діяч Київської старої громади, співробітник “Основи” та “Правди”.

...*почав видавати збірку своїх повістей* — йдеться про збірку: Твори О.Я.Конисского-Перебенди. Т. 1–4. — Одесса; Ялта, 1899–1903. Белетристичні твори вийшли також окремими виданнями: Дид Евмен. — Чернігів, 1895; В тиснои бабы. — К., 1896; Грошолоубка. — Черкаси, 1900; Оповідання про Тараса Шевченка. — СПб, 1901; Вибрані твори: В 2-х кн. — К., 1927; Оповідання (Дід Євмен. — Млин. — Завертка). — Харків, 1930; Вибрані твори. — К., 1986; Оповідання. — Повість. — Поетичні твори. — К., 1990.

...*в Галичині 60–80-х рр. він був чи не найважливішим з письменників* — за спогадами І.Верхратського, один із чільних галицьких народовців-шістдесятників Остап Левицький твердив, що поетам Кониського “належить по творах Шевченка перше місце” (див.: *Барвінський О.* Спомини з мого життя. — С. 444).

...*(виключивши малу збірку 1889 р.)...* — йдеться про збірку: *Кониський О.* Оповідання. — Львів, 1889. Вийшла в друкарні НТШ, у ній було передруковано 5 оповідань із “Діла”.

с. 553 *Поезії, досить численні* — уперше спробував видати збірку своїх поетичних творів О.Кониський під час свого першого приїзду до Львова в 1865 р. На той час у “Слові”, “Галичанині” та “Вечорницях” (1862–1864) було опубліковано 64 його поезії. Про цей нереалізований задум згадує у своїх спогадах О.Барвінський (*Барвінський О.* Спомини з мого життя. — С. 94). Побачила світ єдина прижиттєва збірка поетичних творів О.Кониського: Порвани струны: Виршы. — Житомир, 1886.

...*інформаційні статті про український рух, вміщені в російських часописах* — дописувачем яких основних російських газет був О.Кониський, можна з’ясувати з його збережених листів до їх редакцій: “Азовский вестник” (1870), “Голос” (1864), “Молва” (1880), “Московский телеграф” (1882–1883), “Одесский вестник” (1891), “Правда” (Одеса) (1879), “Русский курьер” (1880–1881), “Светоч” (1885), “Судебный вестник” (1870, 1872). За цим джерелом визначені також деякі російські часописи, співробітником яких був О.Кониський: “Биржевые ведомости” (1872), “Семья и школа” (1878–1881), “Педагогический музей” (1879), “Будильник”, “Вестник Европы” (1886), “Северный вестник” (1891), “Русская мысль” (1895) (див.: Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури. — К., 1999. — С. 154).

З історично-літературних статей... — захоплений ідеєю збору біографічного матеріалу, О.Кониський підготував низку статей: “Згадка про І.І.Срезневського” (1880), “Михайло Максимович” (1886), “Олександр Атаназієвич Чужбинський” (1887), “Осип Федькович” (1888), “Про Анатолія Свидницького” (1888), “До історії українсько-руського письменства (Дещо про Панаса Марковича)” (1894) та ін.

...в замітці, уміщеній в “Ватрі” — йдеться про статтю О.Кониського “Біографічні замітки”, видану в літературно-науковому збірнику “Ватра”, присвяченому пам’яті Т.Шевченка і 25-річчю літературної діяльності Ю.Федьковича. Альманах вийшов у 1887 р. в Стрию. Видав Василь Лукич. До збірника увійшли твори українських письменників різних поколінь, мемуари, статті про життя і творчість Т.Шевченка, І.Франка, рецензії. Окрім згаданої замітки О.Кониського, збірник вміщує його оповідання “Січовик”.

...висловив він її з великим (аж завеликим) натиском в статті про Дикарєва — йдеться про нарис “До життєпису М.О.Дикарєва”, у якому автор зазначає: “Пригадуючи собі — на скільки мені відомо — життя отих мучеників-трудівників задля добра загального, мене дивом-дивує факт громадської байдужості нашої до їхнього життя і наша непам’ять про них” (ЛНВ. — Львів, 1900. — Т. XII. — С. 11–12). Імовірно, О.Кониський нарікав, що напрацювання гуртка стосовно підготовки біографічного словника діячів України, створеного при Київській громаді під керівництвом В.Антоновича, не були видрукувані.

Головною його працею лишилася велика студія про Шевченка... — йдеться про дослідження О.Кониського “Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя” (Львів, 1898–1901. — Т. 1–2), в основу якого покладено серію нарисів, опублікованих у 1892–1897 рр. переважно в “ЗНТШ”. Праця перевидана в Києві у 1991 р. Підготовка до друку біографії Т.Шевченка окремим виданням стала однією з головних тем листування М.Грушевського і О.Кониського 1897–1898 рр. (див.: Листування Михайла Грушевського. — Т. 1. — С. 62–63, 66–69, 71). Зокрема, М.Грушевський подає окремі побажання щодо змісту книги, як-от: “Висловлювалось не раз бажане “оминати лірику”: належало б, думаю, те бажане вдовольнити. При тім чи не могли б Ви використати відомі Вам урядові акти про Шевченка. З свого боку уважав би я відповідним, щоб була заповнена та прогалина, на яку справедливо вказав Ф.Колесса, що у Вас біографічні факти зовсім відділені від літературної діяльності Шевченка і ся остатна в біографію Вашу майже не входить” (див.: Там само. — С. 62–63).

...видав цілу біографію по-російськи — йдеться про видання: *Жизнь украинского поэта Т.Г.Шевченка.* — Одесса, 1899.

с. 554 ...його покій був клубом — у 1878–1898 рр. О.Кониський проживав у Києві за адресою: Бібіковський бульвар (сучасний бульвар Шевченка, 38, будинок не зберігся). В останні роки життя мешкав у будинку по вул. Маріїнсько-Благовіщенській, 80 (тепер Саксаганського, 80; будинок знесено у 2003 р.). Про зібрання в оселі О.Кониського див.: *Грушевський М.* Спомини. — С. 133–144; *Лотоцький О.* Сторінки минулого. — Ч. 1. — С. 177.

З нециснутніми він вів величезну кореспонденцію — у фонді О.Кониського (ф. 77) відділу рукописів Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України зберігаються листи до Олександра Яковича від більш як 200 адресантів (див.: Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури. — С. 152–154). Серед них — М.Драгоманов, Б.Грінченко, М.Костомаров, А.Кримський, П.Куліш, І.Нечуй-Левицький, І.Франко, Ю.Целевич, Д.Яворницький та ін. Лише невелика частина листування опублікована (див. літературу про О.Кониського).

с. 555 ...в т. VIII — “Проба улаштування хронології до творів Т.Шевченка” — ця праця О.Кониського була видрукувана з посвятою автора М.Грушевському. Отримавши статтю до друку, історик вдячно відгукнувся в листі від 7 серпня 1895 р.: “Дякую Вам за присвячення дуже — від себе, дякую і за статтю — яко редактор” (Листування Михайла Грушевського. — Т. 1. — С. 56).

“Невидані поезії Т.Шевченка” — дослідження, яке підготував О.Кониський у жовтні 1899 р., було опубліковано в “ЗНТШ” (Т. XXXIX. — С. 1–18).

...і докінчення “Варіантів” — “Варіанти на декотрі Шевченкові твори” опубліковані в “ЗНТШ” (Т. XXXIX. — С. 1–22).

с. 556 ...лагодив він для “Записок” остатніми роками біографію Костомарова — бажання О.Кониського опрацювати біографію М.Костомарова згадується в листі М.Грушевського від 21(9) березня 1898 р.: “Брат переказав мені, що Ви маєте охоту злагодити кілька економічних статей і біографію Костомарова для “Вістника”. Дякуючи Вам за добру охоту, прошу Вас одначе не забиратися до тих економічних статей, бо нам не придалиби ся на разі. Біографія Костомарова була би пожадана, тільки не в “Вістнику”, а в “Записках” (Листування Михайла Грушевського. — Т. 1. — С.70). Відомостей про написання цієї праці в листах О.Кониського та його біобібліографічних матеріалах не виявлено. М.І.Костомарову, з яким О.Кониський листувався від 1862 р., а в 1865 р. познайомився особисто, письменник присвятив свою поезію “Пророк” (Галичанин. — Львів, 1862. — Кн. 1. — Вип. 1. — С.7; підпис: К.О.Я.; передрук: Київська старовина. — К., 1998. — № 2. — С. 151). Із нагоди смерті видатного українського вченого та громадського діяча О.Кониський опублікував працю “Микола Костомаров: Мої згадки про нього і його листи” (Діло. — Львів, 1885. — Ч. 46–52).

С.П.

Матвій Симонів (Номис) (Некрологічна замітка)

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Матвій Симонів (Номис) (Некрологічна замітка) // ЗНТШ. — Львів, 1901. — Т. XL. — Кн. II. — Miscellanea. — С. 8–9. Автограф некролога з виправленнями автора та підписом “М.Грушевський” зберігається в ЦДАУЛ (ф. 401, оп. 1, спр. 47, арк. 1–2).

Симонів (Номис) Матвій Терентійович (псевд. Белокопытенко В.П., Номис М.; народився 29(17).09.1823 в с. Заріг Лубенського пов. Полтавської губ. — помер 08.01.1901 (26.12.1900) у Лубнах Полтавської губ.; могила не збе-

реглася) — український фольклорист, етнограф, письменник, педагог, громадський діяч.

Бібліографія праць М.Симонова: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. — Т. I. — К., 1930; М.Т.Симонов (Номис): Матеріали наукової конференції, присвяченої 170-річчю від дня його народження / Упоряд. П.П.Охріменко. — Лубни, 1993. — С.49–50.

Література: Єфремов С. Жертви нашого лихоліття. М.Т.Симонов [Некролог] // ЛНВ. — Львів, 1901. — Т. XIV. — Кн. IV. — С. 38–48; М.Т.Симонов (Номис): Матеріали наукової конференції; *Н[ауменко] В.* М.Т.Симонов (Номис). (Некролог) // Киевская старина. — К., 1901. — № 2. — С. 308–311; *Пазяк М.М.* М.Номис і збірка “Українські приказки, прислів'я і таке інше” // Українські приказки, прислів'я і таке інше: Збірники О.В.Марковича та інших / Уклад М.Номис. — К., 2003. — С.5–13; Фольклорний збірник Матвія Номиса. До стодвадцятиріччя першого видання. 1864–1984. — Саут-Бавнд-Брук (США), 1985 (вміщує статті П.Одарченка, Б.Струмінського, Н.Кононенко-Мойл, Ю.Шевельова).

с. 557 Рід Симонів (в кінці XVIII в. перехрещених на Симонових) — історію свого роду М.Номис подав у нарисі: Из детских и отроческих воспоминаний автора // Рассказы М.Т.Симонова (Номиса). — К., 1900. — С. III–IV).

...від р. 1858 і до 1863 надрукував він в різних виданнях... — йдеться про такі праці М.Т.Симонова: Дид Мьна і баба Мьниха // Хата (альманах). — СПб, 1860. — С. 173–215; Крепостное население в России по 10-й народной переписи // Основа. — СПб, 1861. — № 2. — С. 245–251; Отрывки из автобиографии Василия Петровича Белокопытенка // Русская беседа. — М., 1858. — Кн. IV. — С. 35–64; Рассказ о поездке запорожцев в Петербург // Черниговский листок. — Чернигов, 1863. — № 11. — С. 82–85; Риздвяни святки // Основа. — СПб, 1861. — № 1. — С. 267–281; № 5. — С. 49–72; № 6. — С. 21–38; Титка Настя // Основа. — СПб, 1861. — № 4. — С. 28–38.

...українських тільки два... — ярижкою в альманасі “Хата” та журналі “Основа” були опубліковані оповідання “Дид Мьна і баба Мьниха” та “Титка Настя”. На підставі збережених епістолярних джерел дослідники вважають, що оповідання М.Номиса піддавали редагуванню. Зокрема, П.Куліш у листі до Ом.Огоновського від 30 вересня 1889 р. писав: “Як печатав Номис (Симонов) у “Хаті” “Діда Мину [і бабу Миниху]”, я се оповідання скорочував. Може, скорочував ув “Основі” і Білокопитенка, тільки не прибавляв нічого” (див.: *Дудко В.* Полтавська громада початку 1860-х рр. — С. 174).

...(всі вони вийшли в 1900 р. в одній збірці накладом “Киевской старини” — йдеться про збірку “Рассказы М.Т.Симонова (Номиса)” (К., 1900), що вийшла після смерті письменника. Спочатку добірка була видрукувана в до-

датках до “Киевской старины” (1899. — № 3—12). До збірки увійшли оповідання, що побачили світ у 1858—1863 рр. (“Отрывки из автобиографии Василия Петровича Белокопытенка”, “Риздвяни святки”, “Дид Мына і баба Мыниха”, “Титка Настя”, “Разказ о поездке запорожцев в Петербург”).

...*“Українські приказки, прислів'я і таке інше”* — упорядковуючи збірку, М.Номис уперше в українській пареміографії застосував тематичний принцип, систематизувавши прислів'я і приказки у двадцяти розділах: вірування українського народу; природа, пори року; історичне минуле; сила і воля людини; соціальні відносини, доля, недоля, лихо і т. ін. Крім цього, він зазначив місцевості, де були зафіксовані прислів'я, приказки та загадки, пояснив їх виникнення. Перше рукописне перевидання збірки на склогографі (150 прим.) здійснив у 1928 р. в Харкові відомий фольклорист і етнограф А.Лобода. У 1985 р. до 120-річчя виходу збірки з ініціативи та коштом владики Мстислава, митрополита Української автокефальної православної церкви, її було перевидано в США (Саут-Бавнд-Брук). Пізніші перевидання в Україні були здійснені в 1993 та 2003 рр.

...*зі збірників різних осіб, переважно Опанаса Марковича* — збірка О.Марковича, що покладена в основу видання, налічує близько 50 тис. записів, здійснених на території від Слобожанщини до Галичини (детально про зібрання прислів'їв та приказок О.Марковича та його плани щодо її видання див.: *Пляжак М.М.* М.Номис і збірка “Українські приказки, прислів'я і таке інше”. — С. 7—9. До збірки Опанаса Васильовича М.Симонов додав записи перемій інших діячів, яких називає в передмові до видання. Серед них: В. і М.Білозерські, О.Кониський, П.Куліш, О. та В.Лазаревські, М.Левченко, Г.Залюбовський, С.Руданський, Д.Стороженко, К.Шейковський та ін. Крім цього, упорядник переглянув і відібрав численні приказки з творів відомих українських письменників і тогочасних видань.

...*хоч далеко не обняло всього приготованого матеріалу* — внаслідок ретельного відбору М.Номис умістив лише десяту частину усього зібраного матеріалу (14 339 приказок та 505 загадок).

...*(маса приказок не могла увійти в сей корпус з цензурних причин)* — збірка М.Номиса зазнала суворой цензури. Більш як 200 зразків перемій та 30 загадок із неї було вилучено, внаслідок чого на місці окремих висловів залишилися лише арабські цифри. Щоб не перенумеровувати весь збірник, упорядник зберіг попередню нумерацію, сподіваючись за кращих обставин надрукувати його без купюр. Список вилучених зразків, який уклав сам М.Номис, потрапив до бібліотеки Народного дому у Львові і тільки на початку ХХ ст. був виявлений та опублікований (*Возняк М.* До історії видання Номисової збірки “Українські приказки, прислів'я і таке інше”, СПб, 1864. Подав М.Возняк // ЗНТШ. — Львів, 1909. — Т. LXXXVIII. — С. 151—180).

...*про козацькі полки у 30-х рр.* — йдеться про статтю: Несколько заметок к Автобиографической записке И.И.Сердюкова, помещенной в ноябрьской книжке “Киевской старины” за 1896 г. // Киевская старина. — К., 1897. — № 4. — С. 157—162.

...про крашанки... — йдеться про замітку: Крашанки в старину // Киевская старина. — К., 1898. — № 4. — С. 9—10.

...чи не лишилося між паперами небіжчика яких писань — активними пошуками неопублікованої частини збірки займався свого часу Іван Франко, але безрезультатно. Архів М.Номиса з рукописами ненадрукованих матеріалів не виявлений досі.

с. 558 *Самітно й тихо прожив Симонові останні роки свого життя* — у замітці “Фонд М.Т.Симонова” (ЛНВ. — Львів, 1902. — Т. XVIII. — С. 1—2) гласний Полтавського губернського земства М.Русинов, який добре знав М.Симонова ще з часів свого навчання в Лубенській гімназії, повідомляє про останні роки життя видатного фольклориста: “Віддавши усі свої гроші, М.Т. останні дні свої доживав у Лубнях, у двох зі своїм стареньким слугою, й поміщався в невеличких і плохеньких двох кімнатках гостинниці Стельмаха, де я й навіщав його місяців зо п’ять перед смертю”.

...а гроші (коло 40 тис. руб.)... — цю суму уточнює в згаданій замітці М.Русинов: “М.Т.Симонов ще за життя подарував Полтавському губ. земству весь свій капітал — 50 000 рублів і капітал сей значиться у грошовому рахунку губ. Управи” (Там само. — С. 2).

С.П.

Ізидор Шараневич. Некролог

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Ізидор Шараневич. Некролог // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. XLV. — Кн. I. — Miscellanea. — С. 12—14. Скорочений варіант некролога автор опублікував уже на другий день після смерті історика — 22 листопада (4 грудня) 1901 р.; див.: *Грушевський М.* Згадка про покійного проф. д-ра Ізидора Шараневича // Діло. — Львів, 1901. — Ч. 262.

Шараневич Ісидор (народився 16.02.1829 у с. Церковна, тепер Долинського р-ну Івано-Франківської обл. — помер 04.12.1901 у Львові; похований на Личаківському цвинтарі) — український історик, громадський діяч та педагог; із 1871 р. — доцент, а з 1873 р. — професор Львівського університету, дійсний член Академії знань (Akademii umiejętności) у Кракові, почесний доктор Київського університету, довголітній сеньйор Ставропігійського інституту у Львові.

Бібліографія праць І.Шараневича: Аристов Ф.Ф. Ісидор Іванович Шараневич (К 100-летию со дня рождения) // Временник Ставропігійского института с месящесловом на 1930 год. — Львов, 1929. — С. 8—17; *Ваврик В.* Основные черты литературной деятельности Исыдора Ивановича Шараневича // Там само. — С. 33—100 (бібліографія з короткою анотацією кожної статті чи монографії).

Література: Аристов Ф.Ф. Ісидор Іванович Шараневич (К 100-летию со дня рождения). — С. 3—17; *Борчук С.М.* Громадсько-культурна та наукова діяльність Ізидора Івановича Шараневича: 1829—1901 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Чернівці, 1999; *Ваврик В.* Основные черты литературной деятель-

ности Исидора Ивановича Шараневича. — С. 33–121; *В[ладимир] Ш[араневич]*. Исидор Шараневич // *Временник Ставропигийского института на 1903 год.* — Львов, 1902. — С. 188–191; *Гелей С.* Наукова і громадська діяльність Исидора Шараневича // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля.* — Львів, 2001. — Вип. 9. — С. 320–331; *И.И.Шараневич: Сб. статей / Сост. Ваврик В.Р.* — Львов, 1929 (передрук статей із: *Временник Ставропигийского института с месяцесловом на 1930 год.* — Львов, 1929); *Копыстьянский А.* Исторические труды Исидора Шараневича // *Временник Ставропигийского института с месяцесловом на 1930 год.* — Львов, 1929. — С. 19–29; *Марущенко О., Гедич В.* Професор І.Шараневич як історик Галичини // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* — Дрогобич, 1995. — Вип. I. — С. 50–54; *Павлик О.* Ізидор Шараневич і його історичне діло // *Україна.* — К., 1929. — № 4. — С. 114–120; *Полянский П.А.* Д-р Шараневич // *Новый Галичанин.* — Львов, 1889. — № 18–23.

с. 559 Роджений 1829 р. в с. Козарі під Галичем — згідно із знайденим метричним записом про хрещення І.Шараневича, насправді він народився в с. Церковна, тепер Долинського р-ну Івано-Франківської обл., а був хрещений у с. Козарі під Галичем, куди переїхав його батько — священник; див.: *Ваврик В.* Основные черты литературной деятельности Исидора Ивановича Шараневича. — С. 36.

...по скінченні зложив іспит з історії й географії — протягом усього 1855 р. І.Шараневич склав у Львівському університеті кілька іспитів, а саме з історії та географії (екзаменатор — д-р Антоній Вахольц (Dr. Antoni Wacholz)), античної філософії (екзаменатор — д-р Франц фон Стронський (Dr. Franz von Stroński)), руської мови та літератури (екзаменатор — Яків Головацький), німецької мови та літератури (екзаменатор — Йоганн Непомуцен Глох (Johann Nepomucen Hloch)); див.: *Временник Ставропигийского института с месяцесловом на 1930 год.* — С. 37–42.

...віддавався студіям галицької старовини, публікуючи від 1860 [р.] більші й менші праці з свого поля... — йдеться про праці І.Шараневича: *Стародавній Галич* // *Зоря Галицька* яко альбум на 1860 г. — Львов, 1860. — С. 295–335; *Старорусский княжий город Галич: критичне студіум.* — Львов, 1880; *Trzy opisy historyczne staroksiążęcego grodu Halicza w tr. 1860, 1880 i 1882.* — Kraków, 1883 та ін.

...свою історію Галичини до серед[ини] XV в. — див.: *Шараневич И.* История Галицко-Владимирской Руси от найдажнейших времён до 1453 г. — Львов, 1863.

...з переходом звісного Реслера зі Львова до Грацу — йдеться про Роберта І.Реслера (Robert I.Roesler (Rösler)) — відомого австрійського дослідника античної історії, а саме епохи античного Риму та його відносин із варварськими племенами Дунайського регіону. Основні його праці такі: *Das Vortomische Dacien.* —

Wien, 1864; Die grechischen and türkischen Bestandtheile im Romänischen. — Wien, 1865; Dacier und Romänen. Eine geschichtliche Studie. — Wien, 1866; Romanischen Studien. Unter suchengen zur älteren Geschichte Romäniens. — Leipzig, 1871.

...спенсіонувався тільки в 1900 р., дійшовши границі дозволеного віку (70-х літ) — насправді в 1899 р., адже саме в цей рік йому виповнилося 70 років, тому лекції він читав в університеті лише до середини вересня 1899 р. (Аристов Ф.Ф. Исидор Иванович Шараневич. — С. 4).

...і тільки в початках “полонізації” університету.. — полонізація Львівського, а також Краківського університетів в Галичині відбулася в 1871 р., коли було створено посаду міністра до справ Галичини, яку опанували представники польської аристократії; див.: *Зашкільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі. — Львів, 2002. — С. 356.

Яко близький знайомий покійного, перед котрим не раз він щиро звирявся — М.Грушевський активно контактував та співпрацював на науковому ґрунті з І.Шараневичем, особливо в останні роки життя вченого. Плідна співпраця налагодилася на ґрунті спільних археологічних зацікавлень вже з часу приїзду М.Грушевського до Львова в 1894 р. Очевидно, налагодженню його приятельних стосунків із Шараневичем сприяла та обставина, що учитель Грушевського В.Антонович добре знав Шараневича і в час своїх приїздів до Львова в 1885 та 1890 рр. зустрічався з ученим та разом із ним перебував на розкопках давнього Звенигорода; див.: *Временник Ставропигийского института с месяцесловом на 1930 год.* — С. 89, 91.

Вже в середині травня 1895 р. М.Грушевський та І.Шараневич разом організували розкопки в селах Чехи та Висоцько (див.: *Временник Ставропигийского института с месяцесловом на 1930 год.* — С. 118). Згодом І.Шараневич дозволив М.Грушевському оглянути та детально описати відомий молотівський скарб, що зберігався в музеї Ставропигийського інституту. У статті про цей скарб М.Грушевський окремо подякував сеньйору Ставропігії І.Шараневичу за цей дозвіл (див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2003. — Т. 6. — С. 361). М.Грушевський також користувався матеріалами археологічних розкопок, які здійснив Шараневич. Ці матеріали стали в пригоді при написанні ним кількох статей, за що він склав окрему подяку вченому (див.: Там само. — С. 369).

М.Грушевський сподівався на дальше наукове співробітництво з І.Шараневичем. На одному із засідань археографічної комісії НТШ у 1900 р. М.Грушевський запропонував перебрати від Ставропігії видання “Пам’яток” Львівського братства (Єдиційна археографія в Україні у ХІХ–ХХ ст.: плани, проекти, програми видань. — К., 1993. — Вип. 1. — С. 59). Проте через смерть І.Шараневича ця пропозиція не була реалізована.

с. 560 ...сам він до 80-х рр. старався писати народним язиком, і його пізніший язик був очевидною уступкою змаганнями його союзників — І.Франко, опублікувавши шість листів І.Шараневича з 1862–1864 рр., спростував цю думку М.Грушевського про еволюцію москвофільських поглядів І.Шараневича, який і в 60-х роках ХІХ ст. не використовував народної мови навіть у

приватному листуванні (*Франко І. Шість листів пок. Ізидора Шараневича з рр. 1862–1864 // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. XLVII. — Miscellanea. — С. 6–9).*

У свою чергу, за спогадами вчителя зі с. Чехи Якова Сподарика, в одному епізоді І.Шараневич також досить критично відгукнувся про мову, якою вів свою першу лекцію М.Грушевський у Львові: “Говорив [І.Шараневич — М.К.] і про проф. Грушевського, якого до Львова привіз Барвінський. Першу свою лекцію він розпочав словами “виходячи з штадпункту”, що викликало сміх у аудиторії” (Временник Ставропигийского института с месяцесловом на 1930 год. — С. 118).

...*“Ставропигийская церковь Успения в Львове” (1886)* — рік видання цієї праці 1886 р., див.: *Шараневич І. Ставропигийская церковь Успения в Львове // Юбилейное издание в память 300-летия основания Львовского ставропигийского братства. — Львов, 1886. — Т. 1. — С. 1–20.*

З інших праць покійника згадаю ще: “Стародавний Львов” (1860); “Rządy Władysława Opolskiego na Rusi” (1864) — див. його праці: Стародавний Львов. — Львов, 1861; Rządy Władysława księcia Opolskiego na Rusi // Biblioteka Naukowego zakładu im. Ossolińskich. — Lwów, 1864. — Т. 4. — S. 262–297.

Бувши одним із консерваторів пам’яток старини в Східній Галичині — консерватором пам’яток старовини у Східній Галичині І.Шараневич став у 1887 р., а в кінці життя, після смерті князя Анджеля Любомирського, він, фактично, виконував обов’язки консерватора пам’яток у всій Галичині. Про його діяльність на цій посаді див.: Временник Ставропигийского института с месяцесловом на 1930 год. — С. 89–92.

...*заложенням першого руського археологічного музею при Ставропігії (від р. 1889), котрим він і до смерті дуже займався* — музей Ставропігійського інституту було описано після смерті І.Шараневича, див.: *Свенцицкий И. Опись музея Ставропигийского во Львове. — Львов, 1908.* Приміщення цього музею на вул. Руській у Львові потім стало предметом суперечок організації українського пласту з москвофілами; див.: Временник Ставропигийского института с месяцесловом на 1930 год. — С. 89; *Третьяк Н.Г. В защиту галицко-русских музеев. — Львов, 1929. — 13 с.*

с. 561 ...*(між ними одна — по історії матеріальних обставин світського духовенства мала бути вже видрукувана й чекала тільки малих змін, щоб вийти у світ)* — ця праця вийшла вже після його смерті, див.: *Шараневич І. Черты из церковных бенефиций и мирского духовенства в Галицкой Руси. — Львов, 1902.* Вона є другим, доповненням виданням польськокомовної праці з 1875 р.: *Szaraniewicz I. Rzut oka na beneficja kościoła ruskiego za czasów Rzeczypospolitej Polskiej pod względem historyi, a przedewszystkiem o stosunku świeckiego duchowieństwa ruskiego w Galicyi do ziemi. — Lwów, 1875.*

М.К.

Мих[айло] Сухомлінов — Ів[ан] Жданов. Некрологічна замітка

Публікується за виданням: *Грушевський М. Мих[айло] Сухомлінов — Ів[ан] Жданов. Некрологічна замітка // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. XLV. — Кн. I. — Miscellanea. — С. 14–16.*

Сухомлінов Михайло Іванович (народився 15(03).03.1828 у Харкові — помер 21(08).07.1901 у Петербурзі; похований на кладовищі Воскресенського Новодівочого монастиря в Петербурзі) — історик давньоруської літератури, педагог. Екстраординарний (1872) та ординарний (1876) член Петербурзької АН, голова її II (російської мови і словесності) відділення (1899).

Бібліографія праць М.Сухомлінова: Хронологический список ученых и литературных трудов и изданий М.И.Сухомлинова. 1850–1901. — СПб, 1903.

Література: Императорская академия наук. 1889–1914. — Петроград, 1915. — Т. III: Материалы для биографического словаря действительных членов Императорской академии наук. — Ч. 2: М–Я. — С. 182–189. Петухов Е. Материалы для биографии М.И.Сухомлинова. — СПб, 1912; Сумцов Н.Ф. К сорокалетию юбилею служебной и учебно-литературной деятельности М.И.Сухомлинова. — Харьков, 1892.

с. 562 Рукописі графа Уварова — Уваров Олексій Сергійович (1828–1884) — російський археолог, дослідник античних міст-держав, фундатор і голова Московського археологічного товариства, ініціатор археологічних з'їздів, засновник Історичного музею в Москві. Головна його праця: “Археология России. Каменный период: Сочинения. Т. 1.” (1881). У тексті йдеться про збірку: Рукописи гр. Уварова. — СПб, 1858. — Т. II: Памятники словесности. — Вып. 1. У цьому томі В.Сухомлінов подав усі відомі на той час твори Кирила Туровського, передруковані в 1908 р. у 87-му томі “Сборника отделения русского языка Петербургской академии наук”. У працях М.Грушевського є численні посилання на зазначене дослідження М.Сухомлінова (див.: *Грушевський М. Історія української літератури. — К., 1993. — Т. III. — С. 82–83; Він же. Історія України-Руси. — К., 2000. — Т. XI: Показчик імен. — С. 387).*

“Пчела” — (повна назва — “Пчела — речі мудрості від Євангелія і від святих мужів і роздуми зовнішніх філософів”) збірка цитат із Святого Письма, творів християнських проповідників та грецьких письменників переважно повчального змісту. Подібні праці, започатковані “Главами богослов'я” Максима Ісповідника в VII ст., власне назву “Пчела” отримали за компілятивний характер збірки, яку склав Антоній в XI ст. Поява таких творів слов'янськими мовами дагується XI–XII ст. Про зазначену М.Грушевським працю див.: *Сухомлінов М. Замечания о сборниках под названием “Пчела” // Известия Императорской академии наук по Отделению русского языка и словесности. — СПб, 1853. — Т. II. — С. 222–234.*

Пізніше звернувся він головню до студій над історією російської освіти і письменства XVIII–XIX в. — йдеться про студії, присвячені О.М. Радищеву (1883), А.С. Кайсарову (1897), та “Исследования и статьи по русской литературе и просвещению. Т. I–II” (1889).

Жданов Іван Миколайович (народився 04.07(22.06).1846 у м. Шенкурськ Архангельської губ. — помер 24(11).07.1901 в Алуці; похований на кладовищі Воскресенського Новодівочого монастиря в Петербурзі) — історик літератури, член-кореспондент (1893) та академік (1899) Петербурзької АН.

Бібліографія праць І.Жданова: Императорская академия наук. 1889–1914. — Ч. 1: А–Л. — С. 291–293.

Література: И.Н. Жданов: Некролог / Сост. А.Архангельский // Журнал Министерства народного просвещения (ЖМНП). — СПб, 1901. — Ч. СССXXXVII. — С. 35–42; *Сухомлинов М.* Записка об ученых трудах члена-корреспондента Императорской академии наук И.Н.Жданова // Сборник II Отделения Императорской академии наук. — СПб, 1901. — Т. LXIX. — С. 27–32.

Перша, ще студентська праця його... — йдеться про дослідження “Слово о законе и благодати и похвала кагану Владимиру”, представлене після закінчення Санкт-Петербурзького університету. Вперше ця праця І.Жданова була надрукована в посмертній збірці його творів: Сочинения И.Н.Жданова. — СПб, 1904. — Т. I. М.Грушевський неодноразово посилається на зазначену роботу І.Жданова у своїй “Історії української літератури” (т. II), стверджуючи, що ця кандидатська робота є фактично першою спробою детального студіювання “Слова о законе и благодати”. Водночас М.Грушевський зазначає, що, на відміну від І.Жданова, приймає “авторство Іларіона тільки як правдоподібне, а не як певне” (див.: *Грушевський М.* Історія української літератури. — К, 1993. — Т. 2. — С. 63).

...урядова рецензія п[о]к[ійного] Сухомлінова — ця рецензія була надрукована в липневому випуску “Журнала Министерства народного просвещения” за 1876 р. Зокрема, у ній зазначається, що робота молодого автора “отличается такими достоинствами, которые сделали бы честь и гораздо более опытному исследователю” (ЖМНП. — СПб, 1901. — Ч. СССXXXVII. — С. 35).

Обнявши катедру руської літератури в Києві... — насправді І.Жданов не очолював кафедри російської словесності Університету св. Володимира. Він 5 січня 1879 р. був обраний при ній приват-доцентом, читав курс історії давньоруської словесності, історію російської літератури XVIII ст., окремі курси про М.Карамзіна та В.Жуковського. Був членом Історичного товариства Нестора Літописця.

...з запалом займається староруською поезією — йдеться про такі дослідження: Русская поэзия в домонгольскую эпоху. Вступительная лекция // Университетские известия. — К., 1879. — № 6. — С. 293–316; К литературной

истории русской былевой поэзии (диссертация на степень магистра) // Там само. — 1879. — № 12. — С. 526—555; 1880. — № 1—3. — С. 1—19, 99—134; 1881. — № 1, 3—5, 7, 8. — С. 25—52, 91—117, 157—199, 241—259. Литература “Слова о полку Игореве” // Там само. — 1880. — № 7, 8. — С. 221—243, 311—340; Палея. Разбор книг: В.Успенского “Толковая палея”, Казань, 1876 и А.Н.Попова “Книга бытия небеси и земли” // Там само. — 1881. — № 9, 10. — С. 205—268, 309—322. Зазначені праці вміщено у видання: Сочинения И.Н.Жданова: Изд. Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. — СПб, 1904—1907 — Т. I—II.

...головна його праця... — йдеться про дослідження: Русский былевой эпос: Исследования и материалы (диссертация на степень доктора). — СПб, 1895. — Т. I—V. М.Грушевський використовує джерела, які подав І.Жданов у цьому виданні, в “Історії української літератури” та “Історії України-Руси” (див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — К., 2000. — Т. XI: Показчик імен. — С. 139).

...багато займається українськими піснями про кн[язя] Романа... — йдеться про праці І.Жданова початку 1890-х рр., зокрема: Песни о князе Романа // ЖМНП. — 1890. — № 4, 5 (див. бібліографію праць І.Жданова).

...Мономаховою легендою — легенда про перенесення на Русь царських регалій із Візантії і коронацію візантійськими послами Володимира Мономаха, що набула великого поширення в XVI—XVII ст. Московські князі використовували її для санкції свого царського титулу. М.Грушевський детально подає цю легенду з посиланням на варіант, викладений у працях І.Жданова (див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — К., 1991. — Т. I. — С. 508).

О.М.

Д-р Остап Терлецький. Некрологічна замітка

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Д-р Остап Терлецький. Некрологічна замітка // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. XLVIII. — Miscellanea. — С. 12—15.

с. 564 *...життя й діяльність його буде представлена в особній статті, заповідженій для найближчої книжки “Записок” одним з ближчих знайомих покійника* — автор має на увазі статтю І.Франка: Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали д-ра Івана Франка // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. L. — С. 1—64. Окремий відбиток: Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали д-ра Івана Франка. — [Львів, 1903]. — 64 с. Показчик друкованих і рукописних матеріалів самого О.Терлецького і про нього див.: Остап Терлецький: Показчик друкованих і рукописних матеріалів / АН Укр. РСР, Львів, наук. 6-ка ім. В.Стефаника; Уклад.: О.О.Дзьобан, С.С.Кіраль; Передм. С.С.Кіраля. — Львів, 1984. — 112 с.

Так появилася в 1896 р. його цінна праця: “Знесення панщини в Галичині”, перша половина (стор. 287) — йдеться про незавершену працю

О. Терлецького, частково опубліковану під назвою: *Заневич Іван*. Знесення панщини в Галичині. Причинок до історії суспільного життя і суспільних поглядів 1830—1848 рр. — Львів, 1895. — 287 с. О. Терлецький присвятив працю М. Драгоманову.

с. 565 *...перший начерк його пізніших "Літературних стремлінь", що наразі лишився в рукописі* — йдеться про неопубліковану за життя О. Терлецького частину праці "Літературні стремління галицьких русинів". Її рукопис віднайшов С. Федак і передав до бібліотеки НТШ. Була опублікована в 1903 р. І. Франком під назвою: Галицько-руське письменство 1848—1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. Недокінчена праця д-ра Остапа Терлецького / Видання редакції Літературно-наукового вістника; Передне слово І. Франка. — Львів, 1903. — 146 с.

...видрукувана при збірнику писань Волод[имира] Навроцького, одного з первоначальників галицької "Молодої України", біографія його, написана Терлецьким — йдеться про біографічний нарис: *Терлецький О.* Згадка про життя Володимира Навроцького // Твори Володимира Навроцького. — Львів, 1884. — Т. I. — С. I—XLVIII.

...виступає з критикою галицького рутенства усно і в літературі (замітна його стаття "Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці" в "Правді" 1874 р.)... — йдеться про статтю: *Терлецький О.* Галицько-руський нарід и галицько-руські народовці (Замість справоздання з Київської археологічної подорожі) // Правда: письмо літературно-політичне. — Львів, 1874. — Ч. 17. — 18 (30) жовтня. — С. 708—717; Ч. 18. — 3 (15) листопада. — С. 747—763. Праця незавершена. У 1902 р. вже після смерті О. Терлецького цю статтю перевидав І. Франко окремою брошурою: *Терлецький О.* Москвофіли й народовці в 70-х рр. — Львів, 1902. — IV, 64 с. (Літературно-наукова бібліотека; ч. 37). І. Франко зробив деякі доповнення, спираючись на чернетковий рукописний варіант частини цієї статті під заголовком "Спомини з Київської подорожі" (див.: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. — Відділ рукописів. — Ф. 205 (О. Терлецький), спр. 4). Видаючи брошуру О. Терлецького, І. Франко змінив назву статті відповідно до її суті та змісту.

...і з заснуванням "Життя і слова" починає в ній друкувати пробу тако-го оброблення під титулом "Літературні стремління галицьких русинів, 1772—1872" (під псевдонімом Іван Заневич) — йдеться про працю О. Терлецького: *Заневич Ів.* Літературні стремління галицьких Русинів від 1772 до 1872 // Життя і слово: Вістник літератури, історії і фольклору / Видає Ольга Франко. — Львів, 1894. — Т. I. — С. 207—215, 358—370; Т. II. — С. 69—80, 198—204, 428—451; 1895. — Т. III. — С. 99—110, 274—285, 430—461; Т. IV. — С. 112—160, 272—302, 385—454. Хронологічно праця доведена до 1840-х рр.

с. 566 *Що було ще у Львові Русі, не роз'їхалося на вакації, зібралось на похорони...* — на похороні О. Терлецького, що відбувся 11 (24) липня 1902 р. на Личаківському цвинтарі у Львові, були присутні депутати австрійського парламенту Ю. Романчук, О. Барвінський, А. Кос. Із надгробними промовами ви-

ступили канонік І. Чапельський, професор Львівського університету О. Колесса, редактор соціал-демократичного часопису "Воля" М. Ганкевич. Про похорон О. Терлецького та оцінку його діяльності представників різних українських партійних угруповань див.: [б. л.] Д-р Остап Терлецький // Діло (Львів). — 1902. — Ч. 151. — 9 (22) липня; [б. л.] Новинки. — На похорони б. п. Остапа Терлецького // Діло. — 1902. — Ч. 154. — 12 (25) липня; [б. л.] Остап Терлецький. 1850—1902 // Воля: Орган української соціальної демократії (Львів). — 1902. — Ч. 14, 15. — 1 серпня; Павлик М. Остап Терлецький // Громадський голос: Орган українсько-руської радикальної партії (Львів). — 1902. — Ч. 16, 17. — Вересень. — С. 121—123.

М.М.

До некролога Остапа Терлецького

Публікується за виданням: *Грушевський М.* До некролога Остапа Терлецького // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. L. — Miscellanea. — С. 13—15. Автограф зберігається у: ЦДАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 47, арк. 8—10.

с. 567 *Добродій М. Павлик звернув нашу увагу...* — йдеться про лист М. Павлика до редакції "ЗНТШ" від 27 вересня 1902 р., у якому описані стосунки між М. Драгомановим і О. Терлецьким (див. чернетку: ЦДАУЛ. — Ф. 663 (М. Павлик), оп. 1, спр. 173, арк. 1—23). М. Грушевський обнародував тільки невелику частину листа. Зокрема, були випущені ті фрагменти, де сам М. Павлик пояснював причини невдалої наукової кар'єри О. Терлецького. Він звинувачував у цьому передусім галицьку суспільність, що була, як стверджував, неготовою творчо сприйняти ідеї М. Драгоманова. М. Павлик писав: "Вплив той [М. Драгоманова] був лише гарний, але, на лихо, падав у таку мало-нагрівну атмосферу та на таку малу-врожайну ниву, як наша. Суспільність наша під проводом таких заскорузливих політиків, як неб[іжчик] Вол. Барвінський, уїдала на Драгоманова навмання, зовсім не знаючи дійсних его змагань" (Там само. — Арк. 14).

...д. *Павлик подає деякі виїмки з кореспонденції Драгоманова та децю з спогадів* — М. Павлик мав намір видати листи О. Терлецького та інших членів українського студентського товариства "Січ" у Відні до М. Драгоманова. У некролозі на смерть О. Терлецького він писав: "Неб[іжчик] Терлецький мав великий вплив взагалі на нашу інтелігенцію. <...> Я, що правда, маю до того дуже цінні матеріяли, — листи Терлецького й інших Січовиків до Драгоманова, і в свій час видам їх та напишу, на їх підставі, про роллю Терлецького в історії нашого радикалізму" (*Павлик М.* Остап Терлецький // Громадський голос. — Львів, 1902. — Ч. 16, 17. — Вересень. — С. 122). Цей задум М. Павлику реалізувати не вдалося.

...(див. вище статтю д-ра Франка про Терлецького) — йдеться про опубліковану в цьому самому томі "ЗНТШ" статтю "Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріяли д-ра Івана Франка" (1902. — Т. L. — С. 1—64).

...брошура "Правдиве слово хлібороба", за яку арештований був Терлецький, не подобалася Драгоманову — йдеться про видану О.Терлецьким (під псевдонімом В.Кістка) у Відні в 1876 р. брошуру діяча українського та російського революційного руху Фелікса Волховського (1846—1914) "Правдиве слово хлібороба до своїх братів земляків", у якій на підставі символіки Святого Письма і творів Т.Шевченка він закликає селян підросійської України до повстання проти панів і царського режиму. Див.: [б. п.] Правдиве слово хлібороба до своїх земляків / Коштом і заходом В.Кістки. — Відень: З болгарської печатні Янка С.Ковачева, 1876. — 24 с. Передрук у: Драгоманов М. Листи до Ів.Франка і інших. 1887—1895 / Видав Іван Франко. — Львів, 1908. — С. 356—369.

М.М.

Олексій Андрієвський. Некрологічна замітка

Публікується за виданням: Грушевський М. Олексій Андрієвський. Некрологічна замітка // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. XLIX. — Кн. V. — Miscellanea. — С. 5—8. Автограф зберігається у: ЦДІАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 47, арк. 3—7.

Андрієвський Олексій Олександрович (псевд., крипт. Андибер, Канівський А., Канівець Ол., А.А., Т-ий та ін.; народився 28(16).03.1845 у Каневі Київської губ. — помер 22(09).07.1902 в Києві; похований на Байковому кладовищі) — педагог, історик, археограф, літератор, публіцист, громадський діяч.

Бібліографія праць О.Андрієвського: Систематический указатель журнала "Киевская старина" (1882—1906). — Полтава, 1911; "Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца" (1879—1914): Бібліографічний довідник. — К., 1989.

Література: Алексей Александрович Андриевский (Некролог) / Сост. И.Каманин // Киевская старина. — К., 1902. — № 9. — С. 413—433; Памяти Алексея Александровича Андриевского. 1845—1902. — К., 1909; Столетие Киевской первой гимназии (1809—1811—1911). — К., 1911. — Т. I. — С. 36—38; Бутич І. Андрієвський Олексій Олександрович // Українські архівісти: Бібліографічний довідник. — К., 1999. — Вип. I. — С. 8—10.

с. 569 ...із впливами російського *Sturm- und Drangperiod-u 60-х рр.* — буквально: період штурму і натиску. Автор має на увазі період реформ 60—70-х рр. XIX ст. в Російській імперії, зокрема відміну кріпосного права, реформування армії, суду, фінансової та освітньої систем, створення міського і земського самоврядування тощо.

...тодішній куратор Пирогов — Пирогов Микола Іванович (1810—1881) — видатний російський лікар і педагог. Попечитель Київського учбового округу з вересня 1858 по 13 березня 1861 р., один з ініціаторів відкриття в Києві (1859) першої в Російській імперії недільної школи. Виступав за обмеження застосуван-

ня тілесних покарань у гімназіях та здійснював спроби розширення автономії університету.

...другий пок[і́йний] брат Митрофан — Андрієвський Митрофан (1842—1887) — український філолог, педагог, автор праць про давньоруські літописи та “Слово о полку Ігоревім”, про українські народні думи (див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — К., 2000. — Т. XI: Показчик імен. — С. 16). У 1882—1885 рр. надрукував у “Киевской старине” багато топографічних розвідок (див.: Систематический указатель журнала “Киевская старина”).

...до В'ятки, де він мусив пробути чотири роки — насправді О.Андрієвський перебував на засланні у Вятці в 1879—1881 рр., а вже з 15 травня 1881 р. почав редагувати неофіційну частину “Киевских губернских ведомостей” (Столетие Киевской первой гимназии — С. 37).

...займався збиранням матеріалів до ювілейних публікацій — йдеться про збірку: Столетие Вятской губернии. 1780—1880: Сб. материалов по истории В'ятського краю. — Вятка, 1880—1881. — Т. I—II. О.Андрієвський брав участь у підготовці цього видання як співробітник статистичного комітету.

...кілька праць по історії В'ятки й В'ятського краю — *Андриевский А.* Дела о совершении языческих обрядов и жертвоприношений инородцами Вятской губернии (1828—1857). — Вятка, 1881.

...діставши посаду “редактора неофіційної часті” київських губернських відомостей — “Киевские губернские ведомости” — офіційна газета, що виходила в Києві в 1838—1917 рр. О.Андрієвський був редактором її неофіційної частини в 1881—1886 рр.

...черпаючи матеріали головню з архіву Київської губернії, а далі також і в інших деяких — йдеться про Архів Київського губернського правління. Пізніше О.Андрієвський працював також у Центральному архіві давніх актових книг Київської, Подільської і Волинської губерній.

...випускав сі матеріали в передруку... — зібрані документи з історії Києва та Київської губернії, Запорізької Січі О.Андрієвський друкував спочатку в неофіційній частині “Киевских губернских ведомостей”. Видані окремими брошурами: Исторические материалы из архива Киевского губернского правления / Сост. редактор неофициальной части киевских Губернских ведомостей Ал.Андриевский. — К., 1882—1886. — Вып. I—X.

с. 570 ...інспектором гімназії в Златополь — містечко в Чигиринському повіті Київської губернії (тепер — у складі м. Новомиргород Кіровоградської обл.). Перебуваючи на посаді інспектора Златопольської чоловічої гімназії, написав історичний нарис про цей навчальний заклад: Историческая записка о Златопольской гимназии, составленная ко дню пятидесятилетнего юбилея ее в августе м-це 1887 г. инспектором А.Андриевским. — К., 1887.

...“Материалы для истории южно-русского края...” — йдеться про видання: *Андриевский А.* Дела, касающиеся запорожцев с 1715 по 1774 г. // Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. — Одесса,

1886. — Т. XIV; Материалы по истории Запорожья и пограничных отношений (1743—1767) // Там само. — 1893. — Т. XVI; 1894. — Т. XVII.

З статей його замітніші... — Страничка из прошлого г. Переяслава // Киевская старина. — К., 1889. — № 8. — С. 189—190 (під крипт. “А.А.”); Войтовство Ивана Сычевского в Киеве (1754—1766) // Там само. — 1891. — № 4. — С. 1—31; № 5. — С. 210—243; № 6. — С. 410—422; Последние киевские сотники // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. — К., 1891. — Кн. 9. — С. 11—14; Кн. 10. — С. 34—51; Комиссия 1749 года для разбора взаимных претензий татар и запорожцев // Там само. — К., 1894. — Кн. 9. — С. 42—64; Еще страничка из прошлого г. Переяслава // Киевская старина. — К., 1901. — № 9. — С. 277—303 (під крипт. “А.А.”).

с. 570 Ряд статей і заміток по історії Києва, міщених в “Киевской старине”, зібрав він і видав осібною книгою... — Андрієвский А. Из жизни Киева в XVIII веке (Архивные заметки). — К., 1894.

...писав багато — по історії літератури... — першу історико-літературну працю О.Андрієвського — “Григорій Федорович Квитка (Основьяненко), 1778—1843 гг. Биографический очерк” було надруковано в газеті “Одесский вестник” у 1878 р. Окрім цього, див.: Литературная хрестоматия для всех (пособие для устройства образовательных литературных чтений в учебных заведениях, аудиториях и семье) / Сост. Одесским обществом любителей науки, литературы и искусства при сотрудничестве: А.А.Андрієвского, Г.Е.Афанасьева, А.Н.Деревицкого и др. — Одесса, 1901. — Т. I.

...популярні книжки для народу... — у “Киевских губернских ведомостях” О.Андрієвський створив окремих розділ “для народного читання”. Пізніше подані в ньому публікації видало Київське товариство сприяння початковій освіті 11 брошурами, серед яких О.Андрієвському належать чотири: “Крым и крымские татары”, “Первый русский книгопечатник”, “В.А.Жуковский”, “Из бесед о любви к животным”.

...публіцистичні статі... — у 1881—1885 рр. надрукував у київських газетах низку фейлетонів; пізніше опублікував проект “О преобразовании городского Сиротского Дома” в “Известиях Одесской городской думы”, реферати з проблем виховання в “Трудах Одесского русского Общества охранения народного здоров'я” тощо (детальніше про це див.: Алексей Александрович Андрієвский (Некролог) / Сост. И.Каманин. — С. 429).

...численні статейки про Шевченка — серед них: Т.Г.Шевченко — друг семьи. К 34-й годовщине его смерти // По морю и суше. — Одесса, 1895. — №8 (під псевд. А.Каневский); Об отношении Т.Г.Шевченко к жизни // Южное обозрение (Одесса). — 1899. — № 738 (див. вищезазначений некролог І.Каманіна).

с. 571 ...спочував новішому науковому й культурно-політичному руху... — в одеський період життя (1896—1902) був одним з активних діячів Одеської громади (детальніше про це див.: Катренко А. Одеська громада 70—90-х років XIX ст. // Київська старовина. — К., 1998. — № 2. — С. 84—95).

О.М.

Пам'яті Олександра Лазаревського

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Пам'яті Олександра Лазаревського // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. XLVII. — Кн. III. — С. 1–10.

Лазаревський Олександр Матвійович (народився 20(08).06.1834 в с. Гирявка Конопотського пов. Чернігівської губ. — помер 13.04.(31.03).1902 в Києві; похований у с. Гирявка, тепер с. Шевченкове Конопотського р-ну Сумської обл.) — історик, археограф, бібліофіл.

Бібліографія праць О.Лазаревського: Олександр Матвійович Лазаревський. 1834–1902: Матеріали до біобібліографії / Передмова І.Л.Бутича. — К., 1994.

Література: *Білокінь С.І.* Раритети української бібліографії у збірках Олександра Лазаревського та Михайла Хмарова // Київська старовина. — К., 1998. — № 4. — С. 131–164; *Василенко М.* Олександр Матвійович Лазаревський (1834–1902): Матеріали до його біографії // Україна. — К., 1927. — Кн. 4. — С. 18–97; *Воронов В.І.* Науковий доробок О.М.Лазаревського в галузі археографії, джерелознавства та історіографії: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Дніпропетровськ, 1996; *Грушевський М.* Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження // Україна. — К., 1927. — Кн. 4. — С. 3–17; *Мельник А., Фицик Л.* О.М.Лазаревський — біограф козацької старшини // Сіверянський літопис. — Чернігів, 2002. — № 1. — С. 51–55; Олексій Матвійович Лазаревський (1834–1902): Доповіді і матеріали науково-практичної конференції “Українська археографія: проблеми і перспективи”, присвяченої 160-річчю від дня народження О.М.Лазаревського. — К., 2003; *Павловська Н., Шандра В.* Лазаревський Олександр Матвійович // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник. Випуск перший (XIX ст.—1930-ті рр.) — К., 1999. — С. 183–186; *Ринсевич В.* Джерелознавчі аспекти наукової діяльності О.М.Лазаревського на Лівобережній Україні // Сіверянський літопис. — Чернігів, 1999. — № 4. — С. 43–57; Україна. — К., 1927. — Кн. 4; Український археографічний збірник. — К., 1927. — Т. II.

с. 572 Імена Костомарова — особисто О.Лазаревський познайомився з М.Костомаровим наприкінці 1850-х рр. у Петербурзі. Після від'їзду Олександра Матвійовича в Україну вони листувалися між собою. Пишучи свої історичні праці, М.Костомаров не раз звертався до О.Лазаревського за консультаціями щодо архівних джерел Гетьманщини. У 1879 р. він гостював у маєтку Лазаревського в Підлипному (детальніше про це див.: *Житецький І.* Листування О.М.Лазаревського і М.І.Костомарова // Україна. — К., 1927. — Кн. 4. — С. 98–104).

...в роді Амадея Тері — імовірно, йдеться про Т'ері (Thierry) Огюстена (1795–1856) — французького історика, одного із засновників наративної романтичної школи, автора праць про норманське завоювання Англії.

...ближчі співробітники покійника з кола “Київської старини” — йдеться про діячів українського руху, видатних учених В.Антоновича, П. та Ф.Лебе-

динцевих, М.Петрова, О.Кістяківського, О.Левицького, І.Каманіна, П.Житецького та ін., які разом з О.Лазаревським стояли біля витоків часопису. Сам Олександр Матвійович від часу його заснування до останніх днів відігравав провідну роль у виробленні концепції й тематики видання. За часів редагування Є.Кивлицького (1890—1893) він здійснював наукове керівництво часописом, у його будинку збирався редакційний комітет. О.М.Лазаревському належала також ідея фотографування у травні 1896 р. членів редакції та близьких співробітників журналу. На цьому єдиному знімку гурту “Киевской старины” зображені: П.І.Житецький, О.М.Лазаревський, В.В.Тарнавський, М.К.Чалий, М.В.Шугуров, В.Б.Антонович, К.П.Михальчук, А.В.Стороженко, В.І.Щербина, Є.О.Кивлицький, М.П.Василенко, В.П.Науменко, А.І.Дудка-Степович, Н.В.Молчановський, О.І.Левицький, М.В.Стороженко, В.О.Мякотін (Київська старовина. — К., 1998. — № 2. — С. 73).

с. 573 *Остатня книжка “Киевской старины” (за май) принесла цінний покажчик...* — йдеться про покажчик: С.П[ономарьов]. “Труды А.М.Лазаревского. (Сообщения, исследования, рецензии)” // Киевская старина. — К., 1902. — № 5. — С. XXXI—LII. Покажчик укладений у хронологічному порядку й налічує 283 позиції. У редакційній примітці зазначено, що до переліку праць не ввійшли численні історичні начерки історика, вміщені в “Киевской старине” без імені автора. Доповнений та уточнений покажчик (вміщено описи праць про О.Лазаревського) був виданий до 25-річчя смерті вченого (*Ткаченко М.* Список праць О.М.Лазаревського і праці про нього // Український археографічний збірник. — К., 1927. — Т. II. — С. LI—LXXX). Покажчик М.Ткаченка вміщує описи 429 праць О.Лазаревського, 73 рецензій на його деякі праці, статей і заміток з приводу його діяльності. У 1994 р. вийшло видання “Олександр Матвійович Лазаревський. 1834—1902: Матеріали до біобібліографії”, у якому передруковано покажчик М.Ткаченка, подано описи нововиявлених праць О.Лазаревського (14), передруків його праць (6) та бібліографію про життя, діяльність і наукову спадщину вченого.

...і некролог — йдеться про некролог: Александр Матвеевич Лазаревский // Киевская старина. — К., 1902. — № 5. — С. III—XIX. Там само опубліковано замітки: Л.Б.Похороны А.М.Лазаревского. (Впечатления очевидца). — С. XX—XXVIII; С.П[ономарьов]. На могиле А.М.Лазаревского. (В 20-й день по его кончине). — С. XXIX—XXX.

...але пожадана таки методично зроблена монографія — найповнішим біографічним дослідженням про О.Лазаревського слід вважати статтю одного з його учнів М.П.Василенка: Олександр Матвійович Лазаревський (1834—1902) // Україна. — К., 1927. — Кн. 4. — С. 18—97. Наукова спадщина вченого висвітлена в монографії: *Сарбей В.Г.* Історичні погляди О.М.Лазаревського. — К., 1961.

...в небагатій поміщицько-урядничій родині... — родовід Лазаревських Олександр Матвійович подає у збірці “Pro domo sua” (К., 1893). До збірки увійшли “Сведения о старейших членах рода Лазаревских” О.Лазаревського та

спогади батька "Памяти мои". Сам автор й упорядник наголошував, що книжку видано лише для родичів, оскільки вона вміщує відомості здебільшого "малоінтересные для чужеродцев". Видання вийшло накладом 50 примірників, і, зважаючи на його рідкість, збірку передруковано у виданні: Український археографічний збірник. — К., 1927. — Т. II. — С. 1—55. Важливі відомості до історії роду є також у листуванні родини та власне в листах Олександра Матвійовича, видрукуваних в "Українському археографічному збірнику" (1927. — Т. II. — С. 74—370). Мати О.Лазаревського Афанасія Олексіївна Лазаревська (з роду Лазаревських) була особисто знайома з Т.Шевченком. Під час подорожі по Україні в серпні 1859 р. поет відвідав родинний маєток Лазаревських у Гирявцях, написав її портрет. У своїй передмові до 2-го тому "Українського археографічного збірника" М.Грушевський, називаючи родину Лазаревських окрасою української інтелігенції другої половини XIX ст., наголошував: "<...>... Історія і досвід роду наклали незгладиму печать на наукову творчість великого історика й озброїли його розумінням тих сторін соціально-економічного процесу, які він положив основою свого наукового досвіду" (с. IV).

...своїх старших братів — Василя, Михайла й Федора, типових українців, приятелів Шевченка — у родині Лазаревських було шестеро синів: Василь, Михайло, Федір, Яків, Олександр, Іван. Про долю старших братів та їхні взаємини з Т.Шевченком див.: *Лазаревський О.* [Короткі біографії братів Лазаревських] // Український археографічний збірник. — К., 1927. — Т. II. — С. 67—73; *Лазаревська К.* Шевченко і брати Лазаревські (Деяко з родинного архіву Лазаревських) // Україна. — К., 1928. — Кн. 4. — С. 46—51; *Лазаревський О.О.* Шевченко та Лазаревські // Забута країна. — СПб, 1999. — С. 1—51. М.Грушевський, згадуючи братів Лазаревських, наголошував, що вони "самі по собі варті культурно-історичної монографії" (Передне слово // Український археографічний збірник. — С. III).

Лазаревський Василь Матвійович (1817—1890) — письменник і перекладач, найстарший із шести братів Лазаревських. У 1847—1848 рр. — чиновник Оренбурзької прикордонної комісії, допомагав матеріально Т.Шевченкові під час заслання, листувався з ним. У В.Лазаревського зберігалися деякі автографи поета, альбом малюнків, йому ж Тарас Григорович у 1861 р. подарував автопортрет.

Лазаревський Михайло Матвійович (1818—1867) — чиновник, близький друг Т.Шевченка. Після закінчення Ніжинського ліцею кн. Безбородька (1841) переїхав до Тобольська, звідти — до Оренбурга. Із 1850 р. — радник Петербурзького губернського правління. Т.Шевченко познайомився з М.Лазаревським у 1847 р., зустрівся з ним в Орську та Оренбурзі, намалював портрети (1849 р., 1858 р.). Михайло листувався з поетом, клопотався про визволення його із заслання. Після повернення до Петербурга Т.Шевченко жив у М.Лазаревського перші три місяці, пізніше часто гостював у нього, подарував йому свій "Щоденник", автопортрет (1858). Після смерті поета М.Лазаревський подбав про похорон та організував перевезення тіла в Україну. Автор спогадів про Т.Шевченка. В останні роки життя — управитель маєтків російського археолога графа Олек-

сія Уварова. Саме він улаштував брата Олександра доглядачем петербурзького музею та бібліотеки Уварова, де той впорядковував його книгозбірню та рукописи. У 1858 р. через брата Михайла відбулося особисте знайомство О.М.Лазаревського з Т.Шевченком.

Лазаревський Федір Матвійович (1820–1890) — чиновник, друг Т.Шевченка. Служив в Оренбурзі, Петербурзі, Орлі та Ставрополі. Першим розшукав Т.Шевченка під час його заслання в Оренбурзі, допомагав йому. Там, в Оренбурзі, Шевченко намалював його портрет із братом Михайлом (1849 р.). Після повернення Т.Шевченка зі заслання зустрівся з ним у Петербурзі та Гирявці під час подорожі поета по Україні. Автор спогадів про Кобзаря, уперше видрукуваних у 1899 р. в “Киевской старине”. Допомагав братові Олександрові в пошуках українських старожитностей, зокрема портрета Грабянки та відомостей про нього.

Молодечі літа прожив він в далеких переїздах — у 1842–1850 рр. (за винятком часу навчання в Конотопській повітовій школі — 1844–1846 рр.) Олександр проживав зі старшими братами в Харкові, Петербурзі та Оренбурзі, переїжджаючи відповідно до їхніх нових службових призначень. Рішення батьків передати сина під опіку братів було пов'язане з бажанням дати йому добру освіту, проте часті переїзди та умови життя не виправдали цих сподівань (детально про дитячі роки О.Лазаревського див.: *Василенко М.* Олександр Матвійович Лазаревський. — С. 24–27).

Пізно відданий до школи — після закінчення приватного пансіону для підготовки до вступу в гімназію у лютому 1850 р. О.Лазаревського прийняли до третього класу Петербурзької 2-ї чоловічої гімназії, яку він закінчив 20-річним юнаком (у 1854 р.).

...в чернігівських “Губернских ведомостях”... — йдеться про офіційну урядову газету “Черниговские губернские ведомости”, що виходила в 1838–1917 рр. Редакторами її в різні часи були: П.Ростовцев, М.Білозерський, І.Шипацький-Ілліч, М.Константинович та ін. У 1850–1860-ті рр. у “Черниговских губернских ведомостях” часто друкувалися історичні, етнографічні та фольклорні матеріали. У 1853 р. в газеті побачили світ шість гімназійних праць О.Лазаревського. Перша з них під назвою “Купчая крепость, данная Леонтием Харьковым Леонтию Тарнавскому 1728 г.” була видрукувана в 4-му числі. У 1856–1858 рр. у газеті О.Лазаревський подав низку річних оглядів “Украинская литературная летопись”; у 1860–1870-х рр. надрукував декілька великих праць, що ґрунтуються на архівних джерелах (див.: Олександр Матвійович Лазаревський. 1834–1902: Матеріали до біобібліографії. — С. 3–7).

...свою першу працю... — йдеться про працю “Опыт указателя источников для изучения Малороссийского края в историческом и географическом отношении” (Черниговские губернские ведомости. — Чернигов, 1853. — № 45, 46). Як зазначалося, цей покажчик був не першою, а вже шостою публікацією О.Лазаревського. Вважається, що цією роботою започаткована історична біб-

ліографія в Україні. Показчик налічував 554 позиції, у доповненому вигляді в 1858 р. вийшов окремим виданням із посвятою О.М.Бодянському.

...його університетська праця про хронограф — “Записка о русском хронографе” — ця праця була написана на основі результатів студіювання часописів Публічної бібліотеки в Петербурзі та рукописів книгозбірні і музею графа О.Уварова. Опублікована у виданні: *Известия Императорской академии наук по отделению русского языка и словесности.* — СПб, 1859. — Т. VIII. — С. 384—390. Цього ж року були надруковані “Добавления к записке — 4 отрывка из хронографа, заимствованные у византийцев” (Там само. — Т. IX. — С. 115—128). Робота отримала схвальний відгук редактора “Известий” І.Срезневського.

...дану проф. Сухомліновим — Сухомлінов Михайло Іванович (1828—1901) — історик давньоруської літератури, професор Петербурзького університету (див. коментар до некролога: “Мих[айло] Сухомлінов — Ів[ан] Жданов. Некрологічна замітка”). Під час навчання в університеті О.Лазаревський перебував під впливом та опікою професора М.Сухомлінова. У пізніших роках вчитель та учень зберегли дружні стосунки, про що свідчить їхнє листування (див.: *Василенко М. Олександр Матвійович Лазаревський.* — С. 28—29).

...був близьким чоловіком до Шевченка — О.Лазаревський познайомився з Т.Шевченком у 1858 р. в Петербурзі завдяки близькій дружбі поета зі старшим братом історика Михайлом Лазаревським. Олександр Матвійович брав участь у похороні Т.Шевченка, разом із художником Г.Честахівським супроводжував його тіло до Києва. Присвятив поетові низку розвідок: “Последний день жизни Т.Г.Шевченка”, “Детство Шевченка. Материалы для биографии его” (1862), “Гроб Т.Г.Шевченка в Киеве у Хрестовоздвиженской церкви” (1894) та ін. Про це детально див.: *Сарбей В.Г. Т.Г. Шевченко і О.М. Лазаревський // Український історичний журнал.* — К., 1989. — № 3. — С. 26—34.

В тодішнім органі російського українофільства “Основи”... — у цьому журналі О.Лазаревський подав чотири публікації: *Говорил ли Полуботок Петру Великому речъ, приводимую Конисским?* (1861. — № 8. — С. 9—19); *О южно-русском словаре Шейковского* (1862. — № 1. — С. 57—61); *Детство Шевченка. Материалы для биографии его* (№ 3. — С. 1—10); *Статистические сведения об украинских народных школах и госпиталях в XVIII веке* (№ 5. — С. 82—89).

с. 574 Служба на Україні (в Чернігівщині й Полтавщині, потім в Києві... — після реформи 1861 р. О.Лазаревський переїжджає з Петербурга до Чернігова, де був призначений членом від уряду з їзду мирових посередників у Чернігівській губернії. Пізніше обіймав посади наглядча акцизних округ Чернігівської губернії (1863—1864), секретаря Чернігівського губернського статистичного комітету (1865—1866), керівника канцелярії чернігівського губернатора (1866—1868). Член Полтавського окружного суду (1868—1869), голова Кременчуцького повітового суду (1869—1872), член Полтавського земельного банку (1872—1873), член Ніжинського окружного суду (1874—1879), товариш го-

лови Курського окружного суду (1879–1880). Із травня 1880 р. призначений товаришем голови Київського окружного суду, з грудня 1888 р. обраний членом Київської судової палати. На цій посаді перебував до кінця життя. Про службові переміщення О.Лазаревського детально див.: *Василенко М.* Олександр Матвійович Лазаревський. — С. 31–51; *Федоренко П.* О.М.Лазаревський та культурні цінності Чернігівщини // Український археографічний збірник. — Т. II. — С. XXII–XLIX.

...архівальних останків Гетьманщини, які тоді ще заціліли по різних урядах... — в архіві Чернігівського губерньського правління О.Лазаревський досліджував матеріали другої Малоросійської колегії та Генеральної військової канцелярії, які були перевезені з Глухова. В архіві Чернігівської казенної палати вчений виявив велику частину Румянцевського опису. У центрі зацікавлень дослідника був також архів Чернігівського дворянського зібрання. Під час роботи в Полтаві історик вивчав полтавську частину Румянцевського Опису в архіві Полтавської казенної палати, документи XVII–XVIII ст. в архіві Окружного суду, матеріали Полтавського губерньського дворянського зібрання. Детально про архівні студії О.Лазаревського див.: *Федоренко П.* О.М.Лазаревський та культурні цінності Чернігівщини. — С. XXVII–XXXIII.

“Черниговском листке” — у цій газеті О.М.Лазаревський опублікував “Отрывок из путевых записок старца Леонтия (1700 г.)” з описами Глухова, Кролевця, Батурина та інших міст. Під рубрикою “Рассказы из истории Левобережной Украины XVIII в.” були оприлюднені дослідження “Почепские казаки и Меншиков” та “Украинские сотники”. У № 9 за 1863 р. О.М. Лазаревський подав гостру публіцистичну статтю “Заметка на письмо г. Добротворского” на захист живої народної української мови.

“Черниговский листок” — див. коментар до статті “Пам’яті Олександра Кониського”.

...“Записках статистического комитета” — йдеться про “Записки Черниговского статистического комитета”, ініціатором видання, автором концепції, програми та редактором перших двох томів яких був О.Лазаревський. Виходили від 1865 р. до початку 1870-х рр. Остання публікація О.Лазаревського вміщена в “Записках” у 1872 р.

...“Копотопская старина” — історичні відомості про батьківщину вченого з примітками та додатками з 19 документів подані у виданні: Памятная книжка Черниговской губернии. — Чернигов, 1862. — С. 301–352.

...“Малороссийские посполитые крестьяне (1648–1783 гг.), историко-юридический очерк по архивным источникам” — це монографічне дослідження вийшло у виданні: Записки Черниговского статистического комитета. — Чернигов, 1866. — Вып. I. — С. 1–152 та окремим відбитком. У серії НТШ “Руська історична бібліотека” (Львів, 1902. — Т. XXII) праця вийшла в перекладі українською мовою. Третє видання було здійснене в Києві в 1908 р. Рецензію на монографію подав М.Грушевський (ЗНТШ. — Львів, 1908. — Т. LXXXIV. — С. 225).

...«Обозрение “Описи Малороссии”» — архівний опис документів Генерального (Румянцевського) опису Малоросії 1765—1769 рр. (чернігівської частини), що виявив О.Лазаревський в архіві Чернігівської казенної палати в 1865 р. За клопотанням дослідника в 1866 р. цей опис було передано до бібліотеки Чернігівського губернського статистичного комітету, секретарем і фактичним керівником якого він був. Для зручності користування та доступності вчений розпочав укладати “Обозрение Румянцевской описи”. Було описано документи 142 томів чернігівського, київського, ніжинського та стародубського полків. “Обозрение”, укладене О.Лазаревським, вийшло в трьох випусках у “Черниговских губернских ведомостях” (1866, 1867, 1873) та окремими відбитками (загалом 200 примірників). Документи лубенського полку були пізніше описані М.Константиновичем і вийшли в 1884 р. як додатковий 4-й випуск до “Обозрений” О.М.Лазаревського.

Константинович Микола (1844—1889) — педагог, громадський діяч на Чернігівщині, голова Чернігівської губернської управи, редактор “Черниговских губернских ведомостей” (1877—1879).

с. 575 ...*Лазаревський і його школа...* — до так званої “лівобережної школи” О.Лазаревського належали, зокрема: О.Єфименко, М.Василенко, В.Модзалевський, В.Барвінський, В.Мякотін. Істотний вплив О.Лазаревський справив також на історичні погляди О.Левіцького, Д.Багалія, І.Луцицького, Д.Міллера та інших учених другої половини ХІХ—перших десятиліть ХХ ст. (див.: *Коваленко О.* О.Лазаревський та “лівобережна школа” в українській історіографії другої половини ХІХ—початку ХХ ст. // Олександр Матвійович Лазаревський (1834—1902): Доповіді і матеріали. — С. 33—34). М.Грушевський називав О.Лазаревського “признаним головою лівобережної історіографії, учителем і провідником” (*Грушевський М.* Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження. — С. 3).

...*я в своїй статті з поводу “Малороссийского дворянства” Єфименкової* — йдеться про рецензію М.Грушевського “Нова розправа про українську шляхту задніпрянську...” (Правда. — Львів, 1892. — Квітень — С. 63, 185. Підпис: Хлопець).

...*маленькою заміткою в “Основи” 1861 р.* — йдеться про статтю “Говорил ли Полуботок Петру Великому речь, приводимую Конисским?” (№ 8. — С. 9—19).

...*в монографії про Полуботка...* — йдеться про працю “Павел Полуботок. Очерк из истории Малороссии XVIII ст.” (Русский архив. — М., 1880. — Т. I. — С. 137—209). У традиційній для нього манері характеристики старшинської верстви автор виступає проти ідеалізації Полуботка як народного героя, змальовуючи його як захисника інтересів старшини.

...*в “Русском архиве”* — йдеться про щомісячний історичний журнал, що виходив у Москві в 1863—1917 рр. Видавцем та редактором його був історик, археограф та бібліограф П.Бартенев. Журнал мав понад 1000 передплатників. Призначався для публікації документів і матеріалів з історії Росії та російської

літератури переважно XVIII—XIX ст. Найдокладнішим його зміст був у 60—90-х рр. XIX ст. За кількістю опублікованих матеріалів посідав перше місце серед російських історичних журналів.

Поправку до поглядів Лазаревського на Полуботка постарався потім дати д. Я.Шульгин... — йдеться про статтю “Павел Полуботок, полковник черниговський (1705—1724). К портрету” (Киевская старина. — К., 1890. — № 12. — С. 522—538).

...студії над поодинокими родами — О.Лазаревський підготував низку генеалогічних нарисів: “Очерк старейших дворянских родов в Черниговской губернии”, “Очерки малороссийских фамилий...”, “Люди Старой Малороссии”. Їх перелік див.: Олександр Матвійович Лазаревський. 1834—1902: Матеріали до біобібліографії. — С. 2—23.

с. 576 Сі історії родів доконче б треба зібрати й видати осібно — це побажання не було реалізоване. Задум видати окрему книгу під назвою “Люди Старой Малороссии” з портретами осіб, які згадуються в ній, наприкінці 1870-х рр. виношував сам О.Лазаревський. Проте цей задум був занадто дорогим, тому він не зміг його здійснити.

...аматором і збирачем таких портретів покійник був великим — про колекцію портретів історичних діячів, яку збирав О.Лазаревський, детально див.: Лазаревська К. О.М.Лазаревський і старе українське мистецтво // Україна. — К., 1927. — Кн. 4. — С. 83—97.

...попередників кружка “Киевской старины” — йдеться про дослідників української старовини, роботу яких продовжили співробітники журналу “Киевская старина”. Учений задумав створити серію біографічних нарисів “Прежние изыскатели малорусской старины” про українських істориків та видавців, обмежившись першою половиною XIX ст.: Г.А.Полетику, А.І.Чепу, Ф.Й.Туманського, Я.М.Марковича, М.П.Антоновського, В.Г.Полетику, В.Я.Ломиковського, Д.М.Бангиша-Каменського, М.Ф.Берлинського, О.І.Мартоса, О.М.Марковича, М.А.Маркевича. Ця низка була певною програмою серії, проте вчений встиг підготувати лише нариси про Я.М.Марковича, О.І.Мартоса та О.М.Марковича, які вийшли в “Киевской старине” у 1894, 1895 та 1897 рр. відповідно (див.: Олександр Матвійович Лазаревський. 1834—1902: Матеріали до біобібліографії. — С. 15—17). Сюди ж можна віднести також розвідку “Иван Романович Мартос (1760—1831)” (Киевская старина. — К., 1895. — № 10. — С. 48—71). Перші дослідження О.Лазаревський вмістив у збірку “Очерки, заметки и документы по истории Малороссии” (К., 1895). У своїй рецензії на збірку М.Грушевський писав: “Щодо самої схеми студій, то ми радше бачили б їх в формі загального порівняного досліду сього руху на тлі загального культурно-громадського життя, але тому ще, очевидно, не доспів час, і автор вибирає з значеної серії тих осіб, для яких має більш матеріалу, як то можна догадатись. Було б дуже пожаданим, щоб автор не залишив колись і ту задачу виконати, перевівши окремі студії” (ЗНТШ. — Львів, 1895. — Т. VII: Бібліогр. — С. 47).

...вийшли статті про Полетик — йдеться про публікації: Отрывки из семейного архива Полетик // Киевская старина. — К., 1891. — № 4. — С. 97—116; Частная переписка Григория Андреевича Полетики (1750—1784) / Редакция та примітки О.Лазаревського // Там само. — К., 1893. — № 3—5, 10—11; 1894. — № 4, 7, 10. Ці публікації О.Лазаревський підготував на основі результатів вивчення родинного архіву Полетик, зокрема приватного листування Г.А.Полетики, яке на початку 1890-х рр. придбав для своєї збірки В.В.Тарнавський. Дослідивши ці матеріали, учений зробив висновок, що саме Г.А.Полетика — автор “Історії Русів”. Цю думку, яка до сьогодні залишається дискусійною, поділяли В.Іконников, О.Грушевський, Д.Дорошенко.

Полетика Григорій Андрійович (1725—1784) — український громадсько-політичний діяч, письменник. Походив із козацько-старшинського роду Полетик. Випускник Київської академії (1745). Депутат комісії зі складання “Нового уложения” (1767). Обстоював автономний устрій Лівобережної України і права українського шляхетства.

...Якова і Олександра Марковичів — Маркович Яків Михайлович (1776—1804) — український історик. Походив з українського козацько-старшинського роду (чернігівська гілка). Навчався в Московському університеті. Автор праці “Записки про Малоросію, її жителів та виробництва” (1798).

Маркович Олександр Михайлович (1790—1865) — український історик і громадський діяч. Молодший брат Я.Марковича. Служив у державних установах Чернігівської губернії. Автор низки праць: “Опис Малоросії” (незакінчена і неопублікована), “Історична і статистична записка про дворянський стан і дворянські маєтності” (1840, 1894).

...Ол[ексія] й Ів[ана] Мартосів... — *Мартос Олексій Іванович (1790—1842)* — український історик. Автор 3-томної (за іншими даними — 5-томної) “Історії запорозьких козаків”, рукопис якої втрачено. Надруковано лише два розділи III тому — про битву під Берестечком та про шлюб і смерть Т.Хмельницького (1822—1823). Мемуари історика були опубліковані в “Русском архиве” (1893).

Мартос Іван Романович (1760—1831) — український громадський та державний діяч, вихованець Київської академії. Кабінет-секретар гетьмана К.Розумовського, директор Департаменту Міністерства юстиції (1815—1816). Автор “Исследования банного строения, о котором повествует летописец Нестор” (1809). О.Лазаревський опублікував листування І.Р.Мартоса: Частная переписка Ивана Романовича Мартоса (1817—1830) // Киевская старина. — 1896, 1898.

...наступником Бодянського — Бодянський Осип Максимович (1808—1877) — український філолог-славист, історик, археограф, фольклорист, письменник і перекладач. Професор Московського університету (1842—1868, з перервою). Секретар (із 1845 р.) Московського товариства історії й старожитностей російських та редактор його “Чтений”, де опублікував низку цінних документів з історії України (“Історія Русів”, “Літопис Самовидця”, “Реєстр усього Війська Запорізького” та ін.). Мав визначний вплив на історичні погляди О.Лаза-

ревського, листувався з ним (*Лазаревський О.* Четыре письма О.М.Бодянского (1855—8) // Киевская старина. — К., 1889. — № 11. — С. 447—450; *Лазаревська К.* Листи Осипа Бодянского до Олександра Лазаревського (1854—1855) // Україна. — К., 1926. — Кн. 1. — С. 66—70). О.Лазаревський допомагав О.Бодянському в зборі українських пісень, обмінювався з ним думками щодо видання своєї збірки прислів'їв та поговірок (детальніше про це див.: *Василенко М.* Олександр Матвійович Лазаревський. — С. 29—30).

с. 577 ...в археографічній комісії Петербурзькій — йдеться про Петербурзьку археографічну комісію, засновану в 1834 р. при Міністерстві народної освіти. Первісним її призначенням була публікація матеріалів, зібраних діючою в 1829—1932 рр. Археографічною експедицією на чолі з П.Строевим. У 1837 р. затверджена як постійна установа для систематичного видання джерел з історії Росії. Випускала серійні видання: “Акты археографической экспедиции”, “Акты, относящиеся к истории Западной России”, “Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России” та ін. Із 1841 р. почала видавати “Полное собрание русских летописей”, із 1862 р. — “Летопись занятий археографической комиссии”, з 1872 р. — “Русскую историческую библиотеку”. У 1860—1861 рр. О.Лазаревський працював службовцем комісії. У 1872 р. в листуванні з М.Костомаровим він порушував справу друку як окремого видання Петербурзької археографічної комісії своєї збірки українських актів XVI—XVIII ст., проте його задум реалізований не був.

...в Київській — йдеться про Тимчасову комісію для розгляду давніх актів (Київську археографічну комісію), засновану в 1843 р. при канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора для збору, вивчення та публікації документальних матеріалів з історії України.

...“Описание старой Малороссии” — фундаментальна узагальнююча праця, яка ґрунтується на численних архівних джерелах, які досліджував учений упродовж багатьох років. Автор мав намір підготувати її в 10 томах відповідно до старого адміністративного поділу Лівобережної України на полки, подати матеріали до історії заселення, землеволодіння та управління в Гетьманщині в 1654—1783 рр. Перша книга з історією Стародубського полку вийшла в 1888 р., друга (Ніжинський полк) — у 1893 р., третя (Прилуцький полк) — у 1901 р. Четверту книгу (Полтавський полк) вчений закінчити не встиг. На підставі рецензій Д.І.Багалія на 1-й том та В.О.Мякотина на 2-й том О.М.Лазаревський отримав Уварівську премію Петербурзької академії наук.

...“Исторические очерки сел Ковотопского уезда, юго-восточная часть” (1886)... — тут і далі вихідні дані про названі М.Грушевським праці О.М.Лазаревського див.: Олександр Матвійович Лазаревський. 1834—1902: Матеріали до біобібліографії. — С. 2—23.

с. 578 ...“Сулимовский архив” — том під назвою “Сулимовський архив. Фамильные бумаги Сулим, Скороп и Войцеховичей” вийшов у 1884 р. в Києві коштом власників за редакцією та з передмовою О.Лазаревського. Рецензію подав В.Антонович (Киевская старина. — К., 1884. — № 10. — С. 332—336).

... *“Мотыжинский архив”* — том під назвою “Мотыжинский архив. Акты Переяславского полка XVII—XVIII в.” вийшов у 1890 р. як доповнення “Сулимовского архива”. Рецензія на видання була вміщена в “Киевской старине” (К., 1890. — № 9. — С. 509—521) під криптонімом А.М.

... *“Любецкий архив”* — том під назвою “Любецкий архив графа Милорадовича” вийшов як додаток “Киевской старины” в 1896 та 1898 рр. і окремим відбитком (К., 1898). Архів з ініціативи та за редакцією О.Лазаревського почав видавати граф Г.О.Милорадович. Тут містилися фамільні папери Полуботків та Милорадовичів у Любечі.

... *“Дневник Ханенка”*... — вийшов під назвою “Дневник генерального хорунжого Николая Ханенка” як додаток “Киевской старины” в 1884—1886 рр. у редакції та з передмовою О.Лазаревського. Щоденник вміщує записи за 1727—1731 і 1742—1753 рр.

Ханенко Микола Данилович (1691—1760) — політичний і державний діяч, дипломат, мемуарист. Онук гетьмана Правобережної України Михайла Ханенка. Залишився його архів із цінними історичними матеріалами до історії України.

...повне видання *дневника Якова Марковича* — “Дневник Якова Марковича” вийшов у додатках “Киевской старины” та окремими томами в 1893, 1895 і 1897 рр. Рецензію на видання подав М.Грушевський (ЗНТШ. — Львів, 1896. — Т. XII. — С. 33—34). Після смерті О.Лазаревського видання щоденника припинилося. Обсяг щоденника, який Я.Маркович вів упродовж 50 років, сягає 10 томів. Уперше (зі скороченнями) щоденник за період 1717—1767 рр. надрукував у 1859 р. правнук автора Олександр Маркович. З ініціативи М.Грушевського археографічна комісія НТШ видала 4-й том щоденника (1735—1740) у 22-му томі “Жерел до історії України-Руси” (ред. В.Модзалевський).

... *“Отрывки из дневника гетманской канцелярии за 1722—1723 гг.”* — тут і далі вихідні дані на названі М.Грушевським праці див.: Олександр Матвійович Лазаревський. 1834—1902: Матеріали до біобібліографії. — С. 2—23.

с. 579 ...не був, поза Києвом і Черніговом, властиво, членом ані одної більшої наукової інституції чи товариства — у Чернігові та Києві О.Лазаревський брав участь у роботі таких наукових товариств та інституцій: Чернігівський губернський статистичний комітет (член — із 1861 р., секретар — із 1865 р.); Чернігівська архівна комісія, фундатором якої він був (1896); Історичне товариство Нестора Літописця при Київському університеті (дійсний член — із 1880 р., член Ради — з 1894 р., голова — вересень 1895—жовтень 1896 рр., товариш голови — 1896—1902 рр.); Київська археографічна комісія (дійсний член — із 1885 р.); Церковно-археологічне товариство при КДА (член — із 1889 р.).

С.П.

Тадей Рильський. Некрологічна замітка

Публікується за виданням: *Грушевський М. Тадей Рильський. Некрологічна замітка* // ЗНТШ. — Львів, 1902. — Т. L. — Miscellanea. — С. 12—13.

Автограф некролога зберігається в: ЦДІАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 47, арк. 11–11 зв., 8 зв., 8.

Рильський Тадей Розеславович (народився 02.01.1841 (21.12.1840) в с. Ставище Сквирського пов. Київської губ. — помер 08.10. (25.09.). 1902 в с. Романівка Сквирського пов. Київської губ.) — український громадський і культурний діяч, економіст. Автор суспільно-політичних, економічних праць, студій з етнографії та народознавства, популярних книжок для народу.

Література: Антонович М. Спомини Яна Мйодушевського про Володимира Антоновича і Тадея Рильського // Український археографічний щорічник. Нова серія. — К., 1992. — Вип. 1. — С. 278–284; Горленко В.Ф. Сторінка до біографії Тадея Рильського // Народна творчість та етнографія. — К., 1985. — № 2. — С. 65–67; До життєпису Тадея Рильського / Передмова та публікація Надії Пазяк // Київська старовина. — К., 1992. — № 3. — С. 58–63; Д[орошенко] В. Тадей Рильський: Некролог // ЛНВ. — Львів, 1902. — Т. XX. — Ч. III. — С. 25–26; Л[євицький] О. Фадей Розеславович Рильський: Некролог // Киевская старина. — К., 1902. — № 11. — Отд. I. — С. 335–349; Мицюк О. Тадей Р. Рильський (1840–1902) як хлопоман і економіст. — Львів, 1933; Мицюк О. Українські хлопомани. — Чернівці, 1933; Палієнко М. Київська Стара Громада у суспільному та науковому житті України (друга половина ХІХ–початок ХХ ст.) // Київська старовина. — К., 1998. — № 2. — С. 49–84; Рильський М. Із давніх літ // Рильський М. Зібрання творів: У 20 т. — К., 1988. — Т. 19. — С. 456–458; Фр[анко] Ів. Пам'яті Тадея Рильського // ЛНВ. — Львів, 1902. — Т. XX. — С. 160–161.

с. 580 Родившись в панській польській родині — походив із шляхетського роду, відомого з другої половини ХVІІ ст. Батько був власником містечка Романівка Сквирського повіту Київської губернії. Т.Рильський опублікував із власною передмовою розповідь про прадіда Ромуальда: Рассказ современника о приключениях с ним во время “Коливищины” // Киевская старина. — К., 1887. — № 1. — С. 51–64.

Оженившись з селянкою з свого села — йдеться про другий шлюб Т.Рильського з Меланією Федорівною зі селянської родини Чуприн, з якою мав трьох синів: Івана, Богдана, Максима. У доносах на Т.Рильського добре ставлення до селян та одруження його, дворянина, зі селянкою подавалися за “неблагонадійність” (див.: Л[євицький] О. Фадей Розеславович Рильський. — С. 343–344).

...в одній з більших своїх статей — дуже цінній: “К изучению украинского народного мировоззрения”... — ці нариси з економічного світогляду селян були видрукувані в “Киевской старине” (1888. — № 11. — С. 266–306; 1890. — № 9. — С. 341–372; № 10. — С. 1–26; № 11. — С. 195–235). Закінчення було опубліковане в цьому ж виданні після смерті Т.Рильського (1903. — № 4. — С. 1–23; № 5. — С. 161–191). У 1903 р. праця вийшла окремим відбитком.

Літературну діяльність розпочав він дописами в “Основі” 1861–1862 рр. — у журналі “Основа” під псевдонімом “Чорний Максим” опублікував статтю “С правого берега Днепра” (1861. — № 2. — С. 239–244) про ставлення польської суспільності до українства на Правобережній Україні. За своїм підписом у цьому виданні подав статті: “Несколько слов о дворянах правого берега Днепра” (1861. — № 11–12. — С. 90–99); “З Маковищ (Київсько-го повіту)” (1862. — № 2. — С. 84–91).

...пізніші дописи, анонімні або криптонімами підписані, нелегко вибрати — серед псевдонімів Т.Рильського з'ясовано лише один: “Максим Чорний” (*Дей О.І.* Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.) — К., 1969. — С. 523).

...“Студії над основами розкладу багатства” — праця була опублікована в “ЗНТШ” (Львів, 1892. — Т. I. — С. 29–86; 1893. — Т. II. — С. 62–113). Називаючи цю роботу першою теоретичною працею українською мовою з політичної економії, дослідник громадської діяльності та творчої спадщини Т.Рильського О.Мицюк зазначав, що вона “не вдалася”, не викликавши ні обговорення, ні критики (див.: *Мицюк О.* Тадей Р.Рильський (1840–1902) як хлопоман і економіст. — С. 35). Відразу після виходу другої частини статті І.Франко у своєму листі до М.Драгоманова так відгукнувся на неї: “Отелився в нім (Т. II. — С.П.) Рильський широкою статтею про економію політичну, та такою тяжкою, претенсіональною (хоче, бачте, подати деякі поправки до теорій західноєвропейських економістів, в тім числі й Маркса), що я не знаю, для кого саме вона написана. Я й не думав ніколи, що Рильський такий економіст” (цит. за: *Возняк М.* Олександр Кониський і перші томи “Записок” // ЗНТШ. — Львів, 1929. — Т. СЛ. — С. 347). Вважаючи, що це дослідження незавершене, М.Драгоманов також категорично висловлювався про його зміст і форму (детальніше про це див.: *Мицюк О.* Тадей Р.Рильський (1840–1902) як хлопоман і економіст. — С. 35).

С.П.

Пам'яті Олексія Маркевича

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Пам'яті Олексія Маркевича // ЗНТШ. — Львів, 1903. — Т. LV. — Кн. V. — С. 1–14. Автограф зберігається в: ЦДІАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 49, арк. 190–207 (зворотна нумерація).

Маркевич (Маркович) Олексій Іванович (народився 17(29).03.1847 в с. Смош Полтавської губ. — помер 05.06.1903 в Одесі) — історик, популяризатор української давнини. Доктор російської історії (1888). Екстраординарний (із 1889 р.) та ординарний (1893–1895) професор Новоросійського університету в Одесі. Член багатьох наукових і громадських установ.

Бібліографія праць О.Маркевича: Коваль О. Маркевич Олексій Іванович // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник: У 3-х вип. / Упоряд.: О.М.Коваль, І.Б.Матяш, В.С.Шандра. — Вип. 1 (XIX–1930-ті рр.). — К., 1999. —

С. 210–212; *Линниченко И.А.* Алексей Иванович Маркевич: Биографические воспоминания и список трудов // *Записки Одесского общества истории и древностей*. — Одесса, 1904. — Т. 26. — С. 1–48; Маркевич Алексей Иванович (1847–1903): Биобиблиографический указатель / Сост. В.В.Самодурова, И.В.Максименко. — Одесса, 1997. — 152 с.

Література: Голубчик Г.Д. Рід Марковичів-Маркевичів у культурно-громадському житті України: Автореф. ... канд. іст. наук. — Дніпропетровськ, 2003; *Линниченко И.А.* А.И.Маркевич. Биографические воспоминания // *Речи и поминки: Сб. ст. по истории литературы и биографические воспоминания*. — Одесса, 1914. — С. 213–241; *Він же.* Алексей Иванович Маркевич: Биографические воспоминания и список трудов // *Записки Одесского общества истории и древностей*. — Одесса, 1904. — Т. 26. — С. 1–48; *Маркевич Арс.* Памяти Алексея Ивановича Маркевича // *Известия Таврической учёной архивной комиссии*. — Катеринослав, 1903. — № 35. — С. 27–30; *Попова Т.* Алексей Маркевич // *Історіографічні дослідження в Україні*. — К., 2002. — Вип. 12. — С. 113–149; *Синявский А.* А.И.Маркевич — историк Новороссийского края // *Вибрані твори*. — К., 1993. — С. 66–72; *Ше[лу]хин С.* А.И.Маркевич: Некролог // *Киевская старина*. — К., 1903. — Т. LXXXII. — С. 240–244.

с. 581 ...подав лише коротеньку оповістку в тім томі і заповів ширшу згадку на пізніше — див.: *Грушевський М.* Д-р Олексій Маркевич (1847 — †5 (18).VI.1903) // *ЗНТШ*. — Львів, 1903. — Т. LIII. — Miscellanea. — С. 9.: “В останній хвилі, випускаючи сю книжку, довідалися ми про наглу смерть шанованого нашого співробітника, якого статтю умістили ми на чолі сеї книжки [йдеться про статтю: *Маркевич О.* XII археологічний з'їзд у Харкові 1902 р. // *ЗНТШ* — Львів, 1903. — Т. LIII. — Кн. III. — С. 1–18. — *А.Ф.*]. Діяльним співробітником нашої часописі був він протягом цілого ряду літ і заразом приятелем нашого “Товариства”, дійсним членом якого був. В одній з дальших книжок присвятимо більшу статтю пам'яті сього поважного ученого і сердечного чоловіка. Честь його пам'яті!”

Автор некролога в “Киевской старине”... — йдеться про некролог: *Ше[лу]хин С.* А.И.Маркевич: Некролог // *Киевская старина*. — К., 1903. — Т. LXXXII. — С. 240–244. М.Грушевський називає Маркевича українофілом за переконаннями, хоча зазначає, “що українофільство Маркевича ніяк не можна назвати глибоким...” Сам О.Маркевич у листах до М.Грушевського акцентує на ставленні до національної справи українців. Подаючи короткі і причинкові матеріали до “ЗНТШ”, він зауважує: “пишу, щоб показати незмінне співчуття до вас і вашої справи”. Питання активної участі Маркевича в національному русі українців не досліджене. Автори нарису про його життя і діяльність припускають, що він тісно був знайомий із представниками українських громадських організацій Одеси, Києва (наприклад, із В.Антоновичем), але участі в їх діяльності не брав (Маркевич Алексей Иванович (1847–1903): Биобиблиогра-

фический указатель. — С. 59). До деякої міри парадоксальним є те, що “при таким досить поверховним українофільстві, — як іронічно зазначає М.Грушевський, — він за українство дуже сильно потерпів”. Уперше в поле зору охранки О.Маркевич потрапив у 1884 р., будучи приват-доцентом Одеського університету. В одній із лекцій про часи Олександра I він дозволив собі анекдотично-жартівливі випадки проти монарха. О.Маркевича звинуватили в неблагонадійності, але ці звинувачення не мали негативних наслідків для його подальшої університетської кар’єри, хоча були спроби перешкодити йому у викладанні лекційного курсу “Історія Південно-Західної Русі” (Маркевич Алексей Иванович (1847—1903): Библиографический указатель. — С. 50—54). Про другий випадок вже із затриманням Маркевича і звинуваченням його в перевезенні нелегальної літератури через кордон у некролозі пише М.Грушевський. Власне це і стало причиною звільнення Маркевича з університету 24 грудня 1895 р. Детальніше про перебіг справи див.: Маркевич Алексей Иванович (1847—1903): Библиографический указатель. — С. 67—69.

“Южное обозрение” (№ 2176 от 6 июня) — Лознгрин [Герцо-Виноградский П.А.И. Маркевич // Южное Обозрение. — 1903. — № 2176. — 6 июня.

с. 582 ...вибраний з огляду на се в 1901 р. і дійсним членом нашого Товариства в історичній секції — обраний дійсним членом НТШ 25 березня 1901 р. (Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові. — Львів, 1902. — Вип. 1. — Ч. 9. — С. 16).

...завдячив своє значіння й силу Насті Скоропадській — Скоропадська Анастасія (бл. 1671—1729) — друга дружина гетьмана Івана Скоропадського.

...Марка Абрамовича — Марко Абрамович (помер у 1712 р.) — орендатор у Пирятині, батько Анастасії Скоропадської, похований у Густинському монастирі (Енциклопедія українознавства. — Львів, 1994. — Т. 4. — С. 1471).

...звісний український мемуарист Яків Маркович — Маркович Яків Андрійович (1696—1770) — державний діяч Гетьманщини, наказний лубенський полковник (1721 і 1723—1735), генеральний підскарбій у відставці (1762). Один із найосвіченіших людей свого часу, автор “Генеалогічних заміток” і “Діаріуша”, який охоплює 1717—1767 рр. (Там само).

...один з перших “українофілів”, автор “Записок о Малороссии” — Маркевич Яків Михайлович (1776—1804) — історик. Автор праці „Записки о Малороссии, ее жителях и произвидениях” (1798), у якій подаються короткі відомості про природу, побут, фольклор, мову, державно-політичний устрій Гетьманщини (Там само).

...звісний (хоч і дуже лихий) історик Микола Маркевич... — Маркевич Микола Андрійович (1804—1860) — український історик, етнограф, поет, композитор. Автор “Истории Малороссии”, виданої в Москві в 1842—1843 рр. М.Маркевич був аматором історії, і, як писав історик В.Маслов, його “історичні праці відбивають на собі стару ще романтично-літературну манеру розробки іс-

торичних тем; вони писані під настроєм поглядів і методів 1820-х рр., і в момент свого появи не відповідали новим вимогам тодішньої української історіографії” (*Маслов В.І. М.А.Маркевич. — Прилуки, 1929. — С. 14.*) М.Грушевський, порівнюючи “Историю Малороссии” Маркевича з працею Д.Бантиш-Каменського та “Історією Русів”, писав: “У своєму викладі Маркович безпомічно вовтузиться між апокрифічними вигадками Истории Руссов та Запорожской Старини... і достовірним діючим матеріалом Бантиш-Каменського; в значенні історичного методу праця Марковича не становила собою ніякого руху вперед. Має цінну лише історико-побутовий матеріал, зібраний автором” (*Грушевський М. Розвиток українських досліджень у ХІХ столітті і вияви у них основних питань українознавства // Український історик. — Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1989. — Ч. 4 (104). — С. 67.*)

...етнограф Опанас Маркович... — Маркович Опанас Васильович (1822—1867) — український громадський діяч і фольклорист, член Кирило-Мефодіївського братства. Друкувався в журналі “Основа” (1860—1861). Збирав усну народну творчість, прислів’я та приказки (зібрав близько 30 тис.), які виходили в етнографічних збірниках В.Антоновича, М.Драгоманова, А.Метлинського. Автор музики до “Наталки Полтавки” І.Котляревського (1857) (*Енциклопедія українознавства. — Львів, 1994. — Т. 4. — С. 1471.*)

...його лінія визначних людей ніяких не дала — рід Марковичів відомий із початку ХVІІІ ст. У літературі існують розбіжності щодо його походження. У дослідженні про свій рід О.Маркевич припускає, що його предки сербського походження і переселилися на Волинь на межі ХVІ—ХVІІ ст., а звідси розселилися по Україні, зокрема на Прилуччині (*Маркович А. Маркевичи. — Одеса, 1895. — С. 55.*) У сучасних дослідженнях домінує думка про єврейське коріння роду (*Дмитрієнко М.Ф., Томозов В.В. З генеалогії роду Марковичів // Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця ХХ ст.): Матеріали Всеукраїнської науково-освітньої конференції (м. Глухів, січень 1997 р.). — [Київ; Глухів, 1997]. — С. 81—84.* Рід Марковичів посідав чільне місце в старшинській ієрархії Гетьманщини ХVІІІ ст. Найвідомішими представниками його були: генеральний підскарбій Андрій Маркович, його брат прилуцький суддя Іван, другий брат гадяцький наказний полковник Федір, їхня сестра Анастасія вийшла заміж за гетьмана Івана Скоропадського. У 1736 р. А.Марковичу було надано дворянство. Кілька представників роду в другій половині ХVІІІ ст. були бунчужковими товаришами і роменськими сотниками. Від Андрієвих синів Якова і Семена вели свій початок, відповідно, чернігівська і роменська лінії роду. До першої належали історики Яків і Олександр Марковичі, до другої — етнограф Опанас Маркович. Федір Маркович став родоначальником прилуцької лінії, до якої належали історики Микола й Олексій Маркевичі (*Маркович А. Маркевичи. — С. 3—5; Маркевич Алексей Иванович (1847—1903): Библиографический указатель. — С. 16—17.*)

...професора російської історії Лашнюкова... — Лашнюков Іван Васильович (1823—1869) — історик, автор праць із російської історії, статистики,

релігії, культури тощо. Автор праці “Очерки русской историографии” (1869, 1872) (Энциклопедический словарь. — СПб, 1904. — Т. XVII. — С. 410).

с. 583 *Заразом брав діяльну участь по різних товариствах, комітетах, в громадськiм життi Одеси* — особливо з другої половини 1880-х рр. О.Маркевич бере активну участь у діяльності різних товариств. Під кінець життя він був членом двадцяти товариств і комісій. Серед них п'ятнадцять мали історико-науковий характер (губернські архівні комісії, археографічні комісії, археологічні товариства Москви і Санкт-Петербурга, НТШ та ін.); три — економічно-промисловий і два — благодійний. Детальніше про це див.: Маркевич Алексей Иванович (1847—1903): Биобиблиографический указатель. — С. 11.

...осягнувши степiнь магістра в Київськiм університетi, став доцентом в Одеськiм університетi — 25 травня 1879 р. Рада Університету св. Володимира затвердила його в ступені магістра російської історії завдяки успішному захисту наукової роботи (О местничестве: Исследования. — Ч. 1: Русская историография в отношении к местничеству: Магист. дис. — К., 1879. — 957 с.). Рада Новоросійського імператорського університету 27 березня 1880 р. надала йому звання приват-доцента (Маркевич Алексей Иванович (1847—1903): Биобиблиографический указатель. — С. 11).

...він видав її тільки в 1888 р. — О.Маркевича 28 жовтня 1888 р. Рада Університету св. Володимира затвердила в ступені доктора російської історії (История местничества в московском государстве в XV—XVII вв.: Докт. дис. — Одесса, 1888. — X, 611 с.; Приложения I—CXLIИ).

с. 584 *...того ж року Маркевича спенсіоновано* — він був звільнений з університету 24 грудня 1895 р. (Маркевич Алексей Иванович (1847—1903): Биобиблиографический указатель. — С. 11).

В науці сі книги йому голосного імені не зробили, так само як і інші, дрібніші праці й видання — окрім М.Грушевського, також І.Линниченко досить скептично оцінював його науковий таланти. Він вважав, що на О.Маркевича негативний вплив мала література 1860-х рр., яка “не дала йому нічого позитивного і в той же час заразила його скептицизмом, по правді сказати доволі поверховим”. Звичка до критицизму, — на думку І.Линниченка, — вбила в ньому “здібність до творчості наукової побудови, і через це він не міг приєднатися ні до якої школи, чи наукової теорії”, а тому “в історичній науці взяв на себе роль розповідача і бібліографа” (Линниченко И.А. А.И. Маркевич. Биографические воспоминания. — С. 230).

...“Избрание на царство Мих[аила] Фед[оровича] Романова”, 1891, і монографію про Котошихіна, 1896... — йдеться про статті: Избрание на царство Михаила Федоровича Романова // ЖМНП. — СПб, 1891. — Ч. 9. — Сентябрь. — С. 176—203; Ч. 10. — Октябрь. — С. 369—407; Григорий Карпович Котошихин и его сочинение о Московском государстве в половине XVII в. — Одесса, 1895.

...(найбільша — “Качибей или Гаджибей — предшественник Одессы”, 1894) — йдеться про працю: Город Качибей или Гаджибей — предшест-

венник Одессы // Записки Одесского общества истории и древностей. — Одесса, 1894. — Т. 17. — С. 1—72; Город Качибей или Гаджибей — предшественник Одессы. Дополнительные заметки // Там само. — Одесса, 1895. — Т. 18. — С. 81—86.

...прошу прочитати, напр., його рецензію на генеалогії Чернігівського дворянства, видані Милорадовичем (в "Записках". Т. LIII) — див.: Маркевич О. Рец. на кн.: Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства. — СПб, 1901. — Т. 1, 2. // ЗНТШ. — Львів, 1903. — Т. LI. — С. 46—50. У публікації помилоково зазначено Т. LIII "ЗНТШ".

с. 585 ... (їх Маркевич видав від 1885 р. кільканадцять томів) — про звіти див. бібліографію праць (Маркевич Алексей Иванович (1847—1903): Библиографический указатель. — С. 90—110).

...їх більше як 200, окрім матеріалів — повний список налічує 408 позицій. Це переважно праці біографічного, літературознавчого та краєзнавчого характерів, а конкретніше дослідження з історії Московської держави XVII ст., українських шляхетських родів, міста Одеси, окремих питань із російської та української літератур (Маркевич Алексей Иванович (1847—1903): Библиографический указатель. — С. 87—110).

с. 586 ... (див. про се замітку в "Записках", т. XVII) — це замітка О.Маркевича "До справи шевченкових роковин", підписана: О[десит] (ЗНТШ. — Львів, 1897. — Т. XVII. — Miscellanea. — С. 5).

с. 587 ... підписавши їх буквою О. — див. попередній коментар.

с. 588 ... тільки Т.Г. Лебединцев... — Лебединцев Теофан Гаврилович — професор Київської духовної академії, один з ініціаторів створення журналу "Киевская старина" (Сумцов Н. Лебединцев Теофан Гаврилович // Энциклопедический словарь. — СПб, 1904. — Т. XVII. — С. 418).

...з його передмовою, в XVIII т. "Записок" — йдеться про публікацію О.Маркевича: Грамота московського уряду до донських козаків про українські справи 1659 р. // ЗНТШ. — Львів, 1897. — Miscellanea. — С. 1—6.

с. 589 ...варіанти в т. LIV — див.: Грушевський М. Варіанти до "Богданової могили" Шевченка // ЗНТШ. — Львів, 1903. — Т. LIV. — Miscellanea. — С. 5—6.

...вірші "Неначе з Енеїди", видруковані в "Літературно-науковім вістнику" — див.: Неначе з Енеїди (Про селянські розрухи на Україні) // ЛНВ. — Львів, 1903. — Т. XXII. — Кн. IV. — С. 1—3.

...покажчик творів Сквороди д. Л.Ч-ва, видрукований в т. XXX "Записок" — див.: Ч.Л. Г.Скворода. Проба бібліографії // ЗНТШ. — Львів, 1899. — Т. XXX. — Miscellanea. — С. 1—4.

...збірка пісень Федора Бодяньського — збірка потрапила до рук О.Маркевича, очевидно, наприкінці 1870-х рр. Він надіслав її до етнографічної комісії НТШ для публікації, але її так і не опублікували. Це друга збірка пісень Ф.Бодяньського, яка складається з п'яти частин (зошитів) і вміщує пісні родинно-

побутового змісту. Федір Бодяньський (1812—1873) — брат відомого українського етнографа Осипа Бодяньського. Уклав у 1840—1850-х рр. дві збірки народних пісень. Перша має назву “Наскї українскї саги, або малоросійскї пісні, зобранї запорожцем Федором Гаркавенком Менським. Часть I”. Назва другої не відома. Детальніше про Ф.Бодяньського та його збірку пісень, яку О. Маркевич надіслав НТШ, див.: *Дей О.І.* Фольклористична діяльність Осипа та Федора Бодяньських // Українскї народні пісні в записах Осипа та Федора Бодяньських. — К., 1978. — С. 14—15, 17, 32—36.

...одна в формї рецензїї “Описания” Прилуцького полку О.Лазаревського... — йдеться про рецензію на книгу: *Лазаревський А.* Описание старой Малоросии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. — К., 1902. — Т. 3: Полк Прилуцкий. — 1, XIV, 426, XXIII, 3 с.

с. 590 *...в родї сеї, що долучаю (реферат на 18 т. “Рус[ской] ист[орической] библиот[еки]”)* — йдеться про працю: *Маркевич О.* Реферат про XVIII т. Русской исторической библиотеки // ЗНТШ. — Львів, 1899. — Т. XXX: Бібліогр. — С. 14—17.

До дуже інтересної частини біографії Шевченка в 15 т. “Записок”... — йдеться про біографічний нарис О.Кониського: *Кониський О.* Тарас Шевченко під час останньої його подорожі на Україну (3/15 червня—7/19 вересня 1859 р.): Критично-біографічний нарис // ЗНТШ. — Львів, 1897. — Т. XV. — С. 1—35.

с. 591 *...що се сталося з звісним М.В.Юзефовичем* — Юзефович Михайло Володимирович (1802—1889) — голова Київської археографічної комісії. Із 1846 по 1858 рр. був попечителем Київського навчального округу (*Р—в В.* Юзефович Михайл Владимирович // Энциклопедический словарь. — СПб, 1904. — Т. XLI. — С. 327). Проте О.Кониський не називав Юзефовича, а подавав як “один старий генерал бажав пошановати нашого поета...” (*Кониський О.* Тарас Шевченко під час останньої його подорожі. — С. 32).

У Чалого... — Чалий Михайло (1816—1907) — український громадсько-культурний діяч і педагог. Приятель Т.Шевченка. Автор книги “Жизнь и произведения Тараса Шевченка (Свод материалов для его биографии)”, виданої в Києві в 1882 р. (Енциклопедія українознавства. — Львів, 2000. — Т. 10. — С. 3694).

Криза, що вийшла в Товаристві 1901 р., дуже непокоїла Маркевича — криза виникла внаслідок того, що М.Грушевський улітку 1901 р. відмовився від головування в НТШ. Відмова була зумовлена звинуваченням ученого в надмірному використанні матеріальних засобів на наукову роботу, редакційною політикою в “ЛНВ” тощо. Детальніше про перебіг конфлікту див.: *Винар Л.* Михайло Грушевський і Наукове товариство імені Тараса Шевченка. 1892—1930. — Мюнхен, 1970. — С. 49—54; Хроніка Наукового товариства Шевченка у Львові. — Львів, 1901. — Ч. 7. — С. 4; Ч. 8. — С. 2—3; 1902. — Ч. 10. — С. 1, 7.

П.Литвинова-Бартош. Некролог

Публікується за виданням: *Грушевський М.* П[елягія] Литвинова-Бартош. Некролог // ЗНТШ. — Львів, 1904. — Т. LXII. — Кн. VI. — Miscellanea. — С. 3.

Література: Малінка О. Мої спогади про П.Я.Литвинову // Етнографічний вісник. — К., 1928. — Кн. 7. — С. 204–206; *Спаська І.* Пелагея Яковівна Литвинова (1833–1904): Нарис її життя та праці за її рукописами й родинними документами // Там само. — С. 168–199; *Василенко Н.* П.Я.Литвинова (Післямова до статті І.Спаської) // Там само. — С. 200–203; *Терлецький В.* “Я змалку близько стою до народу” // *Терлецький В.* З берегів Шостки. — Суми, 1995. — С. 36–41.

с. 592 *Свої етнографічні інтереси вона заявила передовсім збиранням і публікацією взорів вишивок (починаючи від р. 1872, кілька видань) — див. видання: Литвинова П.* Русские народные узоры. — К., 1872.

...в 1878 р. видала вона в Києві особну збірку українських взорів: “Южно-русский народный орнамент” — вже наступного року вона видала “Сборник народных русских узоров” (К., 1879).

В “Киевской старине”, почавши від р. 1884, уміщено було кілька дрібних історичних і етнографічних заміток її (про культ криниць в Чернігівщині... — див. її власні матеріали та замітки: Литвинова П. Два сообщения по части народных верований: 1. Криница — богиня плодородия у северян // Киевская старина. — К., 1884. — Кн. 4: Известия и заметки. — С. 695–698; *Литвинова П.* Как землянці потеряли свою “вольницю” // Там само. — 1886. — Кн. 6: Известия и заметки. — С. 381–384; *Литвинова П.* Закрутки и заломы // Там само. — 1899. — Кн. 3: Известия и заметки. — С. 139–141.

...комунікат її через непорозуміння останніми роками був причиною дуже завзятої полеміки, бо на його підставі звичай забивання старих людей прийнято за сучасний... — йдеться про публікацію: Литвинова П. Как сажали в старину людей старых на лубок // Там само. — 1885. — Кн. 6: Известия и заметки. — С. 354–356. Авторка переповіла два оповідання старших людей із с. Землянки Глухівського повіту Чернігівської губернії про те, як колись на Україні “садовили людей на лубок” та вивозили в поле помирати.

...в серпневій книжці сього року появилися там же ширші спомини її п[ід] т[итулом] “Очерк из жизни старосветских помещиков” — у часописі “Киевская старина” її спогади в 1904–1905 рр. не публікувалися.

...гарна опись весільних звичаїв, надрукована в III т. “Матеріалів до української етнології” п[ід] т[итулом] “Весільні обряди і звичаї у селі Землянці Глухівського пов[іту] у Чернігівщині” (с. 70–172) — окрім цього, у 1900 р. у Львові вийшов окремий відбиток під такою ж назвою; див.: Андрієв-

ський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. — К., 1930. — Т. 1. — С. 536.

Деякі дрібніші замітки її мають появитися в одній з дальших книжок “Матеріалів до української етнології” — у подальших числах цього видання вийшла тільки одна її розвідка, див.: *Литвинова-Бартош П.* Олійниця у селі Землянці Глуховського повіту на Чернігівщині // *Матеріали до українсько-руської етнології / За ред. Хв.Вовка.* — Львів, 1905. — Т. 6. — С. 83–88.

М.К.

Аристарх Крижановський. Некролог

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Аристарх Крижановський. Некролог // *ЗНТШ.* — Львів, 1905. — Т. LXVIII. — Кн. VI. — *Miscellanea.* — С. 8–9.

с. 593 ...монастиря записки арциб[іскупа] Прохніцького про рід Бибельських, надруковані, зі вступними замітками редакції, в XLVIII т. “Записок” п[ід] т[итулом] “Причинки до історії роду Бибельських, зібрані арцибіскупом львівським Яном Прохніцьким” — див. публікацію на с. 80–89 нашого видання.

...матеріали до історії Коліївщини, знайдені ним в бібліотеці Кристинопольського монастиря — приладжені мною до друку, були вони видруковані в LVII т. “Записок”, в серії “Матеріали до історії Коліївщини” — див. публікацію на с. 120–139 нашого видання. Також див. археографічну публікацію Острозького літописця: *Крижановський А.* Руська “кройника” з XVII ст. // *ЗНТШ.* — Львів, 1904. — Т. LXII. — С. 1–3.

с. 594 Першою роботою, до котрої він хотів забратися, перейшовши до Львова, була опись рукописей василіянської бібліотеки — А.Крижанівський залишив після себе детальну збірку документів з історії Руської провінції ЧСВВ під заголовком “*Monumenta ordinis S. Basilii congregationis. Pars I (1617–1882)*”; див.: Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка. — Відділ рукописів. — Ф. 3, спр. 116; ЦДІАУЛ. — Ф. 684, оп. 1, спр. 1702. Укладання цієї збірки було завершено в 1899 р. Очевидно, автор планував після цього перейти до укладання збірки василіянських рукописів. Короткий огляд василіянських рукописів здійснив ще в 1837 р. Яків Головацький (*Головацький Я.* Коротка відомість о рукописах словянских и руских, находившихся в книжници монастиря Василия Великого у Львові // *Русалка Дністровая.* — Будим, 1837. — С. 122–129); див. публікацію з частковою реалізацією зазначеного проекту: *Гординський Я.* Рукописи бібліотеки монастиря Св. Онуфрія ЧСВВ у Львові // *Записки Чину Святого Василия Великого.* — Жовква, 1927. — Т. III. — Вип. 1–2. — С. 40–64; 1930. — Т. IV. — Вип. 3–4. — С. 345–376.

М.К.

[Вільгельм Онкен. Некролог]

Публікується за виданням: *М.І. [Грушевський М. Вільгельм Онкен. Некролог]* // ЛНВ. — Львів, 1905. — Т. XXXI. — Кн. X. — С. 275. При друці криптоніма припущена помилка: замість “І.Г” мало бути “Г.М.” (*Дей О. Словник українських псевдонімів (XVI—XX ст.)*. — К., 1969. — С. 235).

Вільгельм Онкен (Wilhelm Oncken) — (народився 19.12.1838 у Гайдельберзі (Heidelberg) — помер 11.08.1905) — німецький історик та політичний діяч. У 1874—1877 рр. був депутатом у німецькому рейхстазі від націонал-ліберальної партії. З 1870 р. — ординарний професор у Гібені (Gieben). У подальшій своїй науковій роботі зосередився на виданні та редагуванні серії “Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen”.

Література: Haller J. Wilhelm Oncken // Biografische Jahrbucher. — Berlin, 1907. — Bd. 10. — S. 253—255.

с. 595 ...колективнім історичнім видавництві “Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen” — це видання виходило в 1879—1893 рр. У ньому були надруковані 44 томи історичних праць, серед них три монографії Вільгельма Онкена: *Das Zeitalter Friedrichs des Grossen.* — Berlin, 1881—1882. — Bd. 1—2; *Das Zeitalter der Revolution, des Kaiserreiches und der Befreiungskriege.* — Berlin, 1884—1886. — Bd. 1—2; *Das Zeitalter des Kaisers Wilhelm.* — Berlin, 1890—1892. — Bd. 1—2.

Перші праці його належали до старинної (грецької) історії — він автор кількох історичних праць з античної історії, див.: *Sokrates und Athen.* — Berlin, 1862; *Athen und Hellas.* — Berlin, 1865—1866. — Bd. 1—2; *Die Staatslehre des Aristoteles.* — Berlin, 1870—1875. — Bd. 1—2.

М.К.

З М І С Т

	с. тексту	с. ком.
<i>М.Капраль</i> . Від упорядника	V	
Розділ I. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ, ПЕРЕДМОВИ	1	
Сторінка з історії українсько-руського сільського духовенства (по самбірським актам XVI в.)	3	596
Лист кор[оля] Стефана Баторія до калги з р. 1577	76	602
Монах ворожитом	78	602
Причинки до історії роду Бибельських, зібрані арцибіскупом львівським Яном Прохніцьким. Подав Аристарх Крижановський ...	80	603
Два селянські контракти купна-продажі з початку XVI в.	90	605
Кілька грамот Володислава Опольського	95	606
Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII—XVIII в.	102	608
Козаки в 1470-х рр.	112	609
Незаплачене київське подимне	117	609
“Козаки” в Галичині 1605 р.	118	610
Матеріали до історії Коліївщини. I. Василянські записки й листи про Коліївщину.	120	610
Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. Серія перша (ч. 1—80) (1361—1530)	140	612
Серія друга (ч. 81—132) (1531—1574)	227	619
[Вступне слово до т. VIII “Руської історичної бібліотеки”]	300	623
[Передмова до т. XXI “Руської історичної бібліотеки”]	302	624
[Вступне слово від редакції до т. XXII “Руської історичної бібліотеки”]	304	625
[Передмова до т. XXIII—XXIV “Руської історичної бібліотеки”]	306	625
[Передмова до т. III “Жерел”]	309	628
[Передмова до т. VII “Жерел”]	311	629
Розділ II. АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ	313	630
Бронзові мечі з Турецького повіту (Галичина)	315	630
Ковтки “київського типу” у сучасних кавказців	319	631
Печатки з околиць Галича	322	632
Розділ III. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	325	632
Хронологія подій Галицько-Волинської літописі	327	632
До справи хронологічної зв’язі в Галицько-Волинській літописі.		
Кілька заміток до статті Б.Барвінського	388	638
Економічний стан селян в Сяноцькім старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин	392	638

Економічне становище селян в Львівському старостві в середині XVI віку на основі описей королівщин	414	643
Чи маємо автентичні грамоти кн[язя] Льва?		
Критично-історична розвідка	442	646
Ще про грамоти кн[язя] Льва галицького.		
З приводу статті проф. Линниченка	461	652
Кілька заміток до “Чуда св. Климента папи римського”	472	653
Іще до “Чуда св. Климента папи римського”	475	654
“Люди в пенезех”	478	654

Розділ IV. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ, ВИСТУПИ, ПРОЕКТИ . . . . .

Огляд праць Н.Кондакова з історії староруської штуки	483	654
Київські мініатюри при Трірській псалтирі	495	657
Львівське Наукове товариство імені Шевченка і його внески у вивчення Південної Русі	505	659
[Виступ на звичайних загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка, 29 червня 1904 р.]	533	662
[Виступ на звичайних загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка, 19 цвітня 1905 р.]	535	663
Записка, предложена археографічній комісії в справі видання корпусу матеріалів до історії Козаччини	539	666

Розділ V. НЕКРОЛОГИ . . . . .

Петро Лашкар'юв (Некролог)	543	668
Митрофан Дикарів (Некрологічна звістка)	545	669
Пам'яті Олександра Кониського	546	671
Матвій Симонів (Номис) (Некрологічна замітка)	557	682
Ізидор Шараневич (Некролог)	559	685
Мих[айло] Сухомлінов — Ів[ан] Жданов. Некрологічна замітка	562	689
Д-р Остап Терлецький. Некрологічна замітка	564	691
До некролога Остапа Терлецького	567	693
Олексій Андрієвський. Некрологічна замітка	569	694
Пам'яті Олександра Лазаревського	572	697
Тадей Рильський. Некрологічна замітка	580	707
Пам'яті Олексія Маркевича	581	709
П. Литвинова-Бартош. Некролог	592	716
Аристарх Крижановський. Некролог	593	717
[Вільгельм Онкен. Некролог]	595	718

КОМЕНТАРІ 596

СПИСОК ЦИТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ 719

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ 736

ПОКАЖЧИК 738

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 7

Серія “Історичні студії та розвідки (1900—1906)”

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп’ютерний набір і верстка	<i>Л.Гринчишин</i>
Коректори	<i>Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Здано на складання 14.07.2005. Підп. до друку 05.12.2005.

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 63,85.

Умовн. фарбовідб. 64,25. Обл.-вид. арк. 56,39. Додрук. накладу 500 прим.

Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22. Вид. № 17. Зам. 556-5.

Державне спеціалізоване видавництво “Світ” 79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапазитивів на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 7: Серія “Історичні студії та розвідки (1900—1906)”. — 2005. —
792 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-439-5 (т. 7).

Сьомий том зібрання праць М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки” і охоплює період 1900—1906 рр. У ньому вміщені археографічні публікації, передмови, історичні статті, огляди, рецензії та некрологи пам’яті видатних постатей того часу.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-223-6

ISBN 966-603-439-5 (т. 7)